

**ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

**ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑΤΟΣ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ**

**Κατεύθυνση:
Κοινωνική και Πολιτική Θεωρία**

Καραλή Κλειώ
Α.Μ.: 3311Μ003

Τίτλος Διπλωματικής Εργασίας:

**Η μαρξική κριτική της ουτοπίας και οι σύγχρονες προεκτάσεις της:
θεωρητικές και κοινωνιολογικές παράμετροι.**

Τριμελής επιτροπή:

Χρύσης Αλέξανδρος, Καθηγητής (επιβλέπων)

Καντζάρα Βασιλική, Επικ. Καθηγήτρια

Diana Riboli, Επικ. Καθηγήτρια

Αθήνα, Μάρτιος 2014

Ευχαριστίες

Γράφοντας αυτές τις γραμμές, και έχοντας αφήσει πίσω το μεταπτυχιακό πρόγραμμα σπουδών του τμήματος της Κοινωνιολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου, δεν γίνεται παρά να αναγνωρίσω τα οφέλη που αποκόμισα από αυτή την εμπειρία. Η συνειδητοποίηση αυτή με οδηγεί στην ανάγκη να ευχαριστήσω, στο σύνολο τους, τους ανθρώπους που στηρίζουν αυτό το πρόγραμμα, καθώς και τους συμφοιτητές μου, που είχα την τύχη να γνωρίσω.

Θα ξεκινήσω ευχαριστώντας τον Καθηγητή, στο τμήμα ψυχολογίας, Μέλλον Ρόμπερτ, για την προτροπή του να συνεχίσω τις σπουδές μου σε μεταπτυχιακό επίπεδο. Στη συνέχεια, οφείλω ένα μεγάλο ευχαριστώ στους καθηγητές μου, που με τη στάση τους συνέβαλαν στην περαιτέρω απόκτηση γνώσεων και ερωτημάτων. Συγκεκριμένα, θα ήθελα να ευχαριστήσω την Επίκουρη Καθηγήτρια Γεωργοπούλου Παναγιώτα για τις συμβουλές της ως προς τη συγγραφή της διπλωματικής εργασίας, τον Επίκουρο Καθηγητή Τσίρο Νικόλαο για την ευκαιρία που μου έδωσε να γνωρίσω τη σκέψη του Touraine Alain, την Καθηγήτρια Αντωνοπούλου Μαρία για την βοήθεια της στο να κατανοήσω περαιτέρω τη σκέψη του Karl Marx, την Επίκουρη Καθηγήτρια Καντζάρα Βασιλική τόσο για την βοήθεια της κατά τη συγγραφή της εργασίας για το μάθημα της, όσο και για την επαφή μου με τις σκέψεις των Peter Berger και Thomas Luckman, και την Επίκουρη Καθηγήτρια Riboli Diana για την γνωριμία που μου προσέφερε με το πεδίο της επιστήμης της Ανθρωπολογίας

και την περαιτέρω κατανόηση, με αφορμή την εργασία μου για το μάθημα της, της έννοιας της εκμετάλλευσης.

Τόσο η έννοια της ουτοπίας, όσο και η μαρξική σκέψη, εξαιτίας του ανεξάντλητου, σχεδόν, περιεχομένου τους, καθιστούν εξαιρετικά δύσκολο εγχείρημα την ενασχόληση μαζί τους. Η παρούσα εργασία δεν θα είχε οποιαδήποτε σχέση και ομοιότητα με όσα σήμερα εκθέτει, χωρίς την καταλυτική παρουσία του επόπτη μου, Καθηγητή Χρύση Αλέξανδρου, ο οποίος, πέραν από το γεγονός ότι συνεχώς ήταν δίπλα μου ελέγχοντας την πορεία της, μέσω της κριτικής του, και κυρίως της προτροπής του "να τα πω με δικά μου λόγια", με βοήθησε να συγκεκριμενοποιήσω τις, μέχρι την τελευταία στιγμή, αφηρημένες σκέψεις μου.

Τέλος, η παρουσία μου στο μεταπτυχιακό πρόγραμμα σπουδών, οφείλεται ως επί το πλείστον στην κατανόηση, τη συμπαράσταση και την αγάπη που έδειξε ο σύζυγος μου Εμμανουήλ Κυριακάκης και τα παιδιά μου, η Βηθλεέμ και ο Νίκος, οι οποίοι, αναγνωρίζοντας την επιθυμία μου, μου επέτρεψαν να πραγματοποιήσω, με τον πιο όμορφο τρόπο, αυτό το, εξ ανάγκης, μοναχικό ταξίδι.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή.....	σ. 6
A! ΜΕΡΟΣ: Η έννοια και η ιστορία της ουτοπίας	
I Η έννοια της ουτοπίας.....	σ. 12
II Η ιστορία χωρίς την ουτοπία.....	σ. 21
III Η ιστορία της ουτοπίας.....	σ. 26
B! ΜΕΡΟΣ: Η μαρξική κριτική της ουτοπίας και οι σύγχρονες προεκτάσεις της	
Το πέρασμα του σοσιαλισμού από την ουτοπία στην επιστήμη.....	σ. 58
Θεωρητικές παράμετροι:	
I Υλισμός έναντι ιδεαλισμού.....	σ. 63
II Διαλεκτική έναντι μεταφυσικής.....	σ. 67
Κοινωνιολογικές παράμετροι:	
I Η κατανόηση της εκμετάλλευσης ως ιστορικού φαινομένου και η άρνηση της ουτοπίας.....	σ. 71
II Η πάλη των τάξεων: η επαναστατική δυναμική της ιστορίας και η ουτοπία.....	σ. 76
III Το προλεταριάτο: το επαναστατικό υποκείμενο και η ουτοπία.....	σ. 80
Αντί επιλόγου.....	σ. 88
Βιβλιογραφία.....	σ. 95

"Ένας παγκόσμιος χάρτης που δεν περιλαμβάνει την Ουτοπία δεν αξίζει ούτε ματιά, καθώς παραλείπει τη μόνη χώρα όπου η Ανθρωπότητα αποβιβάζεται πάντα. Και τότε ατενίζει και, διακρίνοντας μία καλύτερη χώρα, ανοίγει πανιά. Πρόοδος είναι η πραγμάτωση των Ουτοπιών"

Oscar Wilde

Εισαγωγή

"Καθώς περιπλανιόμουν σαν ξένος στη γη, υπέφερα με μεγάλη υπομονή την τυραννία, την σοφιστεία και την υποκρισία, αναζητούσα έναν άνθρωπο και δεν έβρισκα, τόσο εναγώνια γύρευα. Αποφάσισα για μία ακόμα φορά να ξανοιχτώ στην Ακαδημαϊκή Θάλασσα, που τόσες φορές παλιότερα με πλήγωσε. Ανέβηκα, λοιπόν, στο καλό καράβι Φαντασία, έφυγα από το λιμάνι μαζί με πολλούς άλλους που εκτέθηκαν στους χιλιάδες κινδύνους, που συμβαδίζουν με τη λαχτάρα της γνώσης. Για λίγο, οι συνθήκες ήταν ευνοϊκές για το ταξίδι μας· έπειτα, ενάντιοι σφοδροί άνεμοι φόνου και συκοφαντίας σήκωσαν κύματα στην αιθιοπική θάλασσα και έσβησαν όλες οι ελπίδες μας για ήρεμο ταξίδι. Οι προσπάθειες του καπετάνιου και των κωπηλατών ήταν τεράστιες, η πεισματώδης αγάπη μας για τη ζωή δεν έλεγε να υποχωρήσει, το δε καράβι αρνιόταν να τσακιστεί πάνω στα βράχια· μα η θάλασσα αποδείχθηκε πιο δυνατή. Στο τέλος χάσαμε κάθε ελπίδα και, από ανάγκη μάλλον παρά από ανδρεία, ετοιμαστήκαμε να πεθάνουμε, το πλοίο τσακίστηκε στα βράχια κι εμείς πέσαμε στο νερό. Μερικούς τους κατάπιε η θάλασσα, μερικούς τους παρέσυρε μακριά το κύμα, ενώ μερικοί, που κολυπήσαμε με μεγαλύτερο πείσμα ή πιαστήκαμε από επιπλέοντα ξύλα, μεταφερθήκαμε σε νησιά σπαρμένα στο πέλαγο. Πολύ λίγοι διέφυγαν τον θάνατο κι εγώ, μοναχός, δίχως ούτε ένα σύντροφο, έφτασα εν τέλει σε ένα νησάκι, σε ένα χλοερό κομματάκι γης όπως μου φάνηκε" (Βαλεντίν Ανδρέε από Μπερνέρι, 1999, 105 - 106).

Στο περιγραφικό αυτό κείμενο του Βαλεντίν Ανδρέε, βρίσκονται οι όροι και οι προϋποθέσεις για το πέρασμα στην ουτοπία. Ξεκινάει από την αναγνώριση ότι είμαστε όλοι ξένοι μεταξύ μας, από τον πόνο που προκαλεί η κοινωνική πραγματικότητα, και από την ταυτόχρονη αναζήτηση του ανθρώπου, ως μοναδική διέξοδο από τον απάνθρωπο τούτο κόσμο. Από την αρχή, λοιπόν, η ουτοπία συνάδει με την Άρνηση του πραγματικού και με την προσπάθεια εύρεσης της θετικής λύσης μέσω του ίδιου του ανθρώπου. Αρχικά, η σκέψη στρέφεται προς την γνώση,

διασχίζοντας, όμως, την απεραντοσύνη της με καράβι τη φαντασία. Το ταξίδι είναι μεγάλο και δύσκολο, γεμάτο απογοητεύσεις. Η πεισματώδης αγάπη για το ζωή χρειάζεται τύχη για να μπορέσεις να φτάσεις επιτέλους στο δικό σου χλοερό νησί. Για να φτιάξεις την δική σου ουτοπία. Τον αυτοδημιούργητο σου παράδεισο. Μα αυτή ακριβώς είναι και η παγίδα του. Η ελπίδα που προσφέρει η διάσωση και η θέα του καινούργιου δεν είναι παρά υποκειμενική κατασκευή και προσωπική φαντασίωση.

Έτσι, παρόλες τις αξιόλογες προσπάθειες ενόρασης και προβολής ενός καλύτερου κόσμου, η ιστορική πραγματικότητα έχει αποδείξει ότι, μέχρι στιγμής, "η τυρρανία, η σοφιστεία και η υποκρισία" κυριαρχούν. Ο ου - τόπος υφίσταται ως ο τόπος που υπάρχει μόνο στις ανθρώπινες σκέψεις. Και έχει πάρει τόσες διαφορετικές μορφές. Είναι ο τόπος της φαντασίας. Είναι ο χώρος των απεριόριστων δυνατοτήτων. Το προσδοκώμενο και άριστο μέλλον. Το μακρινό, κρυφό και απόμακρο παρελθόν. Τα όρια της επιστήμης. Η ανθρώπινη χειραφέτηση. Ο τόπος της ελευθερίας και της λογικής. Εκεί όπου το ανέφικτο αναδύεται και πραγματώνεται. Η εύρεση της φιλοσοφικής Λίθου. Ο παράδεισος επί της γης. Τα χίλια χρόνια ουράνιας βασιλείας. Η χαμένη Ατλαντίς. Η Πολιτεία. Η Χριστιανούπολη, και η Ικαρία. Ο χώρος πραγμάτωσης των αξιών, της ζωής και της ισότητας. Αυτός ο αγγελικά πλασμένος. Χωρίς πείνα. Χωρίς έγκλημα και τιμωρία. Χωρίς ανούσια πάθη και ασυδοσία. Μόνο αρμονία και δημιουργία.

Η σκέψη του Καρλ Μαρξ άσκησε κριτική στην ουτοπία και την ταύτισε με το απραγματοποίητο. Τόσο με τη χρήση της διαλεκτικής μεθόδου, όσο και με την έμφαση που έδωσε στις υλικές συνθήκες και ιδιαίτερα στον τρόπο παραγωγής, ανέδειξε το γεγονός ότι εξαιτίας της, ιστορικά, περιορισμένης παραγωγής η ανθρωπότητα ήταν αναγκασμένη να ακολουθήσει το μονοπάτι του καταμερισμού της εργασίας και της συνεπαγόμενης ατομικής ιδιοκτησίας. Αναπόφευκτα, λοιπόν, "η τυρρανία, η σοφιστεία και η υποκρισία" κυβερνούσαν την ανθρώπινη ύπαρξη. Συνεπώς, εφόσον η εκμετάλλευση του ανθρώπου από τον άνθρωπο ήταν αποτέλεσμα του πραγματικού γεγονότος ότι η ανθρωπότητα δεν μπορούσε ακόμα να διασφαλίσει αξιοπρεπή υλική διαβίωση για όλα τα μέλη της, οποιαδήποτε σκέψη που αφορούσε τη δημιουργία ενός καλύτερου κόσμου ταυτιζόταν με τα μάταια όνειρα και τις φρούδες ελπίδες, των ανθρώπων που, δικαίως, δεν μπορούσαν να ανεχτούν την υφιστάμενη πραγματικότητα.

Όμως, την ίδια στιγμή που, μέσω της μαρξικής κριτικής, η ουτοπία εξοστρακίζεται στο χώρο του ανέφικτου, η ελπίδα για ένα βέλτιστο μέλλον

παραμένει ζωντανή. Και η ελπίδα αυτή δεν βασίζεται ούτε στην καλοπροαίρετη θεϊκή θέληση, ούτε στο αόρατο χέρι της αγοράς, ούτε στην εύρεση της δικαιοσύνης, αλλά στην ίδια την ανθρώπινη ύπαρξη και την ιστορία της. Μια ανθρώπινη ύπαρξη που, σε συνδυασμό με το γεγονός της ατομικής ιδιοκτησίας και των ταξικών αντιφάσεων που εξαιτίας της δημιουργούνται, έχει την τάση, πέρα από το να αμφιβάλλει και να οραματίζεται, να διεκδικεί και να δρα επαναστατικά. Η θεωρία του Μαρξ προϋποθέτει την ανθρώπινη πράξη, και αναγνωρίζει τον άνθρωπο ως δημιουργό, μέσω της παραγωγής του και των αντιθέσεων που αυτή δημιουργεί, της ιστορίας του. Και η ιστορία έχει αποδείξει ότι στο παρελθόν ο άνθρωπος έχει επαναστατήσει αντικρίζοντας και βιώνοντας την αντίθεση, για παράδειγμα, μεταξύ της κατάφωρης φτώχειας των δουλοπάροικων και του προκλητικού πλούτου των αριστοκρατών. Έχει καταφέρει να αρθρώσει λόγους και πράξεις αντίστασης ενάντια στην εκμετάλλευση που υφίσταται. Παρότι, ως επί το πλείστον και εξαιτίας των υλικών συνθηκών, έχει εκπαιδευτεί να θεωρεί και να πιστεύει ότι η ανθρώπινη ιστορία υπόκειται σε δυνάμεις πέρα και έξω απ' αυτόν, εντούτοις, κάποιες στιγμές, ορμώμενος από την οργή που προκαλεί η δυσανεμία, και μέσω επαναστατικών δράσεων, έχει γράψει ιστορία.

Την εποχή που ζούσε ο Μαρξ ο αέρας της Γαλλικής επανάστασης δεν είχε ακόμα κοπάσει και μαζί του και οι ιδέες περί δικαιοσύνης, ισότητας και ελευθερίας μεταξύ των ανθρώπων. Ήταν ταυτόχρονα μια εποχή όπου ο καπιταλισμός, εξαιτίας της εκκολαπτόμενης βιομηχανίας είχε δείξει ήδη το άγριο προσώπου του. Το κυνήγι του κέρδους και η λογική της συσσώρευσης μετέτρεπαν την κοινωνία σε ζούγκλα και τον άνθρωπο σε θύμα της. Ήταν επίσης μια εποχή όπου εξαιτίας της ύπαρξης μεταφορικών μέσων, όπως ο σιδηρόδρομος, τόσο το εμπόριο όσο και η επικοινωνία αυξάνονταν συνεχώς.

Στην παρούσα εργασία θα προσπαθήσουμε να δείξουμε ότι ο Μαρξ μέσα από την κριτική που άσκησε στην ουτοπία και την μεθοδολογία της, οδηγήθηκε στην κατανόηση τόσο της ιστορίας, όσο και των σύγχρονων του συνθηκών, με εργαλείο τον ιστορικό και διαλεκτικό υλισμό, θεμελιώνοντας μια επιστήμη, η μελέτη της οποίας, οδηγεί αναπόφευκτα τον άνθρωπο στο συμπέρασμα ότι η ιστορία, ως προσπάθεια επιβίωσης, οδηγεί συνεχώς στην ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων που διαθέτουμε. Μέσα από τη δημιουργία εργαλείων και τεχνικών που διαρκώς βελτιώνονται, μέσα από την βιομηχανική επανάσταση, ο άνθρωπος έχει αποδείξει ότι διαθέτει την απαραίτητη ευρηματικότητα και δημιουργικότητα, έτσι ώστε να καταφέρει να ξεπεράσει το όριο της ανεπάρκειας και της έλλειψης της παραγωγής

που απαιτείται, για να μπορέσει να δημιουργήσει τις υλικές συνθήκες εκείνες, ενός κόσμου χωρίς προβλήματα επιβίωσης, για όλους. Για το Μαρξ, οι παραγωγικές δυνάμεις έχουν προσεγγίσει αυτό το όριο, ήδη στην εποχή του.

Πιο συγκεκριμένα, στο πρώτο μέρος της εργασίας θα παρουσιαστούν η έννοια και η ιστορία της ουτοπίας. Στην πρώτη ενότητα, που αφορά την έννοια της ουτοπίας, θα παρουσιαστούν εν συντομία οι προϋποθέσεις εμφάνισης της, οι μορφές της, ορισμένες κατηγοριοποιήσεις της, καθώς και η δυνατότητα της να μετατρέπεται σε ιστορία. Προκειμένου να διασαφηνιστούν επιπλέον, τόσο οι όροι εμφάνισης της ουτοπίας, όσο και το μαρξικό επιχείρημα που καταδεικνύει από την μια την αναγκαιότητα και από την άλλη την ιστορικότητα της εκμετάλλευσης, θα παρουσιαστεί συνοπτικά, στην δεύτερη ενότητα αυτού του μέρους, ο τόπος και ο χώρος, που λειτούργησε ως αφορμή για να μπορέσει ο ανθρώπινος νους να σκεφτεί πέρα των ορίων που θέτει η ατομική ιδιοκτησία: η πρωτογονική κοινωνία και ο κομμουνισμός της. Στην τρίτη ενότητα, θα παρουσιαστεί η ιστορία της ουτοπίας, καθώς και δύο από τις σημαντικότερα ουτοπικά κείμενα: «η Πολιτεία» του Πλάτωνα και «η Ουτοπία» του Thomas More. Επίσης, θα δοθεί έμφαση στους λεγόμενους ουτοπικούς σοσιαλιστές: Charles Fourier, Robert Owen και Henri de Saint-Simon.

Στο δεύτερο μέρος της εργασίας θα γίνει προσπάθεια ανάλυσης της μαρξικής κριτικής της ουτοπίας και των σύγχρονων προεκτάσεων της. Με τον όρο μαρξική κριτική εννοούμε τόσο την σκέψη του Karl Marx, όσο και του στενού του φίλου και συνεργάτη Frederic Engels. Στην πρώτη ενότητα, θα αναδειχθεί η κριτική που ασκήθηκε στους προγενέστερους σοσιαλιστές ως μέθοδος θεμελίωσης της μαρξικής επιστήμης. Για να γίνει αυτό περισσότερο κατανοητό θα παρουσιαστούν, στην δεύτερη ενότητα, οι μεθοδολογικές παράμετροι που αντιδιαστέλλουν τη σκέψη των Marx και Engels, τόσο με τους ουτοπικούς σοσιαλιστές, όσο και ευρύτερα.

Συγκεκριμένα, ο υλισμός και η διαλεκτική, συγκροτούν, μέσω της μαρξικής οπτικής, τη μέθοδο του ιστορικού και διαλεκτικού υλισμού, και καθιστούν δυνατή μια, νέας μορφής, κατανόηση της πραγματικότητας, του ανθρώπου και της ιστορίας. Η νέα αυτή οπτική που προτάσσει τις υλικές συνθήκες, και ιδιαίτερα την παραγωγή και την οικονομία, καθώς και την αλλαγή, ως εγγενείς μηχανισμούς της ιστορικής εξέλιξης, οδηγεί σε συμπεράσματα που αφορούν κοινωνιολογικές παραμέτρους και αντιτάσσονται των αντίστοιχων συμπερασμάτων των ουτοπικών σοσιαλιστών. Ειδικότερα, στην πρώτη ενότητα αυτού του μέρους, επιδιώκεται η κατανόηση της εκμετάλλευσης ως ιστορικού αλλά αναπόφευκτου φαινομένου, γεγονός που οδηγεί

αρχικά στην άρνηση της ουτοπίας, ως μάταιης προσπάθειας υπέρβασης μιας αντικειμενικά εκμεταλλευτικής πραγματικότητας. Για να γίνει πιο κατανοητό το επιχείρημα θα ανατρέξουμε για άλλη μια φορά στις αρχέγονες κοινωνίες.

Στη συνέχεια, στην δεύτερη ενότητα, θα προσεγγιστεί η πάλη των τάξεων, ως ο επαναστατικός μηχανισμός της ιστορίας, που, μέσω συγκεκριμένων πράξεων, προσπαθεί να "πραγματώσει" την ουτοπία. Η επανάσταση αποτελεί την ιστορική πραγμάτωση, έστω και ατελώς, της ουτοπίας. Στην τρίτη ενότητα του ίδιου μέρους, η προσοχή μας στρέφεται προς το προλεταριάτο, εφόσον, για την μαρξική οπτική αποτελεί τον φορέα της επανάστασης, και κατ' επέκταση της ουτοπίας. Η μελέτη των ιστορικών, υλικών συνθηκών καθιστά δυνατή την κατανόηση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής και των εγγενών αντιφάσεών του. Οι αντιφάσεις αυτές είναι ικανές να προκαλέσουν το πέρασμα από την ουτοπία στην επαναστατική πράξη.

Από την οπτική της δικής μας εποχής, τέλος, θα υποστηριχθεί το γεγονός ότι το επαναστατικό κοινωνικό διακύβευμα που προκύπτει από την μαρξική σκέψη, παραμένει εκκρεμές. Ο άνθρωπος είναι το υποκείμενο εκείνο, που εξαιτίας του γεγονότος ότι δυσαρεστεί, αρνείται, ελπίζει και προσδοκά το διαφορετικό, δύναται, στις κατάλληλες συνθήκες, να διεκδικήσει την ουτοπία και να δράσει επαναστατικά. Ο μαρξικός υλισμός, οδηγεί στο συμπέρασμα ότι ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής είναι ιστορικός και γι αυτό υπόκειται στη διαδικασία της αλλαγής που ακολουθούν όλα τα ιστορικά δημιουργήματα. Ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής θα δώσει αναμφίβολα, τη σειρά του σε κάτι άλλο, στο καινούργιο. Οι Marx και Engels ευελπιστούν ότι ο άνθρωπος θα είναι ο δημιουργός και όχι απλός διεκπεραιωτής της αλλαγής.

Ακολουθώντας τη διαλεκτική μέθοδο, που ο ίδιος ο Marx υιοθέτησε, η παρούσα εργασία αντιμετωπίζει την ουτοπία ως Άρνηση της Άρνησης. Ο νέος τόπος που προκύπτει, ο μαρξικός κομμουνισμός, δεν επιβάλλεται με εξωτερικά και υποκειμενικά κριτήρια, αλλά αναδύεται μέσα από τη ροή της ανθρώπινης ιστορίας. Ο μαρξικός κομμουνιστικός τόπος δεν συλλαμβάνεται από την φαντασιακή σκέψη αλλά υφίσταται ως επιστημονικό συμπέρασμα. Δεν απαιτεί αναφορές σε εξωκοινωνικά μέτρα και ουσιοποιημένες οντότητες αλλά υπάρχει ως συγκεκριμένη δυνατότητα εντός της υπαρκτής πραγματικότητας. Δεν αντανάκλα το ξεπέρας των ορίων στον κόσμο των ιδεών και της αφηρημένης σκέψης, αλλά στηρίζεται στην αυξητική συσσώρευση των υλικών δυνάμεων που προσφέρουν την ευκαιρία, σε ολόκληρη την ανθρωπότητα, να ξεπεράσει το φράγμα της εκμετάλλευσης. Και γι αυτό, η μαρξική

σκέψη, ως διαλεκτική άρση της ουτοπίας, δεν είναι ουτοπία, αλλά συστηματικός στοχασμός της δυνατότητας μετασχηματισμού του κόσμου.

Μέρος Α!

Η έννοια και η ιστορία της ουτοπίας

Η έννοια της ουτοπίας

"Στο ταξίδι που επιχειρούμε, η λέξη ουτοπία απέκτησε σιγά σιγά το νόημα που της αποδίδουμε σήμερα. Τη ληξιαρχική πράξη με την οποία γεννήθηκε ο όρος *ουτοπία* - η έμφαση του συγγραφέα - την ξέρουμε: 1516, όταν εκδόθηκε το βιβλίο του Τόμας Μουρ *Ουτοπία*. Αλλά κάθε προσπάθεια να οριστεί η ουτοπία καταλήγει άσκηση όμοια με των Δαναΐδων. Πάντα κάτι ξεφεύγει. Αν συλλάβεις την ουτοπία ως λογοτεχνικό κείμενο, θα σου ξεφύγει η ουτοπία ως εικαστικό γεγονός, ως ζωγραφική θεματολογία· αν τη θεωρήσεις μυθιστόρημα, περιγραφή φανταστικού ταξιδιού, σάτιρα, θα σου ξεφύγει η ουτοπία ως μύθος, όπως της Αρκαδίας, της γης της Κοκαΐνης, ή της πηγής της νεότητας. Αν τη συλλάβεις ως κοινωνικό πειραματισμό, όπως η Ικαρία που ιδρύθηκε το 19ο αιώνα στην Αμερική από Γάλλους σοσιαλιστές, ή σαν αυτές που εμφανίστηκαν στο χώρο της εναλλακτικής κουλτούρας στα 1960 και 1970, θα σου ξεφύγει η διάστασή της ως πολιτικού μανιφέστου, ως κοινωνικής φιλοσοφίας, ως επιστημονικής φαντασίας. Αν τη συλλάβεις ως τη χώρα της επιθυμίας, τότε πού θα εντάξεις την αντί- ουτοπία και τη δυστοπία;" (Λιάκος, 2011, 28).

Πράγματι, η προσπάθεια ορισμού της ουτοπίας μοιάζει με την τιμωρία των Δαναΐδων, όπου, σύμφωνα με τον μύθο, οι κόρες του Δαναού, μετά το θάνατο τους και εξαιτίας της δολοφονίας των ανδρών τους, έπρεπε να μεταφέρουν, συνεχώς, νερό σε ένα τρύπιο πιθάρι. Αναγνωρίζοντας τη δυσκολία του εγχειρήματος προσδιορισμού της έννοιας της ουτοπίας, ξεκινάμε από την διαπίστωση ότι στην κατακερματισμένη καπιταλιστική πραγματικότητα "ο ορισμός είναι η περιγραφή μιας ταυτότητας που είναι διαφορετική από τις άλλες ταυτότητες [...] ένας κόσμος ορισμών είναι ένας καθαρός κόσμος, ένας κόσμος ξεκάθαρων διαχωριστικών γραμμών, ένας κόσμος αποκλεισμού, ένας κόσμος στον οποίο ο άλλος είναι καθαρά διακριτός ως άλλος. Ο ορισμός συγκροτεί την ετερότητα" (Holloway, 2006, 136) και κατασκευάζει την ταυτότητα που αποδέχεται τον κόσμο όπως είναι. Μάλιστα, "αυτό που έχει σημασία για τη σκέψη που θέτει ως βάση της την ταυτότητα είναι τα πράγματα *όπως είναι*, όχι

τα πράγματα *όπως θα μπορούσαν να είναι ή όπως θα ευχόμαστε να είναι* (οι εμφάσεις δικές μου)" (Holloway, 2006, 135). Συνεπώς η έννοια της ουτοπίας, αν θεωρήσουμε ότι αφορά κυρίως τις σκέψεις και πράξεις περί των πραγμάτων όπως θα μπορούσαν να είναι ή όπως θα ευχόμαστε να είναι, αναδύεται, εξαρχής, ως η άρνηση της διαδικασίας αποδοχής της συγκεκριμένης, κάθε φορά, πραγματικότητας καθώς και των ορισμών και των ταυτοτήτων που εμπεριέχονται σε αυτή. Ξεκινάει ως αντί - ορισμός. Επιπλέον, είναι και η προκλητική σύνδεση της με την ενδεχομενικότητα που κρύβει το άγνωστο μέλλον, το μακρινό παρελθόν όπως και το απόμακρο παρόν, που την ωθεί στο να εμπεριέχει, μέσα στη χαοτική ποικιλία των μορφών της, την συνεπαγόμενη αμφισβήτηση και αποδόμηση κάθε ορισμού και ταυτότητας της πραγματικότητας.

Έτσι, αν θεωρήσουμε την ουτοπία ως όραμα και επιθυμία αλλαγής των συνθηκών, των ορισμών, των ταυτοτήτων, ως έκφραση της συνείδησης "που δεν βρίσκεται σε συμφωνία με το «είναι» που την περιβάλλει" (Mannheim, 1997, 231), τότε η ουτοπία βρίσκεται παντού, ως υποκινητής, τόσο των προσωπικών αλλαγών, όσο και, κυρίως, της ίδιας της ιστορικής εξέλιξης. Διακρίνεται από την ιδεολογία που στηρίζει, συγκροτεί και νομιμοποιεί την υφιστάμενη πραγματικότητα, καθώς συνδέεται με το αντίθετο άκρο της σταθερότητας, αυτό της αλλαγής. Επιπλέον, η διαδικασία της αλλαγής, ανεξαρτήτως του χρόνου και των πραγματολογικών και ιστορικών δεδομένων, ενέχει, ως αφητηριακή στιγμή, την επιθυμία του διαφορετικού, τον οραματισμό του καινοφανούς, την ίδια την ουσία της ουτοπίας. Η ουτοπία αποτελεί την ύστατη προσπάθεια άρσης και υπέρβασης της υπάρχουσας κατάστασης. Είναι η άρνηση που, μέσω της σύστασης διαφορετικών προτάσεων και με κάθε κόστος, αναγνωρίζει την ανάγκη αλλαγής.

Έτσι, κάθε κριτική, κάθε άρνηση, κάθε σκέψη αμφισβήτησης της κυρίαρχης κάθε φορά πραγματικότητας¹, κάθε πίστη και πεποίθηση που αρνείται τις φυσικοποιημένες και νομιμοποιητικές δοξασίες είναι αρχικά ουτοπική. Όμως, αντιλαμβανόμαστε ότι "το να αισθανόμαστε πως ο κόσμος είναι άδικος δεν σημαίνει απαραίτητα πως έχουμε διαμορφώσει την εικόνα της ουτοπίας για να τον αντικαταστήσουμε [...] αυτό είναι το αφητηριακό μας σημείο: η απόρριψη ενός κόσμου που αισθανόμαστε ότι είναι εσφαλμένος, η άρνηση ενός κόσμου που τον νιώθουμε αρνητικό. Από εκεί πρέπει να

¹ Για παράδειγμα, "η κριτική θεωρία προσλαμβάνει τη μορφή φιλοσοφικής σκέψης που καλείται ως Άρνηση, και στο γνωσιολογικό πεδίο, να υπερβεί την (κυρίαρχη) ιδεολογία. Αυτή ακριβώς η Άρνηση που δεν μπορεί να εντοπισθεί στην ενότητα θεωρίας και πράξης ενός συγκεκριμένου συλλογικού υποκειμένου, καταγράφεται στον κριτικό φιλοσοφικό λόγο ως ουτοπία" (Χρύσης, 1993, 148).

πιαστούμε" (Holloway, 2006, 20). Και η έννοια της ουτοπίας, ακόμα και χωρίς διαμορφωμένη εικόνα, είναι εκεί. Χωρίς ορισμό, χωρίς μορφή. Σαν αφετηριακό σημείο της άρνησης ενός κόσμου παγιωμένου. Γιατί ο ου-τόπος περικλείει και αφορά το όχι εδώ, που όμως, με άρνηση και πείσμα, κραυγάζει: είμαι εδώ.

Όμως η ουτοπία, ως σκέτη άρνηση και αντι - ορισμός, παραμένει ουτοπία και εγκαθιδρύεται οριστικά ως ο ου - τόπος, ως αυτό που δεν υπάρχει και δε δύναται να γίνει. Δεν αρκεί για να επιφέρει την ριζική αλλαγή που οραματίζεται. Είτε σε προσωπικό, είτε σε συλλογικό επίπεδο, το να στεκόμαστε απλά στο όχι, στο δεν μου αρέσει, στην κραυγή, την άρνηση, καθηλωμένοι σε μια διαδικασία αποδόμησης των ορισμών, χωρίς την απαραίτητη μετάβαση στην πράξη αναπροσδιορισμού και συγκρότησης μιας νέας ταυτότητας και πραγματικότητας αφαιρεί από την δυναμική της ουτοπίας όλη τη θετικότητα και επαναστατικότητά της. Συγκεκριμένα, "το υποκείμενο πράττει επαναστατικά όχι όταν αρνείται *αφηρημένα* (η έμφαση δική μου) την ταυτότητα διαμέσου της οποίας επιχειρεί να το συγκροτήσει ο καπιταλισμός, αλλά όταν επιχειρεί να αυτοπροσδιοριστεί, να συγκροτήσει δηλαδή τη δική του *sui generis* ταξική/αταξική ταυτότητα. Χωρίς τη, μέσα από την πράξη, στόχευση της μετατροπής της απροσδιόριστης σε προσδιορισμένη υποκειμενικότητα, το δυνάμει των ατομικών και συλλογικών υποκειμένων δεν μπορεί να μετατραπεί στο επαναστατικό *ενέργεια τους*" (Χρύσης, 2009, 61).

Για να μπορέσει η ουτοπία να συγκεκριμενοποιηθεί, να πάρει μορφή μέσω των προτάσεων της και να συμμετέχει, μέσω της πράξης, ως καταλυτικό και επαναστατικό στοιχείο στην ιστορική εξέλιξη οφείλει να λάβει θέση σε ερωτήματα που αφορούν την ανθρώπινη φύση και ιστορία. Γίνεται έτσι κατανοητό ότι η ουτοπία, όταν συγκεκριμενοποιείται, από τη στιγμή της σύλληψης της ενέχει ένα τρόπο κατανόησης τόσο του ανθρώπου, όσο και της ιστορικής εξέλιξης. Πράγματι, κάθε ουτοπία, ρητά ή άρρητα, αναφέρεται, εξ ορισμού σχεδόν, σε ένα συγκεκριμένο τύπο ανθρώπου. Αυτόν που θέλει να βελτιώσει, να εξελίξει, να αλλάξει και να αναδείξει. Όμως, και στις περιπτώσεις όπου η άρνηση μετατρέπεται σε συγκεκριμένες προτάσεις, τις περισσότερες φορές, οι εναλλακτικές προτάσεις που προτείνει, πέρα από το γεγονός ότι αποτελούν προϊόντα των διαφορετικών, κάθε φορά, ιστορικών συνθηκών, δεν στηρίζονται στην επαρκή κατανόηση της πραγματικότητας και των συνθηκών, της ανθρώπινης φύσης και της ιστορίας, αλλά σε αφηρημένες συλλήψεις, σε εξωκοινωνικά μέτρα και σε υποκειμενικά συμπεράσματα και επιδιώξεις. Ανεξαρτήτως της ποικιλίας των μορφών της, το διαφορετικό, κάθε φορά,

περιεχόμενο της ουτοπίας ταυτίζεται πλέον οριστικά με το ανέφικτο και το απραγματοποίητο.

Έτσι, άλλοτε συμπίπτει με την αφήγηση του μύθου ενός χρυσού παρελθόντος και άλλοτε με την υπόσχεση της αιώνιας κρίσης και τη μεταθανάτια, "εν παραδείσω", ζωή. Άλλοτε είναι το παράδειγμα, το πρωτότυπο, μια ιδέα και μια καινοφανής κατανόηση και οπτική που δεν τροποποιεί παρά ελάχιστα την πραγματικότητα. Άλλοτε είναι κενές πολιτικές υποσχέσεις. Άλλοτε είναι η αποτυχημένη επανάσταση και το τίμημα της. Άλλοτε είναι η μορφή των καταπραϋντικών διεξόδων της αυθεντικής τέχνης και της δημιουργίας. Άλλοτε το κλείσιμο των ματιών και η ονειροπόληση. Μια μάταιη προσπάθεια. Μια ανεκμετάλλευτη έμπνευση. Μια φαντασιόπληκτη λογική. Μια ανολοκλήρωτη υπόσχεση. Μια ατελής μεταμόρφωση. Μια προσευχή που δεν έχει ακόμα εισακουστεί. Η ελπίδα διαχείρισης του χάους. Μια νέα ταυτότητα σε άλλη χώρα. Με παρθένα γη. Με καινούριους ανθρώπους. Με νέα ηθική. Με δίκαιους αφέντες και ικανοποιημένους δούλους. Με ισότητα. Με Νόμο. Με θεϊκή δικαιοσύνη και παρέμβαση. Με νομοτέλεια. Σαν φυλακή. Με πλήρη έλεγχο και υποταγή². Σαν απόλυτη αλήθεια. Σαν αλλαγή που επιζητεί τη σταθερότητα. Σαν τέλεια και αιώνια στιγμή. Σαν πλήρες νόημα. Σαν συνεχής αναγέννηση και επιθυμία αθανασίας. Και άλλοτε, απλά, σαν μια κραυγή³.

Η ποικιλία των μορφών της ουτοπίας έχει οδηγήσει σε πολλαπλές κατηγοριοποιήσεις. Ο Mumford Lewis, για παράδειγμα, διακρίνει σε ουτοπίες φυγής και ανασυγκρότησης, όπου "το πρώτο είδος αντιπροσωπεύει ένα πολύ πρωτόγονο είδος σκέψης, θα μας έλεγε ο αναλυτικός ψυχολόγος. Ένα είδος σκέψης στο οποίο ακολουθούμε την κατεύθυνση των επιθυμιών μας, χωρίς να παίρνουμε υπόψη ούτε μια από τις περιοριστικές προϋποθέσεις που θα έπρεπε να αντιμετωπίσουμε αν

² "Η προσπάθεια να πραγματωθεί πάνω στη γη ο επουράνιος παράδεισος παράγει διαρκώς την κόλαση" (Πόππερ, χ.χ., 8).

³ "Όταν γινόμαστε κοινωνικοί επιστήμονες, μαθαίνουμε πως, για να κατανοήσουμε, πρέπει να επιδιώξουμε την αντικειμενικότητα, να αφήσουμε κατά μέρος τα αισθήματά μας. Δεν είναι τόσο το τι μαθαίνουμε, αλλά το πως το μαθαίνουμε που φαίνεται να καταπνίγει την κραυγή μας. Πρόκειται για μια ολόκληρη δομή σκέψης που μας αφοπλίζει. Ωστόσο τίποτε απ' όσα προκάλεσαν την αρχική μας οργή δεν έχει εξαφανιστεί [...] και όμως η φρίκη του κόσμου συνεχίζεται. Γι αυτό είναι απαραίτητο να επιδοθούμε σε ένα επιστημονικό ταμπού: να κραυγάσουμε σαν παιδιά, να υψώσουμε την κραυγή πάνω απ' όλες τις δομικές εξηγήσεις και να πούμε: Δεν μας ενδιαφέρει η ψυχιατρική διάγνωση, δεν μας ενδιαφέρει εάν η υποκειμενικότητα μας είναι μια κοινωνική κατασκευή: αυτή είναι η κραυγή μας, αυτός είναι ο πόνος μας, αυτά είναι τα δάκρυά μας. Δεν θα επιτρέψουμε να μετριαστεί η οργή μας από την πραγματικότητα, αντίθετα η πραγματικότητα πρέπει να υποχωρήσει μπροστά στην κραυγή μας. Πείτε ότι κάνουμε σαν παιδιά ή σαν έφηβοι, αλλά αυτό είναι το αφετηριακό μας σημείο: κραυγάζουμε" (Holloway, 2006, 22). Όμως ενάντια στη φρίκη του κόσμου δεν φτάνει η ουτοπική κραυγή. Απαραίτητη προϋπόθεση για την αλλαγή, για τη μετατροπή της ουτοπίας σε πραγματικότητα είναι η συγκεκριμένη πράξη.

επιστρέψαμε στη γη και επιχειρούσαμε να πραγματοποιήσουμε στην πράξη τις επιθυμίες μας [...] Η ουτοπία ανασυγκρότησης είναι ό,τι υπονοεί το όνομά της: όραμα ενός ανασυγκροτημένου περιβάλλοντος, που είναι προσαρμοσμένο στη φύση και τις επιδιώξεις των ανθρώπων, οι οποίοι το ενοικούν καλύτερα από το υπάρχον περιβάλλον· και όχι μόνο καλύτερα προσαρμοσμένο στην υπάρχουσα φύση τους, αλλά καλύτερα προσαρμοσμένο στην ενδεχόμενη μελλοντική φύση τους. Αν η πρώτη ουτοπία οδηγεί πίσω στο εγώ του ουτοπικού, η δεύτερη οδηγεί έξω - έξω, στον κόσμο" (1998, 24).

Ο Ernst Bloch ξεκινάει από τη θέση ότι "όχι μόνο η εξωτερική μας πραγματικότητα αλλά και η μύχια ανθρώπινη και κοινωνική μας πραγματικότητα, όπως πράγματι υπάρχει, περιβάλλεται από μια ακόμα μεγαλύτερη θάλασσα αντικειμενικά πραγματικής πιθανότητας" (1985, 38). Και η πιθανότητα συνιστά έκφραση της ουτοπίας ως σκέψη και δράση περί της πιθανότητας που ελπίζουμε και επιθυμούμε περισσότερο. Μάλιστα, "δεν είμαστε οι άνθρωποι που φαινόμαστε, περιέχουμε την ανεξερεύνητη γη" (Bloch, 1985, 58). Διαθέτουμε την ικανότητα επαναπροσδιορισμού και ανασύστασης της ταυτότητας μας. Κάθε στιγμή. Το ίδιο ισχύει και για τη φύση. "Τα βουνά και η θάλασσα είναι αντικειμενικά, πραγματικά σύμβολα. Κρύβουν κάτι για το οποίο τα ίδια δεν γνωρίζουν τίποτα, κρύβονται από τον εαυτό τους, είναι με συγκεκριμένο τρόπο ουτοπικά ως προς τον εαυτό τους· ως προς την κλίση του και ως προς το υπολανθάνον στοιχείο του κάτι είναι παρόν, αν και στην πραγματικότητα δεν υπάρχει" (Bloch, 1985, 46). Έτσι, η ουτοπία ως κρυμμένη, αφανής, ασυνείδητη σχεδόν πιθανότητα αλλά και ως εν δυνάμει μελλοντική δυνατότητα, καθίσταται οντολογικό χαρακτηριστικό τόσο του ανθρώπου και της κοινωνίας, όσο και της φύσης. Ταυτόχρονα ο Bloch διακρίνει την ουτοπία σε αφηρημένη, η οποία βρίσκεται "έξω από κάθε συνάφεια" με την πραγματικότητα, και σε συγκεκριμένη "όπως μας την έδειξε ο Μαρξ, μιας ουτοπίας που δεν είναι ουτοπία", επειδή "δεν έχει χάσει τη θέα της πραγματικότητας" (ο.π., 32), αλλά συγκεκριμένη πιθανότητα.

Ο Karl Mannheim διακρίνει ανάμεσα στην ιδεολογία η οποία "αντικατοπτρίζει την οφειλόμενη στην πολιτική σύγκρουση ανακάλυψη ότι, καθόσον αφορά τη σκέψη τους, οι κυρίαρχες ομάδες μπορούν να είναι ως εκ των συμφερόντων τους τόσο στενά συνδεδεμένες με μια κατάσταση, ώστε τελικά χάνουν την ικανότητα να βλέπουν ορισμένα δεδομένα που θα υπονόμειαν τη δική τους συνείδηση κυριαρχίας" και στην ουτοπία την "αντίθετη ανακάλυψη", σύμφωνα με την οποία "ορισμένες

καταπιεσμένες ομάδες ενδιαφέρονται πνευματικά τόσο έντονα για την καταστροφή και αναμόρφωση μιας δεδομένης κοινωνίας, ώστε αθέλητα βλέπουν μόνο όσα στοιχεία της κατάστασης τείνουν να την καταλύσουν" (Mannheim, 1997, 56). Μόνον αναγνωρίζοντας τα ουτοπικά και ιδεολογικά στοιχεία της σκέψης καθώς και την εξάρτησή, τόσο της ουτοπίας όσο και της ιδεολογίας, από πολιτικούς και κοινωνικούς παράγοντες, μπορούμε, τελικά, να αναζητήσουμε την πραγματικότητα. Επί της ουσίας, αυτό είναι το πρόταγμα της επιστήμης, που θεμελίωσε ο συγκεκριμένος στοχαστής, της κοινωνιολογίας της γνώσης.

Η Maria Louise Berneri κάνει τη διάκριση ανάμεσα σε εξουσιαστικές και αντιεξουσιαστικές ουτοπίες, ανάλογα με το αν η θεσμική οργάνωση που προτείνουν καταλήγει στη δημιουργία ολοκληρωτικού κράτους ή όχι. Για παράδειγμα, τόσο ο Πλάτων όσο και ο Thomas More, στην Πολιτεία και την Ουτοπία αντίστοιχα, "αντικατέστησαν την παλιά οικονομική δουλειά με μια άλλη: οι άνθρωποι έπαψαν να είναι δούλοι των αφεντάδων ή των εργοδοτών τους και έγιναν δούλοι του έθνους και του κράτους" (Berneri, 1999, 11). Ενός κράτους, που στηρίζεται θεσμικά στην απαίτηση πλήρους υποταγής των κατοίκων στις αποφάσεις των λίγων, είτε λέγονται φύλακες, είτε δήμαρχοι. Το αποτέλεσμα είναι για την συγγραφέα, ο ολοκληρωτισμός, η ομοιομορφία και η απόλυτη υποταγή της ατομικότητας στην κυριαρχία του κράτους. Έτσι, η εξουσιαστική ουτοπία, παρότι επιθυμεί την ευδαιμονία, την ευτυχία, την ελευθερία, την αρμονία, παράγει το αυταρχικό ουτοπικό κράτος, το οποίο "είναι ουσιαστικά στατικό και δεν επιτρέπει στους πολίτες του να αγωνιστούν για, ή έστω να ονειρευτούν, μια καλύτερη ουτοπία" (Berneri, 1999, 15). Πρόκειται για την διαλεκτική μετατροπή της ουτοπίας στο αντίθετο της: την δυστοπία. Οι λιγότερες ουτοπίες που "εναντιώνονται στην αντίληψη του συγκεντρωτικού κράτους", οι αντιεξουσιαστικές ουτοπίες, "δεν ασχολούνται με τη νεκρή δομή της οργάνωσης της κοινωνίας, αλλά με τα ιδεώδη, πάνω στα οποία μπορούμε να χτίσουμε μια καλύτερη κοινωνία" (Berneri, 1999, 16). Τόσο οι εξουσιαστικές όσο και οι αντιεξουσιαστικές ουτοπίες είναι ουτοπίες ταυτισμένες με το απραγματοποίητο, εφόσον είναι βασισμένες σε αφηρημένες συλλήψεις και οντολογίες.

Η μαρξική κριτική της ουτοπίας όπως θα δούμε εκτενέστερα στο δεύτερο μέρος, συνέβαλε στο να οριστικοποιηθεί η σχέση της ουτοπίας με το ανέφικτο, αναδεικνύοντας κυρίως τα ιστορικά, αντικειμενικά εμπόδια (όπως την ανεπαρκή, μέχρι ενός σημείου, ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων), αλλά και τις υποκειμενικές δυσκολίες (ανάγκη στήριξης των θεωριών σε εξωκοινωνικά μέτρα,

οντολογία, μεταφυσική) που προκύπτουν μέσα από τη διαδικασία αμφισβήτησης της πραγματικότητας. Το όραμα του Καρλ Μαρξ για ένα καλύτερο κόσμο, ο κομμουνισμός που ονειρευόταν, παρότι ήταν υποκειμενική κατασκευή, δεν ήταν ουτοπία. Αποτελούσε συμπέρασμα που προέκυπτε, όχι απλά και μόνο από την άρνηση της καπιταλιστικής πραγματικότητας και την ανάγκη δημιουργίας κάτι καινούριου, αλλά από την ενδελεχή κατανόηση της ίδιας της πραγματικότητας και των αντιφάσεων που προκαλούν, ιστορικά, την αλλαγή της.

Όπως έχει χαρακτηριστικά επισημανθεί, "χωρίς καμία αμφιβολία, η θετική επιστήμη, (η έμφαση του συγγραφέα), αυτή που ρητά εισηγούνται από πολύ νωρίς ο Μαρξ και ο Ένγκελς, όχι μόνο δεν αντιπαρατίθεται μηχανικά προς την κριτική της κοινωνικής πραγματικότητας, παρελθούσας και παρούσας, αλλά συνδέεται οργανικά με την ίδια την κριτική. Η κριτική, στηριγμένη στην παρατήρηση (Betrachtung) της πραγματικής ζωής, αποτελεί τον πυρήνα της θετικής επιστήμης, δηλαδή της επιστημονικής γνώσης των κοινωνικών σχηματισμών, όπως αυτοί αποτυπώνονται τόσο στο ενεργεία όσο και στο δυνάμει τους. Με αυτή την έννοια, το φορτίο της άρνησης το οποίο απελευθερώνει η κριτική τείνει να προσλάβει το θετικό περιεχόμενο, το περιεχόμενο μιας θετικής γνώσης της ιστορίας των ταξικών κοινωνιών" (Χρύσης, 2009, 38). Εξαιτίας της μαρξικής κριτικής της ουτοπίας αναδύθηκε το θεωρητικό οικοδόμημα του ιστορικού και διαλεκτικού υλισμού και μαζί η επιστήμη της ιστορίας, των ιδεών, του ανθρώπου, του προλεταριάτου, της επανάστασης. Αλλά για να επέλθει ο κομμουνισμός δεν αρκεί μόνον η γνώση. Απαραίτητη προϋπόθεση, είναι και η συνεπαγόμενη συντονισμένη δράση και πράξης στο πεδίο του πραγματικού.

Μετά την άνοδο του φασισμού, αλλά και την κατάρρευση του υπαρκτού σοσιαλισμού, "η ιστορική συνείδηση, στην εποχή μας είναι πολύ επιφυλακτική και τηρεί κριτική στάση απέναντι στις ουτοπίες, συμπεριλαμβάνοντας σε αυτές και τα μεγάλα τελεολογικά προτάγματα που διέσχισαν τον ιστορικό ορίζοντα, όπως η πρόοδος, οι ιδεολογίες της ελευθερίας και της ισότητας, η τεχνολογία και ο νεωτερισμός. Μπορεί να παρατηρήσει κανείς άλλωστε ότι σήμερα δεν γράφονται δοξαστικές ιστορίες, μα ιστορίες πένθους και μελαγχολίας. Κανείς δεν γράφει πλέον ύμνους για τον κόσμο που έρχεται. Κανείς δεν καλλιεργεί ελπίδες για το αύριο" (Λιάκος, 414-145). Ο θάνατος της ουτοπίας μοιάζει να δικαιολογεί την έλλειψη εναλλακτικών προτάσεων καθώς και την απουσία της επαναστατικής πράξης μετά την κραυγή. Ο θάνατος της ουτοπίας εκφράζεται μέσα από τους ανθρώπους που, ενώ

δεν ανήκουν στην προνομιούχα τάξη και δεν έχουν κανένα εμφανές υλικό συμφέρον, είναι πλήρως συμφιλωμένοι με τον κόσμο ως έχει· που θεωρούν την υπάρχουσα κοινωνική κατάσταση νόμιμη, δικαιολογημένη και αναπόφευκτη· που δεν αμφισβητούν, δεν κριτικάρουν, δεν απορρίπτουν. Και που οι ελπίδες τους στρέφονται προς την σταθερότητα και διατήρηση του status quo.

Το γεγονός ότι στις μέρες μας, μέρες παγκόσμιας οικονομικής κρίσης, η ουτοπία μοιάζει νεκρή και ακόμα και η κραυγή της άρνησης αρχίζει να σωπαίνει ίσως συμβαίνει επειδή μία τόσο τέλεια εικόνα, όπως αυτή της παγκόσμιας κομμουνιστικής κοινότητας, καταρρέει εύκολα μπροστά στην πληθώρα των ατελών εικόνων της καθημερινότητας, ίσως επειδή η απειλή της πείνας είναι εξίσου αποτελεσματική αλυσίδα όπως και η πραγματική⁴, ίσως πάλι επειδή στο συλλογικό μας ασυνείδητο έχουμε υιοθετήσει αβίαστα την ερμηνεία του ανθρώπου ως ζώου εξαρτώμενου από ένστικτα, ικανού μόνο για επιβίωση στην πιο άγρια ζούγκλα - την ανταγωνιστική καπιταλιστική σύγχρονη πραγματικότητα, ίσως γιατί πιστεύουμε ότι αυτού του είδους η κοινωνική κατάσταση δεν μπορεί να αλλάξει, είναι αιώνια και αμετάβλητη, μας αξίζει ή ακόμα ότι μας εξασφαλίζει μία καλύτερη τύχη μετά θάνατον, ίσως γιατί η κατανόηση του εαυτού μας ως δημιουργού της ιστορίας συνεπάγεται και την αποδοχή της ανάλογης ευθύνης. Ειδικά στις μέρες μας, οποιαδήποτε πρόταση στηρίζει το όραμα της καλύτερης των ανθρωπίνων συνθηκών, χωρίς την υπόνοια του κέρδους, μπορεί εύκολα να χαρακτηριστεί ουτοπική και με αυτή την έννοια ανάξια για να ασχοληθεί κανείς. Το περιεχόμενό της ταυτίζεται, πέραν από το ανέφικτο, και με το α - νόητο, το εκτός πραγματικότητας. Αναπόφευκτα, χαρακτηρισμοί του τύπου "αυτός πιστεύει σε ουτοπίες και ονειρεύεται έναν καλύτερο κόσμο" ερμηνεύονται ως εάν ο φορέας αυτής της πίστης είναι φαντασιόπληκτος.

Όμως η ελπίδα που συνοδεύει την ουτοπία ως ανέκφραστη ακόμα δυνατότητα, που μπορεί ωστόσο να γίνει συγκεκριμένη, καθώς και η χωρίς όρους και όρια κατάφαση των ανθρωπίνων δημιουργικών και παραγωγικών δυνατοτήτων αποτελούν και τα σημεία αιχμής της ουτοπίας. Επιπλέον, οι διαλεκτικές κινήσεις της πραγματικότητας, της φύσης και της ανθρώπινης ύπαρξης, μετατρέπουν το θάνατο

⁴ "Η επιβολή της δουλειάς δια του νόμου φέρνει πολλή οδύνη, απαιτεί υπερβολική βία και προκαλεί μεγάλο αντίκτυπο· η πείνα, αντίθετα, είναι όχι μόνο μια ειρηνική πίεση, σιωπηλή, αδιάκοπη, αλλά επίσης, καθώς είναι το πιο φυσικό κίνητρο της δουλειάς και της βιομηχανικής δραστηριοποίησης, προκαλεί και τις πιο έντονες προσπάθειες. Δουλεύετε, δουλεύετε, προλετάριοι, για να αυξάνετε τον κοινωνικό πλούτο και τα προσωπικά σας βάρσανα. Δουλεύετε, δουλεύετε, ώστε να γίνεστε ακόμα πιο φτωχοί και να έχετε ακόμα περισσότερους λόγους να δουλεύετε και να είστε εξαθλιωμένοι. Τέτοιοι είναι ο αμείλικτος νόμος της καπιταλιστικής παραγωγής" (Lafargue, 1998, 31).

της σε φαινομενική κατάσταση. Η αιώνια, μέχρι στιγμής, σύγκρουση μεταξύ πραγματικού και φανταστικού, στασιμότητας και αλλαγής, θετικού και αρνητικού, αισιοδοξίας και απαισιοδοξίας, λογικού και παραλόγου, ιστορίας και μύθου, θεών και ανθρώπου, ταυτότητας και αντίφασης, ανατροφοδοτεί τις ανθρώπινες σκέψεις και φαντασιακές αναπαραστάσεις με λόγους ουτοπικούς και μη. Και η ιστορία συνεχίζεται με την ουτοπία σχεδόν πάντα παρούσα. Ως κινήγι του ανέφικτου για την πραγμάτωση του εφικτού. Ως ιδεολογική διαμάχη μεταξύ του καλού και του κακού. Ως προσπάθεια επαναθεμελίωσης του Δικαίου και συνεχών επαναστάσεων της Επιστήμης. Ως το καθημερινό ξεπέραςμα των ορίων και της αλλαγής των συνθηκών. Υποκειμενικά και συλλογικά.

Συνοψίζοντας, η ουτοπία ξεκινά από την άρνηση, από την απογοήτευση και δυσαρέσκεια που προκαλεί η πραγματικότητα, αρχικά χωρίς καμία μορφή, και συγκεκριμενοποιείται λαμβάνοντας διαφορετικές μορφές ανάλογα τόσο με τις ιστορικές συνθήκες που αρνείται, όσο και με τις υποκειμενικές βλέψεις και επιδιώξεις που επιζητεί. Το περιεχόμενό της ταυτίζεται με το απραγματοποίητο. Διαθέτει όμως, την απαραίτητη δυναμική, ως κριτική και αμφισβήτηση⁵, όνειρο και επιδίωξη "ώστε να μην υποκύψουμε ολοκληρωτικά στην αρχή της πραγματικότητας" (Λιάκος, 2011, 414-145). Διαθέτει επίσης, την ικανότητα να γίνει ιστορία, όταν οδηγεί σε πράξεις αλλαγής του παρόντος μέσα από την επαρκή κατανόηση της πραγματικότητας, που τόσο επίμονα αρνείται. Μέσω των στοχοθετημένων, από την ελπίδα, και τη δυσαρέσκεια, πράξεων, τα "Νέα από το πουθενά" γίνονται πραγματικότητα⁶.

Η ιστορία χωρίς την ουτοπία

⁵ "Όμως, η έννοια της ουτοπίας χρειάζεται και ως μετρώ της κριτικής μας. Εάν η ουτοπία εγκαθιδρύει την απόσταση και τη διάφορα ανάμεσα σε ότι υπάρχει και σε ότι οφείλει να υπάρχει αυτός ο χώρος είναι αναγκαίος ώστε να μην υποκύψουμε ολοκληρωτικά στην αρχή της πραγματικότητας, στην αποδοχή δηλαδή, πως ότι είναι ιστορικά πραγματοποιημένο είναι και το μόνο δυνατό" (Λιάκος, 2011, 414-145).

⁶ "Υπάρχει μια φράση που κάνει λογοπαίγνιο με τον τίτλο του Ουίλλιαμ Μόρρις *Νέα από το πουθενά* και η οποία λέει ότι το *πουθενά* δεν είναι πραγματικό αλλά τα *νέα από το πουθενά* είναι (η έμφαση του συγγραφέα). Δηλαδή, είναι αδιάφορο αν η ουτοπία είναι πραγματοποιήσιμη ή όχι· η επιδίωξη της ουτοπίας είναι η πραγματική και πραγματοποιήσιμη ουτοπία. Η ουτοπία στους δρόμους, η δραστηριότητα για την πραγματοποίηση της ουτοπίας, οι κινηματικές μορφές ως ουτοπία. Ακόμη, η ουτοπία ως corpus επιθυμιών, προσδοκιών και επιδιώξεων δημιουργεί ταυτότητες στο παρόν, κώδικες συμπεριφοράς, υπαγορεύει διεκδικήσεις. Έτσι, καθοδηγώντας δράσεις και συμπεριφορές, διαμορφώνοντας αξίες, αυτές οι ουτοπίες, με τρόπο έμμεσο, γίνονται πραγματικές" (Λιάκος, 2011, 220-221).

"Όλοι οι πολιτισμένοι λαοί ξεκινούν από την κοινοκτημοσύνη της γης. Σε όλους τους λαούς, οι οποίοι ξεπερνούν μια ορισμένη αρχική βαθμίδα, αυτή η κοινή ιδιοκτησία γίνεται δεσμά για την παραγωγή στην πορεία της ανάπτυξης της γεωργίας. Έπειτα, αίρεται, γίνεται αντικείμενο άρνησης και μεταβάλλεται, μετά από μικρότερες ή μεγαλύτερες ενδιάμεσες βαθμίδες σε ατομική ιδιοκτησία. Σε μια ανώτερη βαθμίδα της ανάπτυξης της γεωργίας, η οποία προκαλείται από την ίδια την ατομική ιδιοκτησία της γης, γίνεται το αντίστροφο: Η παραγωγή γίνεται δέσμια της ατομικής ιδιοκτησίας. Αυτό συμβαίνει σήμερα με τη μικρή αλλά και με τη μεγάλη ιδιοκτησία της γης. Προβάλλεται η αναγκαιότητα της άρνησής της και της μετατροπής της πάλι σε κοινοκτημοσύνη. Η απαίτηση αυτή, όμως, δεν σημαίνει, αποκατάσταση της παλαιάς, αρχικής κοινής ιδιοκτησίας, αλλά εγκατάσταση μιας πολύ ανώτερης, πιο αναπτυγμένης μορφής της κοινοκτημοσύνης, η οποία δεν θα γίνει καθόλου εμπόδιο για την παραγωγή, αλλά θα την απελευθερώσει και θα της επιτρέψει την πλήρη αξιοποίηση των σύγχρονων χημικών ανακαλύψεων και μηχανικών εφευρέσεων" (Ενγκελς, 2006, 178).

Υπήρχαν πράγματι κοινωνίες και εποχές χωρίς ουτοπία; Κοινωνικοί σχηματισμοί που δεν περιείχαν την επιθυμία αλλαγής; Χωρίς ιστορία; Στον τόπο αυτό, οι ανθρώπινες συνειδήσεις αναδύονταν ενδεχομένως σε πλήρη συμφωνία με το «είναι» που τους περιέβαλλε, όπως για παράδειγμα στις πρωτόγονες κομμουνιστικές κοινωνίες. Εκεί, δε θα υπήρχε δυσαρέσκεια που να πηγάζει από τον θεσμικό τρόπο ζωής. Δε θα υπήρχε αμφισβήτηση των κοινωνικών συνθηκών. Δε θα υπήρχαν ανεκπλήρωτες ανάγκες εξαιτίας της άνισης κατανομής των αγαθών. Δε θα υπήρχε εκμετάλλευση. Οι επιθυμίες και οι επιδιώξεις ελέγχου της φύσης δε θα ξεπερνούσαν το όριο της επαρκούς επιβίωσης. Η άρνηση θα περιοριζόταν σε αυτή της άρνησης του θανάτου.

Το βασικό κριτήριο που προσιδιάζει στην αρχέγονη κομμουνιστική κατάσταση είναι η απόλυτη έλλειψη της έννοιας της ιδιοκτησίας ως προς τη γη. Η γη ανήκε σε όλους ανεξαιρέτως, όπως και τα προϊόντα της. Επιπλέον, η απαραίτητη δουλειά που χρειαζόταν για την εκμετάλλευση της, είτε υπό τη μορφή της υποτυπώδους γεωργίας, είτε του κνηγιού, είτε της συλλογής των καρπών, ήταν συλλογική και αφορούσε τους πάντες. Παρόλο που οι δουλειές μοιραζόντουσαν ανάλογα με το βαθμό

δυσκολίας και τεχνικής (και έτσι ως επί το πλείστον οι γυναίκες αναλάμβαναν μαζί με τα παιδιά να μαζεύουν τους καρπούς και οι άνδρες να κυνηγάνε), αρχικά, ούτε ο αρχηγός, όπου υπήρχε, δεν μπορούσε να αποφύγει τον απαραίτητο μόχθο.

Πιο συγκεκριμένα, τόσο οι παραγωγικές δυνάμεις όσο και κυρίως η κατανάλωση καθορίζονται λεπτομερώς από τις σχέσεις συγγένειας και αυτή η πολυλειτουργικότητα της συγγένειας καθιστά στέρεη και σχεδόν αμετάβλητη την εθιμοτυπική και ιδεολογική διάσταση που καθορίζει την υλική διαχείριση των μέσων και πηγών. "Χωρίς αμφιβολία, αυτές οι τελετουργικές μορφές της μοιρασιάς εκφράζουν μία παράδοση χιλιετηρίδων που κάθε γενιά σέβεται με αυστηρότητα [...] Όχι μόνο η παραγωγή αλλά και η κατανάλωση επίσης είναι οργανωμένη στη βάση ενός σχεδίου και λογαριάζεται σαν μία *κοινή κοινωνική υπόθεση* (η έμφαση δική μου). Αυτό το σχέδιο έχει σαν σκοπό να κατοχυρώσει τον εφοδιασμό σε τροφή όλων των μελών της κοινωνίας, τόσο σε σχέση με τις ανάγκες τους, όσο κι ανάλογα με την αποδοτικότητα τους" (Luxemburg, 1976, 75).

Αυτή η πρακτική που θεωρεί την κατανάλωση ως κοινή κοινωνική υπόθεση, στην οποία όλοι συμμετέχουν και όπου δίνεται προτεραιότητα στους ηλικιωμένους, στους αδύναμους και τα παιδιά, παρότι έρχεται σε έντονη αντίθεση με το πνεύμα του ατομικισμού και την ιδιοτέλεια καθώς και την έλλειψη κοινωνικής ευθύνης που επικρατούν στις μέρες μας, δεν πρέπει να οδηγεί στο συμπέρασμα "ότι η βάση του πρωτόγονου κομμουνισμού ήταν η αφοσίωση στις αφηρημένες αρχές της ισότητας και της ελευθερίας. Η αναγκαιότητα να ξεπεράσουν τις δυσκολίες που προέρχονταν από το χαμηλό επίπεδο ανάπτυξης του ανθρώπινου πολιτισμού, η ανθρώπινη αδυναμία απέναντι στη φύση, να τι ήταν αυτό που ανάγκαζε τις πρωτόγονες κοινωνίες και αποτελούσε με αυτή την έννοια απόλυτη προϋπόθεση της ύπαρξής τους, να οργανωθούν σε αλληλέγγυες, μονιασμένες ομάδες και να εργάζονται όλοι μαζί και με σχέδιο, στον αγώνα τους για την επιβίωση τους" (Luxemburg, 1976, 124).

Σαφώς, ο μόχθος αυτός στόχευε αποκλειστικά στην επιβίωση και όχι στη συσσώρευση - "οι έρευνες λ.χ. έδειξαν ότι στις κυνηγετικές - συλλεκτικές κοινωνίες της ερήμου Καλαχάρι και του δάσους του Κογκό, τα παραγωγικά μέλη της κοινότητας δε χρειάζονταν περισσότερο από τέσσερις ώρες εργασίας την ημέρα για να ικανοποιήσουν όλες τις *κοινωνικά αναγνωρισμένες ανάγκες* - η έμφαση δική μου- στα πλαίσια της ομάδας τους. Μπροστά στα νέα αυτά δεδομένα η αντίληψη σύμφωνα με την οποία οι πρωτόγονοι κυνηγοί ζούσαν κάτω από το φάσμα της πείνας, μη διαθέτοντας ελεύθερο χρόνο για να εφεύρουν ένα πολύπλοκο πολιτισμικό σύστημα

και να οδεύσουν προς τον πολιτισμό, άρχισε να καταρρέει ταχύτατα" (Godelier 1, 96) - , με αποτέλεσμα οι ώρες ανάπαυλας, που απολάμβαναν οι κάτοικοι των πρωτόγονων κοινωνιών, να ξεπερνούν κατά πολύ τον μέσο όρο του χρόνου που θεωρούσαν φυσιολογικό για ξεκούραση οι αποικιοκράτες του δυτικού πολιτισμού.

Χαρακτηριστική, εν προκειμένω, η περιγραφή του Claude Levi - Strauss: "Οι Ναμπικάρα ξυπνούν από τα χαράματα, συνδουλίζουν τη φωτιά, έπειτα τρώνε ελαφρά από τα υπολείμματα της προηγούμενης μέρας. Λίγο αργότερα οι άνδρες φεύγουν για κυνήγι [...]· οι γυναίκες παραμένουν στον καταυλισμό όπου ασχολούνται με το μαγείρεμα [...]· οι γυναίκες με τα παιδιά κολυμπούν συχνά μαζί για διασκέδαση [...]. Το κολύμπι στο ποτάμι επαναλαμβάνεται πολλές φορές την ημέρα, γιατί οι καθημερινές ασχολίες τους δεν παρουσιάζουν ιδιαίτερη ποικιλία [...]. Όταν η ανάγκη για τροφή γίνεται επιτακτικότερη, οι γυναίκες και τα παιδιά βγαίνουν για να μαζέψουν άγριους καρπούς [...]· όταν βαριούνται τη δουλειά, τότε ξεψειρίζουν η μία την άλλη, χαζεύουν ή κοιμούνται [...]. Οι ιθαγενείς περνούν τον υπόλοιπο χρόνο τους κουβεντιάζοντας και, σχεδόν πάντα γελαστοί και χαρούμενοι, ανταλλάσσουν αστεία αλλά και βρωμοκουβέντες που προξενούν τρομερά ξεσπάσματα γέλιου [...]. Τα παιδιά τεμπελιάζουν τον περισσότερο καιρό [...]. Κανείς δεν τιμωρεί, δε χτυπά και δεν κάνει την παραμικρή κίνηση εναντίον ενός παιδιού, εκτός κι αν είναι για να αστεϊευτεί. Έτσι, ένα παιδί μπορεί να κλαίει γιατί χτύπησε, γιατί μάλωσε με κάποιο άλλο παιδί, γιατί πεινάει ή γιατί δεν θέλει να το ξεψειρίσουν, αλλά αυτό συμβαίνει σπάνια [...]. Δεν μπορώ όμως να μιλήσω για τα παιδιά, χωρίς να πω κάτι για τα κατοικίδια ζώα, που ζουν σε στενή σχέση με τους ιθαγενείς, οι οποίοι τα μεταχειρίζεται σαν παιδιά: μοιράζονται μαζί τους τα γεύματα και δείχνουν για αυτά την ίδια τρυφερότητα και το ενδιαφέρον που δείχνουν και στους ανθρώπους [...]. Κυρίως σκυλιά, πετεινούς, κότες, πίθηκοι, παπαγάλοι, διάφορα είδη πουλιών και μερικές φορές γουρούνια, αγριόπαπιες ή κοάτι [...] οι ιθαγενείς δεν τα έτρωγαν, ούτε έπαιρναν τα αυγά από τις κότες, οι οποίες τα κλωσούσαν μέσα στους θάμνους. Αν όμως κάποιο μικρό πουλί ψοφούσε στην προσπάθεια εγκλιματισμού του, τότε αυτοί το καταβρόχιζαν χωρίς τον παραμικρό δισταγμό" (Levi Strauss, 1977, 248 - 252).

Η ανυπαρξία του θεσμού της ατομικής ιδιοκτησίας, η έλλειψη ιστορίας και γραφής, οι κοινωνικές πρακτικές με βάση τις σχέσεις συγγένειας, το προσωπικό

αίσθημα ευθύνης⁷ ως δημιουργών του κόσμου, είναι ορισμένα μόνο σημεία διαφοροποίησης των συγκεκριμένων κοινωνικών σχηματισμών από το υπόλοιπο ιστορικό φάσμα. Το σημαντικότερο σημείο διαφοροποίησης, με βάση τη μαρξική οπτική, είναι η σαφής απουσία διακριτών ταξικών μορφωμάτων. Όπως σημειώνει και ο Godelier, "στις πρωτογονικές κοινωνίες, όπως άλλωστε και στις σύνθετες, υπάρχουν δύο τομείς οικονομικής δραστηριότητας στους οποίους αντιστοιχεί ένας γενικός καταμερισμός των αγαθών σε δύο διακριτές και ιεραρχημένες κατηγορίες: τα αγαθά βιοπορισμού και τα αγαθά κύρους [...]. Αποκλείοντας από τον ανταγωνισμό τα προβλήματα πρόσβασης στα μέσα παραγωγής (γη) και στα αγαθά βιοπορισμού, και επιτρέποντας τη διεξαγωγή του ανταγωνισμού γύρω από τα σπάνια αντικείμενα, που επιτρέπουν την πρόσβαση στις γυναίκες και την εξουσία, η πρωτογονική κοινωνία εξασφαλίζει την επιβίωση των μελών της και την ύπαρξη της ως κοινωνία. Ταυτόχρονα, επειδή ο ανταγωνισμός αυτός διεξάγεται κυρίως μέσω του δώρου ή της επιδεικτικής κατανάλωσης, η κοινωνική ανισότητα αναπτύσσεται μέσα σε σχετικά στενά όρια και μπορεί να *αμφισβητηθεί* (η έμφαση δική μου)" (Godelier 2, 29 - 30). Το γεγονός της απουσίας έντονων ταξικών διαφοροποιήσεων συμβάλλει επιπλέον στην διατήρηση των κοινωνιών χωρίς ιστορία μέσα στο χρόνο. Πρόκειται για τις κοινωνίες που αποτέλεσαν αργότερα πηγή έμπνευσης της ουτοπίας.

Όμως, η ζωή των ιθαγενών, παρότι διακρίνεται για την απλότητα της, δε θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ούτε ειδυλλιακή, ούτε εύκολη. Είναι μία ζωή δύσκολη, εξαιτίας της έλλειψης γνώσεων και τεχνικών. Είναι μια ζωή που η σκληρότητα της μετριάζεται και υποχωρεί, εφόσον αντιμετωπίζεται ως κοινή υπόθεση. Μπροστά στις αντίξοες φυσικές συνθήκες οι ιθαγενείς αντιπαραβάλλουν το "εμείς", και έτσι τόσο η απειλή του θανάτου, όσο και η πείνα, υποχωρούν παραδίδοντας τη θέση τους στην επιβίωση μέσω της αλληλεξάρτησης και της αλληλεγγύης. Έτσι, η ισότητα και η ελευθερία, που απολάμβαναν οι άνθρωποι, ανταποκρίνονταν στην αναγκαιότητα που προέκυπτε εξαιτίας της ανεπάρκειας τους στις τεχνικές και στην δύναμη έναντι της φύσης.

Στη συνέχεια, θα δούμε πιο αναλυτικά πως, εξαιτίας της εξέλιξης του καταμερισμού της εργασίας και συγκεκριμένα της διάκρισής της σε πνευματική και χειρωνακτική, εμφανίστηκε η ατομική ιδιοκτησία, "και μαζί με αυτή η εκμετάλλευση

⁷ "Σύμφωνα με τις αντιλήψεις των Μπαρούγια οι άνθρωποι συνδέονται με τη φύση με αόρατους δεσμούς και η συμπεριφορά του κάθε ατόμου *διατηρεί ή διακυβεύει* - η έμφαση του συγγραφέα - την τάξη των πραγμάτων. Αυτό δίνει μία κοσμική διάσταση στην ατομική ευθύνη. Το άτομο είναι υπεύθυνο για τις πράξεις του έναντι της κοινωνίας και της φύσης" (Godelier 2, 1992, 269).

ανθρώπου από άνθρωπο, ένας δημόσιος καταναγκαστικός μηχανισμός, το Κράτος, καθώς και η αποκλειστική κυριαρχία του άνδρα πάνω στη γυναίκα, τόσο στο δικαίωμα της ιδιοκτησίας, όσο και στην οικογένεια και το κράτος" (Luxembourg, 1976, 36 - 37). Το αδιαμφισβήτητο γεγονός της εκμετάλλευσης του ανθρώπου από άνθρωπο, καθόλη τη διάρκεια της ανθρώπινης ιστορίας, αποτελεί, πέρα από την οριακή συνθήκη κατασκευής της ιστορικής πραγματικότητας, το φράγμα που η ουτοπική σκέψη οφείλει να ξεπεράσει, τον ίδιο τον λόγο ύπαρξής της.

Η ιστορία της ουτοπίας

Στην παρούσα ενότητα προσεγγίζεται η διαδρομή της ουτοπίας μέσα στην ιστορία καθώς και δύο από τα σημαντικότερα έργα περί ουτοπίας: «η Πολιτεία» του Πλάτωνα και «η Ουτοπία» του Thomas More. Ο κύριος λόγος που θα σταθούμε πιο λεπτομερειακά στα συγκεκριμένα έργα, πέραν του εμφανούς γεγονότος ότι και τα δυο αποτελούν σταθμούς στην εξέλιξη της ουτοπικής σκέψης, είναι ότι για την περαιτέρω κατανόηση και την πληρέστερη παρουσίαση της έννοιας της ουτοπίας θεωρούμε επιτακτική την παρουσίαση δύο τόπων από το πουθενά, η πρόσληψη των οποίων σφραγίζει δύο διακριτές ιστορικές περιόδους, αυτή της Αρχαιότητας και εκείνη των Νεότερων Χρόνων. Επιπλέον, τα συγκεκριμένα έργα παρουσιάζουν αρκετά κοινά σημεία. Ξεκινάμε από τη σημασία που δίνουν και οι δύο στοχαστές στην αναδιάρθρωση των υλικών συνθηκών μέσω της κατάργησης της ατομικής ιδιοκτησίας και της ίσης διανομής των αγαθών. Από τη διαπίστωση δηλαδή, ότι η κοινωνική συμπεριφορά έχει άμεση σχέση τόσο με την παραγωγή των αγαθών, όσο και με τον τρόπο διαχείρισης της παραγωγής αυτής. Μια ανακάλυψη που μένει όμως ανεκμετάλλευτη, εφόσον η περιφρόνηση του πλούτου, για παράδειγμα, και η ισότητα μεταξύ των εισοδημάτων συνδυάζονται με έναν λεπτομερή καταμερισμό της εργασίας, που καθιστά την ύπαρξη εξουσιαστικών σχέσεων και τη δημιουργία εξουσιαστών και εξουσιαζόμενων αναπόφευκτη. Το όραμα τους αφορά την δημιουργία μιας αιώνιας πολιτείας και περιλαμβάνει το λεπτομερή έλεγχο της ανθρώπινης δράσης και σκέψης και την ολοκληρωτική απουσία άρνησης, αμφισβήτησης, αντίστασης και αλλαγής. Πρόκειται για ουτοπίες, που εξοστρακίζουν τόσο την διαφορετικότητα όσο και την ίδια την ουτοπία από τον τόπο τους. Επιπρόσθετα, και οι δύο βασίζονται στην ύπαρξη εξωκοινωνικού μέτρου και στην οντολογία περί του Θεού. Ωστόσο, η πίστη στη δυνατότητα ρύθμισης των κοινωνικών συνθηκών από τους ίδιους τους ανθρώπους και η αντιμετώπιση της ιστορίας ως ανθρώπινης δημιουργίας δεν παύουν να αποτελούν το κοινό γνώρισμα των έργων περί ουτοπίας που εξετάζουμε.

Η ιστορία της ουτοπίας ξεκινάει στην αρχαία Ελλάδα τον 8ο αιώνα π.χ., μέσα από τα κείμενα τόσο του Ησίοδου όσο και του Ομήρου, ως ο μύθος της χαμένης χρυσής εποχής, κατά τη διάρκεια της οποίας οι άνθρωποι ζούσαν ευτυχισμένοι σα θεοί, μαζί με τους θεούς, χωρίς την ανάγκη του μόχθου και της εργασίας για τη συντήρηση

τους, χωρίς εγκλήματα και τιμωρία. Οι λεπτομερείς αναφορές για τη ζωή στον τόπο, όπου στα ποτάμια ρέει γάλα, τα φρούτα είναι πάντα ώριμα και ο θάνατος ταυτίζεται με τον μακάριο ύπνο, αντικατοπτρίζουν τη διάσταση εκείνη της σκέψης η οποία δεν εφησυχάζει αποδεχόμενη την κοινωνική πραγματικότητα, αλλά, ακόμα και υπό το πρίσμα του παρελθόντος, αναζητάει τους όρους και τις συνθήκες που θα μπορούσαν να κάνουν την ανθρώπινη ζωή πιο ικανοποιητική. Ο Πλάτων, ο Αριστοτέλης, ο Αριστοφάνης, ο Πλούταρχος, θα επιχειρήσουν μέσα από τα γραπτά τους να σκιαγραφήσουν έναν καλύτερο κόσμο, είτε συγκεκριμένα όπως ο Πλάτων στα όρια της Πολιτείας, είτε γενικότερα και πιο αφηρημένα μέσω της αναζήτησης, για παράδειγμα, του ιδανικού πολιτεύματος ή του ιδεώδους Συντάγματος, όπως ο Αριστοτέλης.

Για πολλούς, ο Πλάτων θεωρείται ο μεγαλύτερος όλων των εποχών. Τα κείμενα του έχουν μελετηθεί και ερμηνευτεί περισσότερο από οποιονδήποτε άλλο, ενώ η παράδοση της σκέψης του έχει συμβάλει σημαντικά στη δημιουργία του δυτικού πολιτισμού. Γεννημένος στην Αθήνα το 427 π.Χ. ο Πλάτων δεν ήταν απλά γόνος μιας αριστοκρατικής οικογένειας, αλλά από "την πλευρά του πατέρα του Αρίστωνα η καταγωγή του έφθανε ως τον μυθικό βασιλιά της Αθήνας Κόδρο και από τη μητέρα του Περικτιόνη ως τον Σόλωνα" (Λεξικό, 197). Η παιδεία που έλαβε από παιδί ήταν άριστη, αλλά το γεγονός, που θα καθόριζε τη σκέψη του και την περαιτέρω του πορεία, δεν ήταν άλλο από την γνωριμία με τον Σωκράτη σε ηλικία περίπου 20 χρονών. Μετά το θάνατο του Σωκράτη, ακολούθησαν κάποια χρόνια με περιπλανήσεις (Μέγαρα, Αίγυπτο, Κυρήνη) όπου κατέληξε στην Αίγινα ως δούλος. "Τον αναγνώρισε όμως, για καλή του τύχη, και τον εξαγόρασε ένας γνωστός του [...] με 30 μνες" (ο.π. 198). Με τα χρήματα αυτά που δεν δέχτηκε ποτέ πίσω ο φίλος του, αγόρασε το κτήμα της Ακαδημίας και δημιούργησε την πρώτη φιλοσοφική σχολή και από εκείνη τη στιγμή δε σταμάτησε να διδάσκει μέχρι το θάνατο του, το 347 π.Χ. .

"Τα χρόνια, κατά τα οποία έγραψε ο Πλάτων την Πολιτεία, ήταν χρόνια παρακμής για την Ελλάδα. Ο Πελοποννησιακός πόλεμος (431-404 π.Χ.) είχε τελειώσει με τη συντριπτική ήττα των Αθηναίων και οι ανεξάρτητες πόλεις που είχαν συμμετάσχει σε αυτόν, είχαν εξασθενήσει από τη μακροχρόνια σύγκρουση και τις εσωτερικές διαμάχες" (Berneri, 1999, 18). Ο φιλόσοφος ήταν είκοσι τεσσάρων χρόνων όταν τελείωσε ο πόλεμος και η πρώτη ένδοξη δημοκρατική Αθήνα, μέσα από τις στάχτες και τα συντρίμια, αναζητούσε τα χαμένα ιδεώδη και την παλιά της αίγλη. Σε αυτό το κοινωνικό περιβάλλον αποσύνθεσης, ήττας και κρίσης και εξαιτίας

της άρνησης και της δυσαρέσκειας που προκαλούσε, η αναζήτηση της ουτοπίας του διαφορετικού, του βέλτιστου, ήταν σχεδόν αναπόφευκτη.

Η μορφή που πήρε η ουτοπία συγκεκριμενοποιείται με την Πολιτεία, "το περιεκτικότερο και το εκτενέστερο, μετά τους *Νόμους*, έργο του Πλάτωνα" (Σκουτερόπουλος, 2002, 9) και αντανακλά, πέρα από τη δυσπιστία προς τη δημοκρατία και την συνεπαγόμενη άσκηση της εξουσίας από το λαό, την ανάγκη για δράση και δημιουργία, έστω και υπό τη μορφή της θεωρίας, για την κατάκτηση της πολυπόθητης σταθερότητας. Η δυσπιστία του Πλάτωνα προς τη δημοκρατία και την άσκηση της εξουσίας από το λαό, διαγράφεται σε ολόκληρο το κείμενο της πολιτείας, όταν, κάθε φορά που αναφέρεται στον λαό τον ταυτίζει είτε με το κοπάδι (που χρειάζεται για την επιβίωση του τον βοσκό), είτε με τον ασθενή (που εξαρτάται από τον γιατρό), είτε με το πλήρωμα ενός πλοίου (που υπακούει στις εντολές του κυβερνήτη).

Ο Πλάτων οραματιζόταν μια πόλη χωρίς επαναστάσεις και αιματηρές αλλαγές. Μια πόλη, όπου ο Νόμος θα ήταν αδιαμφισβήτητος. Και για να το καταφέρει αυτό εισάγει "εξωτερικό μέτρο στην κοινωνία"⁸ (Καστοριάδης, 2007, 457-458), υπό τη μορφή της αναζήτησης της δικαιοσύνης, του αγαθού, του άριστου, του απόλυτου. Η αναγνώριση εκ μέρους του γεγονότος ότι η συγκεκριμένη σύλληψη δεν βασίζεται στην επαρκή κατανόηση τόσο των συνθηκών, όσο και των ανθρώπων, τον αναγκάζει να παραδεχτεί ότι πρόκειται για μύθευμα και γενναίο ψέμα. Το γεγονός ότι οδηγεί σε σχέσεις, όπου κάποιοι εξουσιάζονται και κάποιοι εξουσιάζουν, καθώς και στην ύπαρξη ταξικών διαφοροποιήσεων παρακάμπτεται στο όνομα της ανάδειξης της σταθερότητας.

Μορφολογικά η Πολιτεία είναι μια διαλογική αφήγηση του Σωκράτη που περιγράφει, σε μη κατονομαζόμενους ακροατές, την ολονύχτια συζήτηση⁹ που είχε

⁸ "Η δημοκρατία προκαλεί η ίδια την ουσιαστική της ήττα με τον Πελοποννησιακό πόλεμο - και μάλιστα με τρόπο επαναλαμβανόμενο καθ' όλη τη διάρκεια του πολέμου (από τον οποίο θα μπορούσε να βγει πολλές φορές νικήτρια, αν απέφευγε τα λάθη της, την ίδια της την υπερβολή). [...] Η αποτυχία της δημοκρατίας φαινόταν να αποδεικνύει ότι ο λαός δεν είναι ικανός να θέτει και να αποδίδει το δίκαιο, ούτε να αποφασίζει ορθά τι πρέπει να γίνει ή να μη γίνει, να κυβερνάται και να αυτοπεριορίζεται [...]. Στην κατάσταση αυτή θέλει να απαντήσει ο Πλάτων, εισάγοντας εξωτερικό μέτρο στην κοινωνία. Απάντηση εσφαλμένη - και μάλιστα κενή. Δε θα μπορούσε να είναι αλλιώς. Δεν είναι δυνατό να υπάρξει εξωτερικός φραγμός στη δυνατότητα της *ύβρεως* (η έμφαση του συγγραφέα) των ανθρώπων. Κανείς και τίποτα δεν μπορεί να αποτελέσει εγγύηση απέναντι στους εαυτούς τους. Κανείς και τίποτα - ούτε μια «ορθολογική» θεωρία ούτε κάποιο «θείο ψέμμα», όπως αυτά που θα εφεύρει ο Πλάτων, ούτε οποιοδήποτε θεολογικό μύθευμα - δεν μπορεί να προφυλάξει την κοινωνία από τον εαυτό της, όπως αποδεικνύει όλη η ιστορική πείρα" (Καστοριάδης, 2007, 457-458).

⁹ "Αυτός ο διαλογικός χαρακτήρας που σημαδεύει σχεδόν ολόκληρο το πλατωνικό έργο, ριζώνει βαθιά στην καθημερινή ζωή της αρχαίας Αθήνας με τις ατέλειωτες συζητήσεις στην Πνύκα, στην αγορά, στα

γίνει "μόλις την προηγούμενη μέρα στον Πειραιά [...] στο σπίτι ενός ηλικιωμένου πλούσιου μέτοικου από τις Συρακούσες, του Κέφαλου" (ο.π.). Αφορμή για τη συζήτηση, που τελικά θα οδηγήσει στην εκτενή περιγραφή της ιδανικής πολιτείας, είναι το ερώτημα περί της δικαιοσύνης και συγκεκριμένα το επιχείρημα του Θρασύμαχου που αφορούσε τόσο τη θέση ότι δίκιο είναι το συμφέρον του ισχυρότερου, όσο και ότι η ζωή του άδικου ανθρώπου είναι πιο ευτυχισμένη από τη ζωή του δικαίου¹⁰. Ο Σωκράτης συμφωνεί ότι "το δίκαιο είναι κάτι που συμφέρει" (Σκουτερόπουλος, 2002, 59) και θέτει το ερώτημα αν η δικαιοσύνη μπορεί να χαρακτηρίζει, πέρα από τον άνθρωπο, και μια ολόκληρη πολιτεία. Η θετική απόκριση καθώς και η περαιτέρω διαπίστωση ότι η πολιτεία είναι κάτι μεγαλύτερο από τον άνθρωπο οδηγούν το Σωκράτη στο να προτείνει να ψάξουν στις πόλεις τη δικαιοσύνη.

Η περιγραφή της δίκαιης πολιτείας ξεκινάει με τη διαπίστωση ότι "μια πολιτεία γεννιέται, επειδή κανένας μας δεν είναι αυτόρκης αλλά όλοι μας χρειαζόμαστε πολλά πράγματα" (Σκουτερόπουλος, 2002, 133). Για τον Πλάτωνα, δεν είναι η κοινωνικότητα το φυσικό και αναπόφευκτο εκείνο χαρακτηριστικό του ανθρώπου, που τον οδηγεί προς την ομαδικότητα, αλλά η έλλειψη ατομικής αυτόρκειας, που τον υποχρεώνει να χρειάζεται τους άλλους και να δημιουργεί πολιτείες. Σε κάθε πολιτεία ο τρόπος κάλυψης των αναγκών και διανομής των αγαθών συσχετίζεται με το πως περνούν τη ζωή τους οι άνθρωποι αυτοί. Συγκεκριμένα, "- Βρήκαμε λοιπόν κι άλλα πράγματα που με κάθε τρόπο πρέπει να προσέχουν μήπως τρυπώσουν στην πόλη χωρίς να τα πάρουν είδηση.

- Ποιά είναι αυτά;

- Ο πλούτος και η φτώχεια· γιατί το ένα φέρνει τρυφηλότητα, τεμπελιά, και ανατρεπτική διάθεση, το άλλο πάλι, εκτός από την ανατρεπτική διάθεση, δουλοφροσύνη και εξαχρείωση" (Σκουτερόπουλος, 2002, 267). Έτσι, στην ιδανική

δικαστήρια, στα γυμνάσια, στις παλαιστές αλλά επίσης έχει βαθιές ρίζες και στην προσωπικότητα του Σωκράτη, ο οποίος πέρασε όλη τη ζωή του βιώνοντας τη φιλοσοφία σε συνεχή επαφή με τους άλλους ανθρώπους. Ως γραμματειακό είδος ο φιλοσοφικός διάλογος δίνει στο συγγραφέα πολλές δυνατότητες, όπως λ.χ. να προσελκύει ευκολότερα την προσοχή του αναγνώστη, να συγκρατεί επί περισσότερο χρόνο το ενδιαφέρον του, να τονίζει ή να αποδυναμώνει μια άποψη ανάλογα με το πρόσωπο με το οποίο τη συνδέει, επίσης να αναφέρεται χωρίς μεγάλη ακρίβεια σε θέσεις και επιχειρήματα που δεν έχουν λάβει οριστική μορφή [...] τις δυνατότητες αυτές ο Πλάτων ξέρει να τις εκμεταλλεύεται στο έπακρο" (Mumford, 1998, 18).

¹⁰ Επιπλέον "για όλα τα πολιτεύματα δίκιο είναι τι ίδιο πράγμα: ό,τι συμφέρει την κατεστημένη εξουσία. Αυτή έχει την ισχύ, κι έτσι για όποιον σκέφτεται σωστά δίκιο είναι παντού ένα και το αυτό: το συμφέρον του ισχυρότερου" (Σκουτερόπουλος, 2002, 59).

πολιτεία του Πλάτωνα, δια στόματος Σωκράτη, ο πλούτος και η φτώχεια εξορίζονται εξαιτίας της ανατρεπτικής διάθεσης την οποία επιφέρουν στους ανθρώπους.

Με άλλα λόγια, ο Πλάτων αναγνωρίζει ότι ο ταξικός διαχωρισμός φέρει την ανατρεπτική διάθεση, αλλά αποτελεί παράλληλα, και στη βάση μιας έλλογης διάκρισης, το απαραίτητο εκείνο στοιχείο για την επίτευξη κοινωνικής - πολιτειακής αλλαγής. Η διαπίστωση αυτή θα μπορούσε να συσχετιστεί με εκείνη της μαρξικής οπτικής περί της σημαντικότητας της πάλης των τάξεων στην ιστορική εξέλιξη. Όμως, τόσο οι θεωρίες που ανέπτυξαν όσο και ιστορικές συνθήκες που βίωσαν οι δύο στοχαστές διαφοροποιούνται ριζικά. Για παράδειγμα, παρότι κύριος στόχος του Πλάτωνα είναι η επίτευξη μιας αιώνιας σταθερότητας και ο εξοβελισμός κάθε αμφισβήτησης, δεν μπορεί να οραματιστεί μια αταξική κοινωνία. Δεν του το επιτρέπουν πρωτίστως οι ανεπαρκώς ανεπτυγμένες παραγωγικές δυνάμεις της εποχής του. Οι τάξεις με την έννοια καταμερισμού εργασίας και ως έκφραση συστήματος ιεραρχίας, καθώς και η συνεπαγόμενη εκμετάλλευση είναι απαραίτητοι όροι ύπαρξης της κοινωνίας του. Μιας κοινωνίας, που χρειάζεται τους γεωργούς/τεχνίτες για την εργασία τους, και τους πολεμιστές και τους φύλακες για τις εξιδεικευμένες ικανότητες τους. Μάλιστα, οι τάξεις των φυλάκων, των επίκουρων και των γεωργών/τεχνιτών διαθέτουν τέτοια θεσμική σταθερότητα, που λαμβάνουν τη μορφή κάστας. Το πρόβλημα της ταξικής διαμάχης, που μπορεί, ανά πάσα στιγμή, να προκύψει λύνεται κυρίως μέσω της εξασφάλισης της αξιοπρεπούς επιβίωσης μέσα σε μη ανατρεπτικά καθεστάτα οικονομικής ισότητας και "της απονομής στην άρχουσα τάξη μιας υπεροχής που δεν μπορεί να αμφισβητηθεί" (Porper, 1991, 98).

Συγκεκριμένα, για τη διατήρηση της σταθερότητας και αναγνωρίζοντας τη σημασία των υλικών συνθηκών, ο Πλάτων θεωρεί ότι οι ανθρώπινες ανάγκες που πρέπει να καλυφθούν δε θα πρέπει να είναι απεριόριστες, αλλά να χαρακτηρίζονται από μέτρο και ισορροπία ανάμεσα στα απολύτως απαραίτητα και την πολυτέλεια. Ό,τι δεν είναι απαραίτητο, όπως τα ρούχα και τα παπούτσια το καλοκαίρι, δε χρησιμοποιείται, ενώ οι μικρές απολαύσεις της ζωής, όπως το καλό φαγητό¹¹ και το κρασί, θεωρούνται δεδομένες. Σε όλα αυτά προστίθεται και μια θρησκευτικο - εορταστική διάθεση, ενώ η ειρήνη βασιλεύει τόσο μεταξύ των μελών της πολιτείας, όσο και μέσα τους, με αποτέλεσμα όλη αυτή η ποιότητα ζωής, ως πραγμάτωση της

¹¹ "Θα τρέφονται με αλεύρια από κριθάρι και σιτάρι [...] ωραίο κριθάρινο ψωμί και πίτες [...] θα έχουν και προσφάγι: αλάτι, φυσικά, κι ελιές, τυρί, και θα μαγειρεύουν και λαχανικά, βορβούς και κηπευτικά [...] θα τους έχουμε και επιδόρπια: σύκα, ωμά ρεβίθια και κουκιά, κι ακόμη μύρτα και κουκουνάρια να τα ψήνουν στη χόβολη, κουτσοπίνοντας γουλιά - γουλιά" (Σκουτερόπουλος, 2002, 142-143).

ευδαιμονίας, να συντελεί στην επίτευξη της υγείας και της μακροζωίας. Σε αυτό το πλαίσιο, η ταξική διάρθρωση δεν προκαλεί συναισθήματα δυσαρέσκειας, εφόσον καλύπτονται επαρκώς οι ανάγκες όλων των κατοίκων. Επιπλέον, η άρχουσα τάξη, οι ίδιοι οι φιλόσοφοι και οι φύλακες δεν προκαλούν με κατοχή και επίδειξη πλούτου, αλλά αποτελούν το παράδειγμα του μέτρου και της εγκράτειας.

Η αναγνώριση της μη αμφισβητήσιμης υπεροχής στην άρχουσα τάξη, που θα στηρίζει και θα διατηρεί, μέσα στον χρόνο, ανέπαφη την θεσμική δομή της Πολιτείας, εξασφαλίζοντας την αυστηρή και ελεγχόμενη αναπαραγωγή¹² και διαιώνιση των άξιων φυλάκων και, συνεπώς, κατά τον φιλόσοφο, την άριστη διακυβέρνηση, βασίζεται στον εξής μύθο: "Βέβαια, όλοι στην πόλη είσαστε αδέρφια, αλλά ο θεός πλάθοντάς σας, σε όσους από σας είναι ικανοί να κυβερνούν ανακάτεψε μέσα τους, εκεί που γεννιούνται, χρυσάφι, γι' αυτό και είναι άνθρωποι μεγάλης αξίας. Σε όσους πάλι είναι επίκουροι έβαλε ασήμι· σίδηρο, τέλος, και χαλκό έβαλε στους γεωργούς και στους άλλους τεχνίτες. Καθώς λοιπόν κρατάτε όλοι από την ίδια ρίζα, θα γεννάτε ως επί το πλείστον όμοιούς σας, κάπου κάπου όμως θα μπορούσε από το χρυσάφι να βγει ασήμι κι από το ασήμι χρυσάφι - το ίδιο και με όλα τα άλλα, το ένα από το άλλο" (Σκουτερόπουλος, 2002, 254-255).

Το ανθρώπινο πεπραγμένο εμφανίζεται ως, εκ των άνωθεν, προαποφασισμένο και διαγεγραμμένο. Οι τάξεις των φυλάκων, των επίκουρων και των γεωργών/τεχνιτών αναδύονται ως αποτέλεσμα της θεϊκής παντοκυριαρχίας που καθορίζει την φυσικοποιημένη πλέον ανισότητα και μαζί τους θεσμοποιείται η αναπόφευκτη ιεραρχική δομή και τα συνεπακόλουθα της. Ο Πλάτων διακηρύσσει ότι ο θεός είναι αγαθός και ως τέτοιος θα πρέπει να παρουσιάζεται στις σκέψεις των ανθρώπων. Ο πρόδρομος του Χριστιανισμού πρεσβεύει, ενάντια στις κυρίαρχες αντιλήψεις της εποχής του ότι "ούτε ο θεός, ως αγαθός που είναι, είναι η αιτία για όλα όσα συμβαίνουν στους ανθρώπους, όπως λέει ο πολύς κόσμος, αλλά για λίγα μόνο, ενώ για πολλά άλλα δεν είναι υπαίτιος· γιατί στη ζωή μας τα καλά πράγματα είναι πολύ λιγότερα από τα άσχημα, και τα καλά αυτά δεν πρέπει να τα αποδίδουμε σε κανέναν άλλο, ενώ για τα άσχημα πράγματα πρέπει να αναζητούμε κάπου αλλού την αιτία τους και όχι στο Θεό" (Σκουτερόπουλος, 2002, 163). Έτσι, ο αγαθός θεός του

¹² Στον Πλάτωνα, βρίσκονται τα πρώτα νήγματα του θεωρητικού ρεύματος της ευγενικής, εφόσον στην Πολιτεία "οι καλύτεροι άνδρες πρέπει να έρχονται σε όσο το δυνατόν συχνότερη επαφή με τις καλύτερες γυναίκες, ενώ για τους χειρότερους και τις χειρότερες πρέπει να ισχύει το αντίθετο, κι όσα παιδιά γεννιούνται από τους πρώτους να τα μεγαλώνουν, όσα όμως από τους δεύτερους όχι, αν είναι να κρατηθεί το κοπάδι σε όσο το δυνατόν καλύτερη κατάσταση" (Σκουτερόπουλος, 2002, 365).

Πλάτωνα εμφανίζεται ως ο απόλυτος εγγυητής μιας, εκ γενετής, ταξικής ανισότητας¹³. Η άκριτη αποδοχή των αποφάσεων των φυλάκων και η αδιαμφισβήτητη υποταγή σε ένα απόλυτο¹⁴ πεπρωμένο¹⁵, δικαιολογούνται και αμβλύνονται εξαιτίας της ύπαρξης αξιοκρατίας. Οι φύλακες οφείλουν ως πρωταρχικό και μέγιστο καθήκον να αναγνωρίζουν την αληθινή ποιότητα του καθενός, έτσι ώστε κανείς να μην αδικείται.

Η άσκηση εξουσίας θεωρείται από τον Πλάτων, απαραίτητη για την εύρυθμη λειτουργία της αληθινής πολιτείας. Όλα ελέγχονται από τους λίγους, τους άριστους. Η δημοκρατία αντικαθίσταται, ως ιδανικό πολίτευμα, από την αριστοκρατία. Μάλιστα, ο απόλυτος έλεγχος, το έργο των αγαθών ανθρώπων, των αληθινών φιλόσοφων, των φυλάκων της πόλης, "είναι υψίστης σημασίας, απαιτείται αποχή από τα άλλα έργα και εξαιρετικά μεγάλη τεχνική γνώση και αφοσίωση σε αυτό" (Σκουτερόπουλος, 2002, 147). Ο καταμερισμός της εργασίας δικαιολογείται και επιβάλλεται. Εξαιτίας της διάκρισης των εργασιών η ύπαρξη των ταξικών διαφοροποιήσεων είναι αναπόφευκτη.

Στο σημείο αυτό, πρέπει να τονισθεί ότι για τον Πλάτωνα "οι άξιοι¹⁶ άνθρωποι δεν επιδιώκουν την εξουσία ούτε για τα χρήματα ούτε για τη δόξα [...] Πρέπει λοιπόν να υπάρχει κάποιος αναγκασμός γι' αυτούς και κάποια τιμωρία προκειμένου να θελήσουν να ασκήσουν εξουσία - έτσι που σχεδόν να θεωρείται ντροπή να αναλάβει κανείς με τη θέλησή του κυβερνητικό αξίωμα προτού να εξαναγκαστεί να το πράξει - , κι η πιο μεγάλη τιμωρία εδώ είναι να τον εξουσιάζει κάποιος χειρότερός του - η έμφαση δική μου -, αφού ο ίδιος δεν θα έχει διάθεση να κυβερνά" (Σκουτερόπουλος, 2002, 81).

Όμως ο Πλάτων είναι σαφής. Το όλο επιχείρημα είναι ένας μύθος. Ένα παραμύθι ικανό να πείθει. Ένα απαραίτητο ψεύδος. Μια αναγκαία ιδεολογική προάσπιση της

¹³ "Δια μέσω ενός μύθου ή, όπως λέει ο Πλάτων, ενός γενναίου ψέμματος, οι άρχοντες πρέπει να πεισθούν ότι ανήκουν σε μια ανώτερη κοινωνική τάξη, ότι είναι *γεννημένοι* (η έμφαση του συγγραφέα) για ηγέτες και, το πιο σημαντικό, πρέπει και οι υπόλοιποι πολίτες να πεισθούν πως είναι γεννημένοι για να κυβερνώνται και ότι αυτές οι ταξικές διακρίσεις αποτελούν μέρος ενός θεϊκού σχεδίου" (Berneri, 1999, 23).

¹⁴ "Το απόλυτο αναζητά ο Πλάτων. Θέλει να βρει το μετρό του νομού, το εξωκοινωνικό μέτρο της κοινωνίας, τον κανόνα του κανόνα. Θα τοποθετήσει τελικά το μετρό αυτό στον ίδιο τον θεό για να χαράξει το πρότυπο μιας πόλης η οποία, δικαίως, χαρακτηρίστηκε θεοκρατική [...] εάν ο θεός ενδιαφερόταν προσωπικά για τα ανθρώπινα, θα είχε γίνει γνωστό εδώ και καιρό" (Καστοριάδης, 2007, 459).

¹⁵ "Η πολυπραγμοσύνη σ' αυτές τις τρεις τάξεις και η *κινητικότητα* - η έμφαση δική μου - από τη μια στην άλλη είναι η μεγαλύτερη ζημιά για την πόλη, και πολύ σωστά θα μπορούσε κανείς να τη χαρακτηρίσει *κακούργημα*" (Σκουτερόπουλος, 2002, 301).

¹⁶ Οι "αγαθοί" στο πρωτότυπο.

καταγωγής και διαίωσης της ταξικά διαιρεμένης ιδανικής Πολιτείας. Στην ύπαρξη του μύθου, αντανακλάται η κατανόηση από τον Πλάτωνα του γεγονότος ότι οι υλικές συνθήκες και οι ανθρώπινες σκέψεις και πράξεις αποτελούν μια ενότητα¹⁷, υπό την έννοια ότι η μεταξύ τους διαλεκτική σχέση είναι οργανικής σημασίας για την περαιτέρω εξέλιξη και διατήρηση συγκεκριμένων θεσμών. Με άλλα λόγια, η παγίωση ορισμένων θεσμικών σχέσεων προϋποθέτει και την αντίστοιχη κατανόηση και ερμηνεία, καθώς και ότι διαφορετικοί μύθοι συνοδεύουν διαφορετικές κοινωνικές πραγματικότητες.

Η σημασία που αποδίδει ο φιλόσοφος στις θεωρίες και τα πιστεύω, υπό τη μορφή των μύθων, και στον διαπλαστικό τους ρόλο, ως διαμορφωτών της ψυχής και κατ' επέκταση της πραγματικότητας, τον οδηγεί στην άσκηση απόλυτου ελέγχου, μέσω της λογοκρισίας, του περιεχομένου των μύθων, των ποιημάτων και της τέχνης γενικότερα¹⁸. Στόχος του συγγραφέα είναι η υπεράσπιση του θεού και η παρουσίαση του ως απόλυτου, αγαθού και ωφελίμου. Έτσι, η τέχνη "παύει να είναι η έκφραση της προσωπικότητας του ατόμου και *καταντά να εξυπηρετεί* (η έμφαση δική μου) μόνο τα συμφέροντα του κράτους. Αυτός που καθορίζει τι είναι καλό και τι κακό, τι είναι ωραίο και τι άσχημο, είναι το κράτος" (Berneri, 1999, 36).

Ακόμα και οι φύλακες, ως οι πραγματικά "ευγενικοί και άξιοι άνθρωποι", οι αγαθοί, εκτός από το θεϊκής προέλευσης χρυσό κομμάτι τους, επιβάλλεται να διαμορφωθούν μέσω της παιδείας. Οι υλικές συνθήκες και οι ιδεολογικές τους προεκτάσεις ελέγχονται αυστηρώς. Ειδικά για την τάξη των φυλάκων, ο Πλάτων παρουσιάζει πληθώρα μέτρων, που θα ελέγχουν τη ζωή τους και τη συμπεριφορά τους, όπως κοινό συσσίτιο, κοινά μαθήματα και δοκιμασίες, απουσία αμοιβών. Οι αξίες γυναίκες θα μπορούν να μετέχουν και αυτές στην κοινή ζωή των φυλάκων και μάλιστα "οι γυναίκες αυτές τούτων των ανδρών πρέπει όλες να είναι κοινές για όλους, και καμία τους να μη συζεί κατιδίαν με κανέναν· και τα παιδιά, πάλι, να τα

¹⁷ "Ένα σταθερό σημείο του πλατωνικού έργου είναι η *ενότητα* - η έμφαση δική μου - φιλοσοφικής (πολιτικής) Θεωρίας και πολιτικής πράξης, ανεξάρτητα από το ότι η ενότητα αυτή στην αρχή συλλαμβάνεται ως ατομική συμβουλευτική του Ηγεμόνα, ενώ αργότερα θεωρείται ως συγκεκριμένη πολιτική πράξη μιας θεσμοθέτησης της Πολιτείας με βάση τη φιλοσοφική Γνώση του Αγαθού" (Λεξικό, 182).

¹⁸ "Οι ποιητές και οι πεζογράφοι δεν μιλούν σωστά για τα πιο σημαντικά πράγματα που αφορούν τους ανθρώπους, όταν λένε ότι υπάρχουν πολλοί που ενώ είναι άδικοι ζουν ευτυχισμένοι και άλλοι δίκαιοι που' ναι του λυπημού, και ότι τάχα συμφέρει να πράττει κανείς το άδικο, αρκεί να μη γίνεται αντιληπτός, κι ότι η δικαιοσύνη είναι ωφέλιμη στους άλλους, ενώ για τον ίδιο τον δίκαιο είναι ζημιά. Τέτοια πράγματα όμως εμείς *θα τους το απαγορεύσουμε να τα λένε*, ενώ για τα αντίθετα τους *θα δώσουμε εντολή* (οι εμφάσεις δικές μου) να τα τραγουδούν και να πλέκουν μύθους για αυτά" (Σκουτερόπουλος, 2002, 193).

έχουν κι αυτά από κοινού, και κανένας γονιός να μην ξέρει το παιδί που έχει γεννηθεί από αυτόν ούτε και κανένα παιδί τον γονέα του" (Σκουτερόπουλος, 2002, 359). Η δημιουργία οικογένειας όμως, επιτρέπεται για τη τάξη των γεωργών/τεχνιτών.

Η υποχρεωτική παρακολούθηση μαθημάτων μουσικής και η γυμναστικής εκφράζουν το μέτρο και την απλότητα και στοχεύουν στη διαμόρφωση της ψυχής, η ύπαρξη της οποίας θεωρείται οριστική, και κατά συνέπεια στον ολοκληρωμένο έλεγχο της ανθρώπινης ύπαρξης. Επιπλέον, η αναπόφευκτη (ίσως και βιολογική) διάσταση της μίμησης ως έκφραση της ανθρώπινης συμπεριφοράς καθώς και η δυνατότητά της να δημιουργεί έξεις, συνήθειες¹⁹ και νέες συμπεριφορές μπορούν να χρησιμοποιηθούν στην Πολιτεία ως εκπαιδευτικά εργαλεία, αρκεί για άλλη μια φορά να ελέγχεται το περιεχόμενο τους²⁰. Η εξουσία ως έκφραση του ελέγχου των υλικών συνθηκών της διαμόρφωσης των άλλων είναι για τον Πλάτων, παρούσα σε κάθε στιγμή²¹ και σε κάθε δραστηριότητα.

Η ύπαρξη της ολοκληρωτικής και ιεραρχικής εξουσίας δικαιολογείται περαιτέρω εφόσον υφίσταται ως θεμέλιο και προαπαιτούμενο της ελευθερίας. Το κράτος είναι, για τον Πλάτωνα, η θεσμική αντανάκλαση των πολιτικών βουλήσεων των φυλάκων, και αποτελεί την έκφραση της ελευθερίας, εφόσον "οι φύλακές μας, έχοντας απαλλαγεί από κάθε άλλη δημιουργική απασχόληση, θα πρέπει να είναι για την πόλη μας κυριολεκτικά οι δημιουργοί της ελευθερίας και να μην ασχολούνται με οτιδήποτε δεν συντείνει σε αυτό" (Σκουτερόπουλος, 2002, 201). Η ελευθερία με τη σειρά της υπερασπίζεται την ευδαιμονία εφόσον "εμείς δε θεμελιώνουμε την πόλη αποβλέποντας στο πώς δηλαδή κάποια κοινωνική ομάδα θα είναι ιδιαίτερα ευτυχισμένη, αλλά πως *ολόκληρη* (η έμφαση του συγγραφέα) η πόλη θα ευτυχεί όσο το δυνατόν περισσότερο" (Σκουτερόπουλος, 2002, 261). Είναι μια ευτυχία αταξική, για όλους, που δε βασίζεται στον πλούτο, που δεν πιάνει χρυσάφι και ασήμι στα

¹⁹ "Δεν έχεις παρατηρήσει ότι αν οι μιμήσεις, αρχίζοντας από μικρή ηλικία, συνεχιστούν μετά για πολύ, τελικά γίνονται συνήθειες και έξεις φυσικές του σώματος, της φωνής του λογισμού;" (Σκουτερόπουλος, 2002, 201). Με την παρατήρηση αυτή συμφωνούν και ορισμένα σύγχρονα θεωρητικά ρεύματα της ψυχολογίας.

²⁰ "Αν μιμούνται, να μιμούνται από παιδιά κιόλας ότι ταιριάζει σε αυτούς, με άλλα λόγια ανθρώπους θαρραλέους, μυαλωμένους, ευσεβείς" (Σκουτερόπουλος, 2002, 201).

²¹ Ο έλεγχος διεισδύει μέχρι το πεδίο του έρωτα εφόσον:

"- Ο σωστός έρωτας δεν είναι να έχεις ερωτευτεί κάτι ευγενικό και όμορφο μ' έναν τρόπο που να' χει *φρόνηση και αρμονία* - η έμφαση δική μου - ;

- Βεβαιότατα, είπε εκείνος

- Δεν πρέπει, επομένως, να αφήνουμε τίποτα παράφορο, τίποτα συγγενικό με την ακολασία να πλησιάζει τον σωστό έρωτα [...]

- Έτσι, καθώς φαίνεται, θα *θεσπίσεις νόμο* στην Πολιτεία που πάμε να ιδρύσουμε, ότι ο εραστής θα φιλάνει τον αγαπημένο του [...] ή ότι η συνναστροφή του με κείνον για τον οποίο θα ενδιαφερόταν πρέπει να είναι *τέτοια* ... (οι εμφάσεις δικές μου)" (Σκουτερόπουλος, 2002, 221-222).

χέρια της, αλλά εκφράζει κάθε στιγμή τόσο την αρμονία μεταξύ των τριών τμημάτων της ψυχής του καθενός (του λογιστικού, θυμοειδούς και επιθυμητικού), όσο και κυρίως την αρμονία μεταξύ των τριών τάξεων. Στο σημείο αυτό αποκαλύπτεται ότι, για τον Πλάτωνα, η Πολιτεία του διέπεται από την ίδια ανατομία με αυτή της ανθρώπινης ψυχής. Οι τρεις τάξεις αντανακλούν την ύπαρξη των τριών διαφορετικών ποιοτήτων της ψυχής καθώς και τις μεταξύ τους ιεραρχικές σχέσεις.

Το λογιστικό (οι φύλακες μέσω της σοφίας) οφείλει σε αρμονία με το θυμοειδές (οι επίκουροι μέσω της ανδρείας) να εξουσιάζει το επιθυμητικό (τους αγρότες/τεχνίτες μέσω της σωφροσύνης). Και όλα θα πρέπει να διέπονται από τη "δικαιοσύνη: το να πράττει δηλαδή κανείς τα δικά του έργα (τό τά αυτού πράττειν)" (Σκουτερόπουλος, 2002, 297). Η αναγνώριση της ύπαρξης εξουσιαστικών σχέσεων ακόμα και στα μύχια της ψυχής μας, και η προσπάθεια εναρμόνισης τους με το κοινωνικό περιβάλλον αναδεικνύουν, πέρα από την αποδοχή της σχέσης εξουσιαστή και εξουσιαζόμενου ως αναπόφευκτη, τη διαλεκτική κίνηση και ενότητα²², ως σχέση αλληλεξάρτησης, μεταξύ ιδέας και πράξης, ατόμου και συνόλου, φύσης και κοινωνίας. Οι ιδέες καθορίζουν τις συνθήκες και οι συνθήκες αναδιαμορφώνουν τις ιδέες²³. Το άτομο αντανακλά το σύνολο και το σύνολο πραγματώνει το άτομο. Όμως η χρήση της διαλεκτικής μεθόδου μένει ανολοκλήρωτη, εφόσον το συμπέρασμα που καταλήγει παραμένει ακίνητο, αιώνιο και αμετάβλητο. Η φύση ως θεϊκής προέλευσης ιεραρχικά δομημένη ψυχή, επιβάλλει τους αιώνιους νομούς και τις άφθαρτες ιδέες - αλήθειες στην ανθρώπινα πλασμένη κοινωνία. Και η ελευθερία αναδύεται ως αποτέλεσμα της εξουσίας, ως η πραγμάτωση των διαταγών, δηλαδή, του λογιστικού τμήματος της ψυχής για τον άνθρωπο και των φυλάκων ως εκπροσώπων της σοφίας και της θεϊκής αλήθειας, για την Πολιτεία²⁴.

²² "Προσπάθησε να εννοήσεις ότι λέγοντας εγώ «το άλλο τμήμα του νοητού» εννοώ αυτό που η πορεία του λόγου το αγγίζει με τη δύναμη της διαλεκτικής χρησιμοποιώντας τις υποθέσεις όχι ως πρώτες αρχές αλλά ως υποθέσεις, κάτι σαν πάτημα και αφετηρία για να φθάσει ίσαμε το ανυπόθετο" (Σκουτερόπουλος, 2002, 499). Επίσης, "ότι τη διαλεκτική θα την έχουμε πάνω-πάνω, κορωνίδα των μαθημάτων, και δεν θα' ταν σωστό να βάλουμε κανένα άλλο μάθημα ψηλότερα από αυτήν" (Σκουτερόπουλος, 2002, 557). Τέλος, "γιατί πραγματικά κάθε υπερβολή γυρίζει, συνήθως στο αντίθετο της, κι αυτό ισχύει για τον καιρό, για τα φυτά, για τα σώματα και προπάντων για τα πολιτεύματα" (Σκουτερόπουλος, 2002, 629).

²³ "Η πίστη ότι ο κόσμος ήταν επίπεδος, ήταν μια φορά κι έναν καιρό σημαντικότερη από το γεγονός πως ήταν σφαιρικός· και η πίστη αυτή απέτρεψε τους ναυτικούς του μεσαιωνικού κόσμου να απομακρύνονται από τη στεριά εξ ίσου αποτελεσματικά όσο κι ένας στόλος κανονιοφόρων ή μια ζώνη ναρκών. Μια ιδέα είναι στέρεο γεγονός, μια θεωρία είναι στέρεο γεγονός, μια δεισιδαιμονία είναι στέρεο γεγονός, όσο οι άνθρωποι εξακολουθούν να ρυθμίζουν τις πράξεις τους με βάση αυτή την ιδέα, θεωρία ή δεισιδαιμονία· και δεν χάνει τίποτε απόλυτη στερεότητα της όταν μεταβιβάζεται σαν εικόνα ή σαν ήχος" (Mumford, 1998, 19).

²⁴ "- Αληθινοί όμως φιλόσοφοι ποιοι είναι κατά τη γνώμη σου;

Έτσι, "αν δε συμβεί ή να κυβερνήσουν στις πολιτείες οι φιλόσοφοι ή να ασχοληθούν με τη φιλοσοφία, ανυστερόβουλα και άξια, αυτοί τους οποίους τώρα αποκαλούν βασιλιάδες και άρχοντες, έτσι ώστε η πολιτική δύναμη και η φιλοσοφία να συναντηθούν στο αυτό πρόσωπο, κι αν τούτος ο εσμός όσων σήμερα πορεύονται χωριστά προς τη μια ή την άλλη κατεύθυνση δεν εμποδιστεί δια της βίας να το κάνει αυτό, δεν θα χουν τελειωμό οι συμφορές για τις πολιτείες, νομίζω ούτε για το ανθρώπινο γένος, κι ούτε τούτο το πολίτευμα, που μόλις τώρα το περιγράψαμε θεωρητικά, πρόκειται ποτέ να λάβει, προτού να γίνουν αυτά, αληθινή υπόσταση και να βγει στο φως του ήλιου. Αυτό είναι που ώρα τώρα διστάζω να πω καθώς βλέπω πόσο παράδοξο θα ακουστεί· δύσκολο, βλέπεις, να το αντιληφθεί κανείς πως δεν είναι δυνατόν να υπάρξει άλλος τρόπος να ευτυχήσουν ούτε τα άτομα ούτε το σύνολο" (Σκουτερόπουλος, 2002, 405).

Αυτό που συχνά παραβλέπεται από την εικόνα της ολοκληρωτικής παράδοσης της πολιτικής εξουσίας στα χέρια των φυλάκων/φιλοσόφων²⁵ εν ονόματι της αναζήτησης της δικαιοσύνης ενός απόλυτου θεού, είναι η κραυγή αγωνίας του Πλάτωνα, εν μέσω κρίσης, στους άξιους και αγαθούς ανθρώπους, στους φιλόσοφους, να αναλάβουν δράση. Ο ίδιος, που τόσο επιδέξια έχει εξοστρακίσει την δυνατότητα επανάστασης από την Πολιτεία, ζητά από τους φιλόσοφους ανάλογη στάση προς εκείνη που εκφράζει στη διάσημη 11η Θέση για τον Φόιερμπαχ, ο Καρλ Μαρξ, σύμφωνα με την οποία "οι φιλόσοφοι μονάχα εξηγούσαν με διάφορους τρόπους τον κόσμο, το ζήτημα όμως είναι να τον αλλάξουμε" (Ενγκελς, *Λουδοβίκος Φόιερμπαχ*, http://www.marxistbooks.gr/frintrih_e.htm). Μάλιστα, "ο Πλάτων δεν εγκατέλειψε ποτέ τη φιλοδοξία του να επηρεάσει με τη φιλοσοφία την άσκηση της πολιτικής και να αλλάξει τον κόσμο - η έμφαση δική μου - . Βαθιά απογοητευμένος από τα πολιτικά πράγματα της πατρίδας του, πίστεψε ότι θα μπορούσε να εκπαιδεύσει έναν φιλόσοφο ηγεμόνα, τον Διονύσιο τον Β' και επομένως να επηρεάσει την πολιτική της πόλεως των Συρακουσών" (Λεξικό, 198). Θα επιχειρήσει τρία ταξίδια στις Συρακούσες, όπου

- Εκείνοι, είπα εγώ, που χαίρονται να αντικρίζουν την αλήθεια" (Σκουτερόπουλος, 2002, 409).

Και η συζήτηση καταλήγει ότι αυτό που αντικρίζουν "μένει πάντα απaráλλαχτα αμετάβλητο" (Σκουτερόπουλος, 2002, 427). Στο ίδιο το "Αγαθό" (Σκουτερόπουλος, 2002, 515).

²⁵ "Οι φιλόσοφοι/βασιλείς (η έμφαση του συγγραφέα) δεν δημιουργούν και δεν θέτουν τίποτα, αλλά ρυθμίζουν τη ζωή και την ταξινόμια της πόλης σύμφωνα με την αχρονική αλήθεια στην οποία έχουν πρόσβαση ως φιλόσοφοι [...] Η πολιτική του Πλάτωνα συμβάλλει έτσι στον καθορισμό μιας οντολογίας η οποία θα γίνει οριστικά η οντολογία της ελληνοδυτικής παράδοσης: το ον ως αχρονικό και πλήρως προσδιορισμένο, ο αποκλεισμός του Χρόνου, η συγκάλυψη της δημιουργίας. Ο πλατωνικός θεός υπόκειται κι αυτός στις αδημιούργητες Ιδέες" (Καστοριάδης, 2007, 465).

και θα "διαπιστώσει την άρνηση του νεαρού Διονυσίου να δεχθεί φιλοσοφική παιδεία" (ο.π.) και την αποτυχία πραγμάτωσης των ιδεών του.

Στη συνέχεια, η ανθρώπινη σκέψη, για δεκαπέντε σχεδόν αιώνες, αρκείται στον καθησυχαστικό μύθο που της προσφέρει ο Χριστιανισμός. Η ουτοπία ως ο χώρος και ο χρόνος της ιδεατής πραγματικότητας μεταφέρεται στη μεταθάνατον κατάσταση, στον παράδεισο, ως προσωπικό επίτευγμα του καθενός ανάλογα με τις επιλογές του. Σε μια συμπληρωματική εκδοχή, η ουτοπία συλλαμβάνεται ως συλλογική κατάσταση επί της γης, ως αποκάλυψη, κρίση και δοκιμασία που, όμως, επιφυλάσσει το ευτυχές τέλος της χιλιόχρονης βασιλείας του θεού και των νόμων του. Οι ελπίδες του ανθρώπου λοιπόν, ήταν εγκλωβισμένες στο χώρο του άφαντου, καθηλωμένες στα χέρια του θεού.

"Η μετατόπιση από μια επουράνια ουτοπία σε μια εγκόσμια ουτοπία επήλθε κατά την περίοδο αλλαγής και ανησυχίας, που σημάδεψε την παρακμή του Μεσαίωνα. Πρώτη της έκφραση είναι η Ουτοπία του μεγάλου καγκελάριου του Ερρίκου Η' Σερ Τόμας Μωρ" (Mumford, 1998, 48). Ακολουθούν ο Γιόχαν Βαλεντίν Ανδρεέ και η Χριστιανούπολη, ο Φράνσις Μπαίηκον και η νέα Ατλαντίδα, ο Τομάζο Καμπανέλα και η Πόλη του Ήλιου. Οι λόγοι που δικαιολογούν την εμφάνιση, εκείνη την περίοδο, της πεποίθησης ότι μπορούν οι άνθρωποι να δημιουργήσουν μια καλύτερη κοινωνία είναι αρκετοί. Ανάμεσα τους είναι η εύρεση του νέου κόσμου και η διαπίστωση ότι ο άνθρωπος μπορεί να επιβιώσει και σε διαφορετικούς κοινωνικούς σχηματισμούς, η επέκταση του εμπορίου, αλλά και η συναφής σταδιακή αμφισβήτηση των θρησκευτικών προταγμάτων.

Κάποτε τ' όνομα μου ήταν Ουτοπία,
Σα να λέμε μια χώρα που κανείς δεν πηγαίνει.
Μα τώρα πολεμώ του Πλάτωνα την Πολιτεία
Να τήνε φτάσω· να τη νικήσω την αστεία,
Γιατί ήταν μοναχά μυθολογία πεζά γραμμένη
Σε μένα είναι ζωή ό,τι στον Πλάτωνα ήταν φαντασία.
Μια χώρα, όπου καθείς σοφός πηγαίνει:
Το όνομα μου είναι τώρα Ευτοπία.
(Από την εισαγωγή του βιβλίου)

Ο sir Thomas More (1478-1535) ήταν ο άνθρωπος που τόσο με τη ζωή του²⁶, όσο και με το έργο του, θα ενσάρκωνε τη ρήξη με το μεσαιωνικό παρελθόν και την ανάγκη αλλαγής. Συγκεκριμένα, ήταν γόνος αριστοκρατικής οικογένειας και ο πατέρας του ήταν δικαστής. Η μόρφωση του ήταν εξαιρετική για τα δεδομένα της εποχής του (όπως και των παιδιών του και κυρίως των κοριτσιών του, γεγονός ιδιαίτερα σπάνιο για εκείνη την ιστορική περίοδο). Για αρκετά χρόνια διετέλεσε γραμματέας και σύμβουλος του βασιλιά Ερρίκου Η' και η επιρροή του στην κυβέρνηση ενισχύθηκε. Το 1523 έγινε πρόεδρος της Βουλής των Κοινοτήτων και το 1525 καγκελάριος του Δουκάτου του Λάνκαστερ, μία θέση που συνεπαγόταν τον διοικητικό και δικαστικό έλεγχο ενός μεγάλου μέρους της βόρειας Αγγλίας. Η σχέση του με τον βασιλιά άρχισε να χαλάει όταν ο Ερρίκος Η' αποφάσισε να ανεξαρτητοποιήσει την Εκκλησία της Αγγλίας από την Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία και να χρίσει τον εαυτό του επικεφαλής της, απόφαση που έφερε σειρά γεγονότων γνωστών ως Αγγλική Μεταρρύθμιση, ύστερα από την άρνηση του Πάπα να του δώσει διαζύγιο από την Αικατερίνη της Αραγωνίας, έτσι ώστε να μπορέσει να παντρευτεί την Άννα Μπολέυν. Η Άννα Μπολέυν βρήκε τραγικό θάνατο δια αποκεφαλισμού με την κατηγορία της μοιχείας, της μαγείας και της αιμομιξίας, τρία χρόνια μετά τον γάμο της με τον βασιλιά και την γέννηση της κόρης και μελλοντικής βασίλισσας της Αγγλίας Ελισάβετ της Μεγάλης. Η απόφαση του More να μην αναλάβει τα νέα καθήκοντα του βασιλιά τον οδήγησε στη φυλακή και την 1η Ιουλίου του 1535 οδηγήθηκε σε δίκη. Κρίθηκε ένοχος για εσχάτη προδοσία και αποκεφαλίστηκε στις 6 Ιουλίου της ίδιας χρονιάς. Όμως, όσο ζούσε η φωνή του και οι ιδέες του δεν αντηχούσαν μόνο στις άθλιες γειτονιές και την, υπό διαμόρφωση, αστική τάξη, αλλά και στις τάξεις των προασπιστών της παλαιάς τάξης πραγμάτων: στην αυλή του παλατιού και στον ίδιο τον βασιλιά. Μάλιστα, για αρκετά χρόνια, η επιρροή, που ασκούσε στον Ερρίκο Η', προκαλούσε τριγμούς στις παραδοσιακές αντιλήψεις και πλήθος μνησικάκων σχολίων, ενώ μια πιο ανθρωπιστική προσέγγιση, με έμφαση στις υλικές συνθήκες και τη φτώχεια, διαπότιζε τις συζητήσεις τους²⁷.

²⁶ και κυρίως με τον βίαιο θάνατο του, που δήλωνε, πέρα από την υποστήριξη του στον Πάπα (δήλωση, κατά την προσωπική μου γνώμη, που θα πρέπει να ιδωθεί ως επιφανειακό αποτέλεσμα - παρότι προκάλεσε την οσιοποίηση του από την Καθολική Εκκλησία το 1886, ενώ το 1935 ανακηρύχθηκε Άγιος από τον Πάπα Πίο XI - της ουσιαστικότερης αντίθεσης του με την πρόθεση του Ερρίκου του Η' να γίνει ο επικεφαλής της εκκλησίας), την σαφή άρνηση του στις πρακτικές του βασιλιά που απέβλεπαν στην υπέρμετρη αύξηση των εξουσιών του.

²⁷ Στο γεγονός αυτό συνετέλεσε και η εξαιρετική μόρφωση που δέχτηκε ο Ερρίκος Η', δεδομένου του ότι μεγάλωσε, όχι ως διάδοχος του θρόνου - εφόσον υπήρχε ο μεγαλύτερος αδελφός του Αρθούρος, ο οποίος πέθανε σε ηλικία 15 ετών -, αλλά για μια ζωή αφιερωμένη στην φιλοσοφία και την εκκλησία.

Τα χρόνια εκείνα και συγκεκριμένα το 1515, γράφει την *Ουτοπία*, η οποία θα εκδοθεί για πρώτη φορά ένα χρόνο αργότερα, στην Λουβαίν των Κάτω Χωρών, υπό την επιμέλεια του στενού του φίλου Εράσμου (στην Αγγλία θα εκδοθεί μετά το θάνατο του το 1551). "Μονολόγι ο Μουρ έγραψε κατά τη διάρκεια της γαλήνης που προηγείται από την θύελλα, είχε πλήρη συναίσθηση των κοινωνικών και πολιτικών προβλημάτων που απαιτούσαν λύση" (Berneri, 1999, 62) και επιχείρησε να τα κατανομάσει, να τα ορίσει και να τα επιλύσει. Σαφέστατα εμπνευσμένος από τον Πλάτωνα και την *Πολιτεία* του, εξέφραζε, μετά από σιωπή τόσων αιώνων, την ανάγκη αλλαγής της κοινωνικής κατάστασης, στο πραγματικό και υλικό πεδίο των ανθρώπων και των σχέσεων τους, έναντι της στάσης υπομονής και αναμονής είτε του θανάτου, είτε της Δευτέρας Παρουσίας, που τόσο περίτεχνα επέβαλλε η θρησκευτική πίστη.

«Η Ουτοπία» αφορά τη συζήτηση²⁸ μεταξύ του Thomas More, του φίλου του Πέτρου Αιγίδιου και ενός ναυτικού που γνωρίζει, και αποτελείται από δύο βιβλία, στο πρώτο των οποίων περιγράφονται κριτικά οι συνθήκες που επικρατούν στην Αγγλία, ενώ το δεύτερο αφορά το μακρινό και άγνωστο νησί της Ουτοπίας. Μάλιστα, η αναφορά στα αληθινά ταξίδια του Αμέρικο Βεσπούκι, μέσω του κεντρικού προσώπου του βιβλίου Ραφαήλ Μωρολόγου²⁹, που υποτίθεται ότι ταξίδεψε μαζί του και έμεινε, στο νησί που περιγράφει, για πέντε χρόνια, έχει αναγάγει το ζήτημα της ιστορικής ύπαρξης ή όχι της Ουτοπίας σε πραγματικό μυστήριο³⁰. Ουσιαστικά, η ανακάλυψη του Νέου Κόσμου συνετέλεσε στο να αντιληφθεί ο άνθρωπος της Αναγέννησης, μέσω της υποχρεωτικής επαφής του με διαφορετικούς πολιτισμούς, τη σχετικότητα, τοπικότητα και ιστορικότητα των κοινωνικών σχέσεων και θεσμών.

²⁸ Η επιρροή του Πλάτωνα και της αρχαιοελληνικής πραγματείας στο διαλογικό είδος γραφής που προτιμά ο Μουρ είναι εμφανής.

²⁹ Ο Ραφαήλ Μωρολόγος ή Υθλόδαιος (από το ύθλος = ανοησία και το δαίω= κατανέμω) "μοιάζει περισσότερο στον Οδυσσέα ή και στον Πλάτωνα ακόμα. Βλέπεις είναι πολυδιαβασμένος. Γνωρίζει πολύ καλά Λατινικά και σε τρομακτική ποσότητα Ελληνικά. Έχει στρέψει όλη του την προσοχή στα Ελληνικά, γιατί κυρίως ενδιαφέρεται για τη φιλοσοφία [...] Ήθελε να γνωρίσει τον κόσμο, γι αυτό άφησε τη διαχείριση της περιουσίας του στην Πορτογαλία - από εκεί κατάγεται - στους αδελφούς του και πήγε μαζί με τον Αμέρικο Βεσπούκι [...] Ήταν στενός του σύντροφος σε τρία ταξίδια με τη διάφορα ότι δεν επέστρεψε μαζί του από το τελευταίο ταξίδι" (Μουρ, 1984, 21). Επιστρέφει μόνο για να μιλήσει για την Ουτοπία και να περιγράψει τους θεσμούς της.

³⁰ "Οι πιο πολλοί υποθέτουν ότι εμπνεύστηκε από την διήγηση των ταξιδιών του Αμέρικο Βεσπούκι, που εκδόθηκε το 1507 [...] Η νήσος Ουτοπία υποτίθεται ότι ανακαλύφθηκε κάπου ανάμεσα στη Βραζιλία και την Ινδία. Ο Τζ. Σ. Ρίτσαρντς υποθέτει ότι ο Μουρ αντάμωσε έναν ναυτικό στην Αμβέρσα, που του μίλησε για την Ιαπωνία και επισημαίνει τις ομοιότητες της Ιαπωνίας με τη θέση και το σχήμα του φανταστικού νησιού του Μουρ καθώς και της Θεωρίας των Γιαπωνέζων με τους Ουτοπιανούς. Πρόσφατα, προβλήθηκε μια καινούργια θεωρία· κατ' αυτήν, ο Μουρ γνώρισε τον πολιτισμό των Ίνκας και τον χρησιμοποίησε ως πρότυπο για την πολιτεία του" (Berneri, 1999, 62-63).

Ο More κατάφερε να εκφράσει όλες αυτές τις ανησυχίες και τους φόβους, υπό το πρίσμα της ελπίδας που προσφέρει το όραμα μιας καλύτερης ζωής. Συγκεκριμένα, "η ουσία του τρόπου ζωής των ουτοπιανών είναι: να καλλιεργούν την γη και να μη φροντίζουν να κάνουν απλώς μια δουλειά· να παίρνουν τρόφιμα και ποτά και να μην έχουν χρήματα· να σκέφτονται, να ονειρεύονται και να επινοούν, και να μη φιλοδοξούν να αποκτήσουν μεγαλύτερη υπόληψη· κοντολογίς, να αδράχνουν την ζωντανή πραγματικότητα και να αποκρούουν την σκιώδη πραγματικότητα. Εξουσία, πλούτος, υπόληψη και φήμη είναι αφαιρέσεις· και οι άνθρωποι δεν μπορούν να ζουν μόνο με αφαιρέσεις. Σ' αυτήν την Ουτοπία του Νέου Κόσμου όλοι οι άνθρωποι έχουν τη δυνατότητα να είναι άνθρωποι, επειδή κανένας δεν έχει τη δυνατότητα να είναι τέρας. Κι εδώ ο κύριος σκοπός του ανθρώπου είναι να μεγαλώσει και να αποκτήσει το ανάστημα του είδους άνθρωπος" (Mumford, 1998, 60).

Αρχικά, ο More μετά από μια σύντομη συζήτηση με τον Ραφαήλ και αναγνωρίζοντας την "φιλοσοφική στάση ζωής" (Μουρ, 1984, 25) που διαθέτει, και την αποστροφή του προς την πολιτική, τον ρωτάει: "ξέρεις τι λέει ο φίλος σου ο Πλάτωνας - πως η ευτυχία της κοινωνίας ποτέ δεν θα επιτευχθεί εκτός εάν οι βασιλιάδες αρχίσουν να σπουδάζουν φιλοσοφία. Λοιπόν, σκέψου μονάχα ποσό θα αργήσουμε να φτιάξουμε εκείνη την ευτυχισμένη πολιτεία, αν οι φιλόσοφοι ούτε καταδεχτούνε καν να δώσουνε στους βασιλιάδες μια κάποια συμβουλή!". Και ο Ραφαήλ απαντάει: "Ω, οι φιλόσοφοι δεν είναι τόσο κακοί. Και με μεγάλη ευχαρίστηση θα πρόσφεραν τις συμβουλές τους - στην πραγματικότητα πολλοί το έχουν κάνει ήδη στις δημοσιευμένες εργασίες τους - αν μόνο ήθελαν να τους ακούσουν οι άρχοντες. Και αναμφίβολα αυτό εννοούσε ο Πλάτωνας. Εννοούσε πως ο βασιλιάδες ήταν πολύ βαθειά επηρεασμένοι από εσφαλμένες ιδέες, από τα μικρά τους χρόνια, για να δεχθούν τη συμβουλή των φιλοσόφων, εκτός εάν οι ίδιοι γινόντουσαν φιλόσοφοι - όπως του έμαθε η πείρα του με τον Διονύσιο. Τι υποθέτεις πως θα γινότανε αν άρχιζα να λέω σ' ένα βασιλιά να φτιάξει λογικούς νόμους ή να προσπαθήσει να αποβάλλει το θανάσιμο μικρόβιο των κακών νόμων από το μυαλό του; Αμέσως θα με έδιωχνε με τις κλωτσιές, ή μόνο θα με μεταχειριζότανε σανάμουνα γελοίο υποκείμενο" (Μουρ, 1984, 46).

Η προφητική δυσπιστία του More για την συμπεριφορά των βασιλιάδων καθώς και η διαπίστωση ότι οι ιδέες τους είναι εσφαλμένες, τον ωθούν στο να αντιπαραθέσει στο επιχείρημα του Πλάτωνα, το νησί της Ουτοπίας: το μέρος εκείνο που ενώ περιγράφεται λεπτομερώς, δεν υπάρχει πουθενά. Τον τόπο "των όμορφων

και λογικών ρυθμίσεων" και της "πραγματικής δικαιοσύνης και ευημερίας" (Μουρ, 1984, 57). Η απαραίτητη προϋπόθεση για την πραγμάτωση της Ουτοπίας είναι η κατάργηση της ατομικής ιδιοκτησίας³¹. Η δυνατότητα ρύθμισης των κοινωνικών συνθηκών και ιδιαίτερα η ανάγκη παρέμβασης στις οικονομικές δυνάμεις³² είναι εμφανής, εφόσον, μόνο αν απαλλαγούμε από τις "καταστρεπτικές συνήθειες" και σταματήσουμε "τους πλούσιους από το να μπλοκάρουν τις αγορές και να ιδρύουν πραγματικά μονοπώλια" (Μουρ, 1984, 35) θα μπορούμε να μιλάμε για δικαιοσύνη³³. Η οξυδερκής σκέψη του Μουρ του επιτρέπει να αντιληφθεί, σε μια εποχή όπου ακόμα δεν είχαν διαμορφωθεί πλήρως οι όροι ύπαρξης του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής (τόσο σε υλικό επίπεδο, όπως η απαραίτητη συσσώρευση του κεφαλαίου, όσο και στο επίπεδο των ιδεών όπως η συνειδητοποίηση από τα μέλη της αστικής τάξης των κοινών συμφερόντων τους) ότι οι πλούσιοι, υποχρεωτικά σχεδόν, οδηγούνται στη δημιουργία μονοπωλίων για τον πληρέστερο έλεγχο της αγοράς. Όμως, η συνάφεια με τη μαρξική σκέψη είναι μάλλον επιφανειακή. Η κατάργηση της ατομικής ιδιοκτησίας εξυπηρετεί, για άλλη μια φορά, την αναζήτηση της δικαιοσύνης.

Επιπλέον, ο Thomas More, στην Ουτοπία του, καταργώντας τη φτώχεια, καταφέρνει να εξοστρακίσει, όπως και ο Πλάτωνας, την επαναστατική σκέψη³⁴. Το κοινωνικό πρότυπο που προτάσσεται, παρότι εξισώνει οικονομικά τους ανθρώπους,

³¹ Όπως άλλωστε και της *Πολιτείας* του Πλάτωνα. Γι αυτό, "όταν σκέφτομαι όλα αυτά αισθάνομαι πολύ μεγαλύτερη συμπάθεια για τον Πλάτωνα και πολύ λιγότερη έκπληξη για την άρνηση του να γίνει νομοθέτης μιας πόλης που απέρριπτε τις εξισωτικές αρχές. Ήταν προφανώς πολύ ευνόητο για μια υψηλή διάνοια σαν τη δικιά του ότι η μόνη βασική προϋπόθεση για κοινωνία δίκαιη ήταν η ίση κατανομή των αγαθών [...] Είμαι απόλυτα πεπεισμένος πως ποτέ δε θα πετύχετε δίκαια κατανομή των αγαθών και ικανοποιητική οργάνωση της ανθρώπινης ζωής, αν δεν καταργήσετε πρώτα την ατομική ιδιοκτησία" (Μουρ, 1984, 59).

³² "Δεν καταλαβαίνω πως μπορεί να υπάρξει πραγματική δικαιοσύνη και ευημερία, όσο ισχύει η ατομική ιδιοκτησία και κάθε τι το κρίνετε με μέτρο το χρήμα - εκτός αν θεωρείτε πως το χειρότερο είδος ανθρώπου είναι δίκαιο να έχει τις καλύτερες συνθήκες διαβίωσης, ή έστω είσαστε διατεθειμένος να θεωρήσετε ευημερούσα τη χώρα εκείνη όπου το χρήμα το κρατάει μια μικρή μειοψηφία - που μολαταύτα δεν είναι εντελώς ευτυχισμένη, ενώ όλοι οι άλλοι είναι δυστυχισμένοι και μόνο" (Μουρ, 1984, 57). Η αναγωγή της ποσότητας του χρήματος ως αίτιο δυστυχίας ή ευτυχίας αντίστοιχα, ως ρυθμιστής της ψυχολογικής ζωής, δεν μπορεί παρά να μας θυμίσει την πλατωνική οπτική.

³³ Η δικαιοσύνη στην πλουτοκρατία είναι "επιφανειακή" εφόσον αφήνουμε "τους ανθρώπους να μεγαλώσουν με το χειρότερο δυνατό τρόπο και να διαφθείρονται από το τρυφερά ακόμα χρόνια. Τελικά αφού μεγαλώσουν και διαπράξουν τα εγκλήματα που οφθαλμοφανώς προοριζόντουσαν να διαπράξουν, από τον καιρό ακόμη που θήλαζαν το μητρικό τους γάλα, αρχίζετε να τους τιμωρείτε. Με άλλα λόγια, *πρώτα δημιουργείτε τους κλέφτες και μετά τους τιμωρείτε γιατί κλέβουν* (η έμφαση δική μου)" (Μουρ, 1984, 35). Το εγκλημα παρουσιάζεται ως αποτέλεσμα των υλικών συνθηκών και της κοινωνικής κατανομής των αγαθών ή, με άλλα λόγια, της ύπαρξης της ατομικής ιδιοκτησίας.

³⁴ Εφόσον "οι ζητιάνοι είναι τα πιο καβγατζήδικα στοιχεία της κοινότητας. Ποιός είναι πιθανότερο να επαναστατήσει παρά αυτός που είναι δυσαρεστημένος από τις συνθήκες της τωρινής ζωής του; Ποιός θα διακατέχονταν από δυνατότερη ορμή να φέρει τα πάνω κάτω με την ελπίδα της προσωπικής ωφέλειας, παρά εκείνος που δεν έχει τίποτα να χάσει;" (Μουρ, 1984, 52).

εξακολουθεί να στηρίζει την κοινωνική ιεραρχία και να αναδύει σχέσεις κοινωνικής ανισότητας, εφόσον στο ιδανικό του νησί, υφίσταται, πέρα από την απόλυτη κρατική εξουσία, η οριστική διάκριση των ανθρώπων, μέσω και εξαιτίας της ύπαρξης διαφορετικών τάξεων. Η ικανότητα του συστήματος να αναπαράγεται χωρίς αμφισβήτηση, βασίζεται στο γεγονός ότι "ο Ουτοπιανός αντί να στεναχωριέται για το φαί του, να νευριάζει με τις παραπονιάρικες απαντήσεις της γυναίκας του, να φοβάται για το μέλλον του γιου του και να συγχύζεται με το πρόβλημα πως θα βρεθεί προίκα για την κόρη του, έχει την απόλυτη βεβαιότητα πως αυτός, η γυναίκα του, τα παιδιά του, τα εγγόνια του, τα δισέγγονά του, τα τρισεγγονά του και η πιο μακριά αλυσίδα απογόνων του που θα μπορούσε να επιθυμήσει κι ο πιο φιλόδοξος γενάρχης, θα έχουν πάντα αρκετά για να φάνε και αρκετά για να είναι ευτυχισμένοι" (Μουρ, 1984, 139-140).

Ο απαραίτητος μύθος, παρόμοια με το Πλατωνικό "γενναίο ψέμμα", που συνοδεύει και νομιμοποιεί τη θεσμική πραγματικότητα, αναφέρεται στον Ούτοπο, αυτόν που την κυρίευσε "της έδωσε το τωρινό της όνομα - ως τότε την έλεγαν Ξεβρακωτία - και που στάθηκε ο αίτιος για την μετατροπή μιας αγέλης πρωτόγονων άγριων σε ότι είναι τώρα, ίσως το πιο πολιτισμένο έθνος πάνω στη γη" (Μουρ, 1984, 63). Πριν την έλευση του η Ουτοπία δεν ήταν νησί αλλά χερσόνησος³⁵, όπου υπήρχαν "διαρκείς καβγάδες για τη θρησκεία" (Μουρ, 1984, 127). Μάλιστα, "οι διάφορες αντιμαχόμενες αιρέσεις είχαν αρνηθεί να πάρουν μέρος στην υπεράσπιση της χώρας τους" (ο.π.) εναντίον του. "Έτσι, αμέσως μετά τη νίκη του έκανε ένα νόμο, με τον οποίο ο καθένας ήταν ελεύθερος να πιστεύει όποια θρησκεία ήθελε και να προσπαθεί να προσηλυτίσει κι άλλους στην πίστη του, με την προϋπόθεση πως το έκανε ήσυχα και ευγενικά, με λογικά επιχειρήματα" (ο.π.).

Παρότι επέτρεψε στους Ουτοπιανούς να επιλέγουν ελεύθερα το θρήσκευμα τους, "απαγόρευσε στο λαό του να πιστέψει σε κάτι τόσο ασυμβίβαστο με την ανθρώπινη αξιοπρέπεια, όσο το δόγμα πως η ψυχή πεθαίνει με το σώμα και το σύμπαν λειτουργεί άσκοπα, χωρίς να ελέγχεται από τη Θεία Πρόνοια" (Μουρ, 1984, 128). Το όνομα του Θεού μπορεί να διαφέρει, η ύπαρξη του όμως είναι αδιαμφισβήτητη. Ταυτόχρονα, τόσο η παρουσία του Θεού όσο και η συνεπακόλουθη αθανασία της

³⁵ Ήταν δικιά του ιδέα "να φτιάξουνε κανάλι στον ισθμό των δεκαπέντε μιλίων που έωνε την Ουτοπία με την ενδοχώρα, ούτως ώστε η Ουτοπία να περιβρέχεται ολόκληρη από θάλασσα. Φοβούμενος μη προκαλέσει την αγανάκτηση αν την δουλειά την κάνανε μονάχα οι ιθαγενείς, έβαλε όλο το στρατό του να δουλέψει επίσης" (Μουρ, 1984, 63).

ψυχής επιβάλλουν την τελική θεϊκή κρίση για τα ανθρώπινα πεπραγμένα³⁶. Ο βίος και η συμπεριφορά των ανθρώπων επί της γης, είτε αμείβονται, είτε τιμωρούνται επί του ουρανού. Ο πρώτος νόμος της Ουτοπίας είναι η πανταχού παρουσία της κρίσης ενός αγαθού θεού, μιας κρίσης που ευνοεί όσους προσφέρουν, κυρίως μέσω της δουλειάς, στους άλλους, στην κοινότητα. Η εξουσία³⁷, απομακρύνεται από τα χέρια των πλούσιων³⁸ και δίνεται στα χέρια των ισόβιων Δημάρχων³⁹, που προέρχονται από την τάξη της ιντελλιγκέντσιας⁴⁰. Διακρίνονται από την τάξη των χειρωνακτών⁴¹ από το γεγονός ότι "είναι μόνιμα απελευθερωμένοι από τα άλλα τους καθήκοντα για να μπορούν να αφοσιωθούν στις σπουδές τους" (Μουρ, 1984, 73).

Όπως και στον Πλατόνα, ο καταμερισμός της εργασίας και η διάκριση της σε χειρωνακτική και πνευματική, αποτελεί τον όρο υπό τον οποίο αναδύονται οι εξουσιαστικές σχέσεις αυτών που κυβερνούν και αυτών που κυβερνούνται. Στο σημείο αυτό, πρέπει να διευκρινιστεί ότι η απαιτούμενη εργασία που οφείλει να προσφέρει κάθε χειρωνακτας δεν ξεπερνάει τις 6 ώρες ημερησίως⁴². "Ποτέ δεν βάζουν τους ανθρώπους να δουλέψουν με το στανιό, γιατί ο κύριος σκοπός της όλης οικονομίας τους είναι να δίνουν σε κάθε άτομο τόσο πολύ χρόνο απελευθερωμένο από το σωματικό μόχθο, όσο θα επιτρέψουν οι ανάγκες της κοινότητας, ούτως ώστε να είναι σε θέση να καλλιεργήσει το μυαλό του - που το θεωρούν σαν το μυστικό της ευτυχισμένης ζωής" (Μουρ, 1984, 75). Μάλιστα, καθ' όλο το δεύτερο βιβλίο ο Τόμας

³⁶ "Η πρώτη αρχή είναι πως κάθε ψυχή είναι αθάνατη και πλάστηκε από κάποιον καλό (η έμφαση δική μου) Θεό, που την προόρισε να είναι ευτυχισμένη. Η δεύτερη είναι πως θα αμειφθούμε ή θα τιμωρηθούμε στον άλλο κόσμο για την καλή ή την κακή συμπεριφορά μας σε αυτόν" (Μουρ, 1984, 91).

³⁷ "Κάθε τι υπόκειται στον έλεγχο της πολιτείας" (Μουρ, 1984, 74)

³⁸ "Στα αλήθεια, όταν σκέφτομαι οποιοδήποτε κοινωνικό σύστημα που υπάρχει στην εποχή μας, δεν μπορώ, μα το Θεό, να το δώ αλλιώς παρά σα συνωμοσία των πλούσιων να εξυπηρετήσουν τα συμφέροντα τους, με το πρόσχημα πως οργανώνουν την κοινωνία, ψάχνουν και βρίσκουν κάθε είδους τεχνάσματα και απατεωνιές, πρώτα για να διατηρήσουν τα άνομα κέρδη τους, και μετά για να εκμεταλλευτούν τους φτωχούς αγοράζοντας τη δουλειά τους όσο πιο φτηνά γίνεται (η έμφαση δική μου)" (Μουρ, 1984, 141). Για άλλη μια φορά η σύγκλιση με τη μαρξική σκέψη είναι εμφανής.

³⁹ "Εκτός κι αν υποπτευθούν ότι θέλει να κηρύξει δικτατορία" (Μουρ, 1984, 69).

⁴⁰ Στην τάξη της ιντελλιγκέντσιας ανήκουν οι ιερείς, οι Τομεάρχες, οι Θραυνοβόροι και οι Δήμαρχοι. "Οι Τομεάρχες και οι Θραυνοβόροι, που αν και νομικά εξαιρούνται, εργάζονται εθελοντικά για να δίνουν το καλό παράδειγμα" (Μουρ, 1984, 73).

⁴¹ "Δεν είναι καθόλου ασυνήθιστο ένας χειρωνακτας να μελετήσει τόσο πολύ στο διαθέσιμο χρόνο του και να έχει τέτοια πρόοδο, που να εξαιρεθεί από την εξάσκηση του επαγγέλματός του και να προαχθεί στην ιντελλιγκέντσιας" (Μουρ, 1984, 73-74). Όπως στην Πολιτεία έτσι και στην Ουτοπία η κινητικότητα μεταξύ των τάξεων είναι δυνατή, μέσω και εξαιτίας της αξιοκρατίας.

⁴² "Στην Ουτοπία έχουν εξάωρη ημερήσια εργασία - τρεις ώρες το πρωί, μετά τρώνε - ακολούθως δύο ώρες διάλειμμα - ύστερα τρεις ακόμα ώρες εργασίας το απόγευμα, και τέλος δείπνο" (Μουρ, 1984, 71).

Μουρ προσπαθεί με συγκεκριμένα επιχειρήματα⁴³ να αποδείξει ότι με σωστή διαχείριση το εξάωρο εργασίας επαρκεί για την κάλυψη των αναγκών ολόκληρης της κοινότητας.

Αξίζει, όμως, να επανέλθουμε στην κοινωνική οργάνωση της Ουτοπίας, στον τρόπο που διαχέεται η εξουσία. "Κάθε σπιτικό, είναι υπό την επιτροπεία του πιο ηλικιωμένου άντρα. Οι γυναίκες είναι υποταγμένες στους άντρες τους, τα παιδιά στους γονείς τους, και οι νέοι γενικά στους ηλικιωμένους" (Μουρ, 1984, 77). Οι Τομεάρχες έχουν υπό την επίβλεψη τους τριάντα σπιτικά, οι Πρωτοτομεάρχες ελέγχουν από δέκα Τομεάρχες ο καθένας, ενώ ο Δήμαρχος τους πάντες. Στο Συμβούλιο των Δημάρχων, στο οποίο συμμετέχουν και οι Τομεάρχες⁴⁴, συζητούνται τα θέματα της κοινότητας, όταν οι αποφάσεις επηρεάζουν "το κοινό εν γένει" (Μουρ, 1984, 69), για τουλάχιστον τρεις μέρες⁴⁵.

Επιπλέον, το Συμβούλιο αποφασίζει και για τις ποινές. Καθώς "δεν υπάρχουν ορισμένες ποινές που ορίζει ο νόμος [...] οι σύζυγοι είναι υπεύθυνοι για την τιμωρία των συζύγων τους και οι γονείς για την τιμωρία των παιδιών τους, εκτός εάν η παράβαση είναι τόσο σοβαρή, ώστε να επιληφθούν οι αρχές, για το συμφέρον της δημόσιας ηθικής" (Μουρ, 1984, 108). Άλλωστε, στην Ουτοπία δεν υπάρχουν ούτε πολλοί και πολύπλοκοι νόμοι, ούτε δικηγόροι, εφόσον "σύμφωνα με τους Ουτοπιανούς, είναι τελείως άδικο για οποιονδήποτε να δεσμεύεται από έναν νομικό κώδικα που είναι πολύ μεγάλος για να τον διαβάσει ως το τέλος ένας συνηθισμένος άνθρωπος, ή πολύ δύσκολος για να τον καταλάβει" (Μουρ, 1984, 111). Η εμπειρία του Τόμας Μουρ ως δικηγόρου και Καρδινάλιου, τον οδήγησε στο συμπέρασμα ότι "οι νομικές λεπτολογίες και τα δικηγορικά τερτίπια" (Berneri, 1999, 82), δεν θα έπρεπε να εκτιμούνται. Έτσι, η απλότητα που συνοδεύει την ζωή των Ουτοπιανών διαχέεται και στο θεσμικό και στο ποινικό σύστημα. Η πιο διαδεδομένη μορφή τιμωρίας είναι η μετατροπή του εγκληματία σε δούλο. Παρότι οι δούλοι υποχρεώνονται να ασκήσουν σκληρή δουλειά, εντούτοις τους συμπεριφέρονται με

⁴³ Για παράδειγμα στην Ουτοπία δεν υπάρχει ανεργία, ούτε άχρηστοι πλούσιοι. Επιπλέον καταπιάνονται μόνο με τις ουσιώδεις εργασίες, οι επισκευές γίνονται πριν καταστούν αναγκαίες, και ο κρατικός έλεγχος εξασφαλίζει ότι δεν θα πραγματοποιούνται άωφελες εργασίες.

⁴⁴ Κάθε Τομεάρχης έχει υπό την επίβλεψη του τριάντα σπιτικά. Για κάθε δέκα Τομεάρχες υπάρχει ένας Θρανιοβόρος ή Πρωτοτομεάρχης. Οι Τομεάρχες είναι υπεύθυνοι για την εκλογή του Δημάρχου, "αφού πάρουν ιερό όρκο πως θα ψηφίσουν εκείνο που θεωρούν πιο κατάλληλο" (Μουρ, 1984, 69). Όλα τα δημοτικά αξιώματα, εκτός του Δημάρχου, ισχύουν μόνο για ένα χρόνο.

⁴⁵ "Κανένα σχέδιο απόφασης δεν μπορεί να συζητηθεί τη μέρα που προτάθηκε. Κάθε συζήτηση αναβάλλεται μέχρι την επόμενη συνάντηση όταν όλοι θα 'χουν ενημερωθεί και θα μπορούσαν να την παρακολουθήσουν καλά" (Μουρ, 1984, 69).

σεβασμό (εκτός και αν είναι πρώην Ουτοπιανοί που εκτέλεσαν απεχθή εγκλήματα⁴⁶) και ευγένεια⁴⁷. Επιπλέον, τους φροντίζουν με μεγάλη συμπάθεια αν αρρωστήσουν, ενώ είναι "απόλυτα ελεύθεροι να φύγουν και παίρνουν ένα μικρό φιλοδώρημα" (Μουρ, 1984, 105).

Τέλος, οι Ουτοπιανοί διαθέτουν, πέραν της κοινής ιδιοκτησίας των αγαθών, την κοινωνικά μαθημένη απέχθεια προς την πολυτέλεια, τον χρυσό και τους πολύτιμους λίθους⁴⁸. Έτσι, "δεν μπορούν να καταλάβουν γιατί μια εντελώς άχρηστη ύλη, όπως το χρυσάφι, πρέπει τώρα, σε όλο τον κόσμο, να θεωρείται σπουδαιότερο από τους ανθρώπους, που αυτοί του δώσανε την αξία που έχει, απλά και μόνο για την ευκολία τους" (Μουρ, 1984, 88). Άλλωστε, "με ευκολία ζούμε χωρίς ασήμι και χρυσάφι, αν δεν έχουμε να κάνουμε με την ανόητη σκέψη ότι *η σπανιότητα κάνει την αξία* (η έμφαση δική μου)" (Μουρ, 1984, 84). Για άλλη μια φορά, η οξυδέρκεια του Τόμας Μουρ για θέματα περί οικονομίας είναι εμφανής. Η αναγνώριση από τον Μουρ ότι οι οικονομικές σχέσεις καθορίζονται από τους ανθρώπους, καθώς και η επισήμανση της κοινωνικά κατασκευασμένης αξίας ως ρυθμιστή των ανθρωπίνων πεπραγμένων, προσιδιάζει στον τρόπο σκέψης που θα ακολουθήσει, τρεις αιώνες αργότερα, ο Μαρξ.

Στη συνέχεια, η έλευση της βιομηχανικής επανάστασης, η νίκη της επιστήμης και του ανθρωπίνου λόγου έναντι των απαρχαιωμένων θρησκευτικών αντιλήψεων, η διάλυση των φεουδαρχικών σχέσεων και η σταδιακή επικράτηση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής με τα επιτεύγματα της ραγδαίας αύξησης της παραγωγής και της μεγιστοποίησης της ταχύτητας, επιτρέπουν στον άνθρωπο να ονειρευτεί ξανά. Είναι η εποχή, γύρω στα τέλη του 18ου αιώνα και τις αρχές του 19ου αιώνα, οπότε και εμφανίζονται οι ουτοπικοί σοσιαλιστές, ο Karl Marx, και το αίτημα για τον κομμουνισμό.

⁴⁶ "Φρονούν πως είναι αξιοθρήνητο για κάποιον που είχε το πλεονέκτημα να πάρει πρώτη τάξεως μόρφωση και απόλυτα ηθική ανατροφή να επιμένει να γίνει εγκληματίας - γι αυτό η τιμωρία πρέπει να είναι όσο γίνεται πιο αυστηρή" (Μουρ, 1984, 105).

⁴⁷ Για τον Τόμας Μουρ "η ανθρώπινη φύση, από μόνη της, αποτελεί συνθήκη ότι οι άνθρωποι ενώνονται αποτελεσματικότερα με την ευγένεια, παρά με τα συμφωνητικά, με τα αισθήματα, παρά με τις λέξεις" (Μουρ, 1984, 111).

⁴⁸ "Απέκτησαν αυτές τις ιδέες και γιατί ανατράφηκαν σε ένα κοινωνικό σύστημα που άμεσα αντιτίθεται σε αυτού του είδους τη βλακεία κι ακόμα επειδή διαβάζουν και μορφώνονται" (Μουρ, 1984, 89). Συγκεκριμένα, ενώ τα καθημερινά οικιακά αντικείμενα τα φτιάχνουν με ευτελή υλικά, το υλικό που χρησιμοποιείται για την κατασκευή των ταπεινότερων σύνεργων, "όπως τα ουροδοχεία" (Μουρ, 1984, 85), είναι ο χρυσός και το ασήμι. "Ακόμα χρησιμοποιούνε αλυσίδες και χειροπέδες από συμπαγή χρυσό για να δένουν τους δούλους και καθέννας που διαπράττει ένα πραγματικά επονειδιστο έγκλημα εξαναγκάζεται να περιφέρεται με χρυσά δαχτυλίδια στα αυτιά και τα δάχτυλα του, με χρυσό περιλαίμιο και με χρυσό στεφάνι στο κεφάλι του. Στ' αλήθεια κάνουν ότι μπορούν για να μισήσουν αυτά τα μέταλλα" (Μουρ, 1984, 85).

Τα χρόνια που προηγήθηκαν της γέννησης του Marx, ήταν χρόνια αλλαγών που σηματοδότησαν το πέρασμα από τον φεουδαρχικό τρόπο παραγωγής στον κεφαλαιοκρατικό τρόπο παραγωγής και την αντίστοιχη νίκη της αστικής τάξης επί της αριστοκρατίας. Οι αλλαγές τόσο στις υλικές συνθήκες, μέσω της ανάπτυξης της βιομηχανίας, όσο και των ιδεών, μέσω της σαφούς διάκρισης μεταξύ ύλης και πνεύματος και της αντικατάστασης του Βασιλείου του Θεού από το Βασίλειο της Λογικής⁴⁹, μετασχηματίζουν διαλεκτικά την ανθρώπινη ύπαρξη θέτοντας νέα όρια στις επιδιώξεις της.

Συγκεκριμένα, στο χώρο των ιδεών, η διάκριση μεταξύ ύλης και πνεύματος (και κατά συνέπεια αντικειμένου και υποκειμένου) ορίστηκε με σαφήνεια μέσα από το έργο του Rene Descartes και της διάκρισης του περί πράγματος σκεπτόμενου (*res cogitans*) και πράγματος εκτεταμένου (*res extensa*). Η διάσημη ρήση "σκέπτομαι άρα υπάρχω" επιτρέπει στο σκεπτόμενο ανθρώπινο νου να αντιληφθεί την φύση ως ύλη που διέπεται από μηχανική νομοτέλεια, ως φύση που έχει διαχωριστεί πλήρως από το ιερό της περιεχόμενο, εφόσον η σκέψη αποτελεί και την πιο ατράνταχτη απόδειξη της αυτονομίας του πνεύματος. Ο Θεός δεν γκρεμίζεται αλλά εξορίζεται στον κόσμο του, αφήνοντας τον κόσμο των ανθρώπων στην έλλογη διαχείριση τους. Και η διαχείριση αυτή, χρειάζεται τη γνώση της Επιστήμης, που με την βοήθεια του ορθού Λόγου θα καταφέρει να ανακαλύψει την αντικειμενική αλήθεια. Μία αλήθεια που ελλοχεύει στην πίστη της διάκρισης μεταξύ της νεκρής - παθητικής ύλης και της ζωντανής - ενεργητικής ιδέας. Μία αλήθεια που αυτοπαρουσιάζεται ως απόλυτη αντικαθιστώντας τον Θεό.

Πλέον, ο ανθρώπινος στοχασμός⁵⁰ δεν επαναπαύεται στη θεία θέληση ως ρυθμιστή των δρώμενων και της ιστορίας και η εκκλησία, ως εκφραστής της θρησκείας, χάνει το αποκλειστικό δικαίωμα επί της αλήθειας και αντικαθίσταται από την επιστήμη. Στα καινοφανή θεωρητικά μονοπάτια της αναζήτησης της αλήθειας, με οδηγό τον ανθρώπινο Λόγο, τα προτάγματα της πίστης μετατρέπονται σε επιστημονικά συμπεράσματα. Έτσι, στη συγκεκριμένη ιστορική περίοδο, την ίδια

⁴⁹ "Σήμερα ξέρουμε, πως το βασίλειο αυτό της λογικής δεν ήταν τίποτε άλλο παρά η εξιδανικευμένη βασιλεία της αστικής τάξης, πως η αιώνια δικαιοσύνη βρήκε την πραγμάτωσή της στην αστική δικαιοσύνη, πως η ισότητα υποβιβάστηκε σε αστική ισότητα μπροστά στο νόμο, πως η αστική ιδιοκτησία ανακηρύχτηκε σ' ένα από τα πιο ουσιαστικά δικαιώματα του ανθρώπου, και πως το κράτος της λογικής, το «κοινωνικό συμβόλαιο» του Ρουσσώ, δεν ήρθε στον κόσμο και ούτε μπορούσε να έρθει διαφορετικά, παρά μόνο σαν αστική δημοκρατία. Όπως όλοι οι πρόδρομοί τους, έτσι και οι μεγάλοι στοχαστές του 18ου αιώνα, δεν μπορούσαν να ξεπεράσουν τα όρια που τους έβαζε η εποχή τους" (Ενγκελς, 2006, 88).

⁵⁰ "Η σκεπτόμενη λογική έγινε το ένα και μοναδικό μέτρο για όλα τα πράγματα" (Ενγκελς, 2006, 87).

στιγμή που καταρρέει η νοσηματοδότηση της ανθρώπινης ύπαρξης μέσω της θεϊκής καταγωγής της και η αντίστοιχη ουτοπία της Αποκάλυψης και της επικράτησης του Χριστού επί της γης για χίλια χρόνια, όπως και του παραδείσου, η αντικατάστασή της από την επικρατούσα εμπιστοσύνη στον Λόγο δημιούργησε την ανάγκη για την εκ νέου αφήγηση των ονείρων και της ελπίδας για έναν καλύτερο κόσμο. Η χάραξη, λοιπόν, και ο σχεδιασμός ιδανικών κοινωνιών επανέρχεται αναπόφευκτα στα καθήκοντα της ανθρώπινης νόησης εφόσον ο Λόγος, για πρώτη φορά, αυτοπαρουσιάζεται ως ο αποκλειστικός ρυθμιστής των ανθρωπίνων σχέσεων. "Έπρεπε να δημιουργηθεί λογικό κράτος, λογική κοινωνία. Καθετί που ερχόταν σε αντίθεση με την αιώνια λογική, έπρεπε να εξαλειφθεί δίχως οίκτο" (Ενγκελς, 2006, 90).

Το καθήκον αυτό αναλαμβάνουν σε πρώτη φάση οι φιλόσοφοι του Διαφωτισμού, τον 18ο αιώνα, κυρίως στη Γαλλία, φιλόσοφοι οι οποίοι έδρασαν σαν επαναστάτες και "προετοίμασαν την επανάσταση". Όμως, "όταν η Γαλλική Επανάσταση έκανε πραγματικότητα αυτή την κοινωνία του Λόγου, η νέα τάξη πραγμάτων, όσο λογική κι αν φαινόταν σε σχέση με τις προηγούμενες συνθήκες, αποδείχτηκε ότι δεν είχε αυτό το χαρακτηριστικό σε απόλυτο βαθμό. Το κράτος του Λόγου κατέρρευσε ολοκληρωτικά⁵¹" (Ενγκελς, 2006, 90-91), συμπαρασύροντας και τις προσδοκίες για μια καλύτερη πραγματικότητα. "Με λίγα λόγια, σε σύγκριση με τις πανηγυρικές επαγγελίες των φιλοσόφων της εποχής του Διαφωτισμού, οι κοινωνικοί και πολιτικοί θεσμοί, που εγκαθίδρυσε ο «θρίαμβος της λογικής», αποδειχτήκαν καρικατούρες, που απογοήτευσαν πικρά. Το μόνο που έλειπε ήταν να συνειδητοποιήσει ο κόσμος την απογοήτευση αυτή κι αυτό έγινε με το γύρισμα του αιώνα. Το 1802 δημοσιεύτηκαν τα «Γράμματα από τη Γενεύη» του Σεν Σιμόν, το 1808 εκδόθηκε το πρώτο μεγάλο έργο του Φουριέ, αν και οι βάσεις της θεωρίας του χρονολογούνται ήδη από το 1799.

⁵¹ Συγκεκριμένα, "η αντίθεση ανάμεσα στους πλούσιους και τους φτωχούς, αντί να διαλυθεί μέσα στη γενική ευημερία, οξύνθηκε, καθώς δεν υπήρχαν πια οι συντεχνίες και τα άλλα προνόμια που τη γεφύρωναν, ούτε τα εκκλησιαστικά φιλανθρωπικά ιδρύματα που την απάλυναν. Όσο για την «απελευθέρωση της ιδιοκτησίας» από τα φεουδαλικά εμπόδια, με τον τρόπο που υλοποιήθηκε, σήμαινε για το μικροαστό και το μικρό αγρότη την ελευθερία να πουλάει τη μικρή του ιδιοκτησία, που την είχε τσακίσει ο πανίσχυρος ανταγωνισμός του μεγάλου κεφαλαίου και της μεγάλης ιδιοκτησίας της γης, και μάλιστα να την πουλάει σ'αυτούς ακριβώς τους αφέντες. Κι έτσι, η «απελευθέρωση» αυτή μετατράπηκε ουσιαστικά για το μικροαστό και το μικρό αγρότη σε απελευθέρωσή του από κάθε ιδιοκτησία. Η ανάπτυξη της βιομηχανίας σε καπιταλιστική βάση μετέτρεψε τη φτώχεια και την εξαθλίωση των εργατικών μαζών σε όρο ύπαρξης της κοινωνίας. Η πληρωμή τοις μετρητοίς σταδιακά έγινε, σύμφωνα με τα λόγια του Καρλάιλ, ο μοναδικός κοινωνικός δεσμός. Ο αριθμός των εγκλημάτων μεγάλωνε από χρόνο σε χρόνο. Τα κακά της φεουδαρχικής εποχής, που άλλοτε ήταν ορατά δίχως ντροπή στο φως της ημέρας, αν και δεν ξεριζώθηκαν, τουλάχιστον είχαν προσωρινά σπρωχτεί σε δεύτερο φόντο. Τα κακά της αστικής εποχής, που ως τότε τρέφονταν κρυφά, άρχισαν να ανθίζουν ακόμα πιο άφθονα." (Ενγκελς, 2006, 91)

Την 1η Γενάτη 1800 ο Ρόμπερτ Ρουέν ανέλαβε τη διεύθυνση του Νιου Λάναρκ" (Ενγκελς, 2006, 92).

Έτσι, άνθρωποι όπως ο Charles Fourier, ο Robert Owen και ο Henri de Saint-Simon ανέλαβαν δράση τόσο στο επίπεδο των ιδεών, όσο και σε αυτό της καθημερινής ζωής. Η δράση αυτή, όμως, έμελλε να παραμείνει ουτοπική, συνταυτιζόμενη με την έννοια της επιδίωξης του μη εφικτού κι αυτό, σύμφωνα με τη μαρξική κριτική της ουτοπίας, γιατί οι ιδέες τους και οι ελπίδες τους δε στηρίζονταν στο στέρεο βάθρο της επιστημονικής κατανόησης της υλικής πραγματικότητας, αλλά στο νεφελώδη κόσμο του πνεύματος και της απόλυτης αλήθειας ιδεών, όπως ο Ορθός Λόγος και η Δικαιοσύνη⁵². Ωθηση στη θεμελίωση του μαρξικού θεωρητικού οικοδομήματος αποτέλεσε αυτή ακριβώς η κριτική των ιδεών των προγενέστερων του οραματιστών, και πιο συγκεκριμένα των προσωπικών τους ουτοπιών.

Παρότι οι Fourier, Owen και Saint-Simon διακρίνονται για την διαφορετικότητα των ιδεών που προσβέουν, εντούτοις τοποθετούνται στο ίδιο κοινό πλαίσιο του ουτοπικού σοσιαλισμού, πρωτίστως εξαιτίας της κριτικής που τους ασκήθηκε από τον Karl Marx, ως "ουτοπικών σοσιαλιστών". Στη βάση και αυτής της κριτικής, ο Marx μαζί με τον Engels θεμελίωσαν τον επιστημονικό σοσιαλισμό, ερχόμενοι σε αντιπαράθεση με τη ουτοπία ως έκφραση ιδεών εμπνευσμένων ανθρώπων που είχαν την πεποίθηση ότι μπορούν, με "θεωρητικές κατασκευές", να εκφράσουν την αλλαγή του κόσμου. Έκτοτε, και όπως θα αναλυθεί εκτενέστερα στη δεύτερη ενότητα, η ουτοπία ταυτίστηκε με το μη εφικτό και οι ουτοπικές ιδέες με αποκυήματα της φαντασίας.

Εκτός όμως από ουτοπιστές οι συγκεκριμένοι διανοητές ήταν επίσης και σοσιαλιστές⁵³, επιθυμούσαν, δηλαδή, τον κοινωνικό έλεγχο των μέσων παραγωγής και έδιναν προτεραιότητα στη συλλογικότητα και την κοινωνία έναντι του ατόμου⁵⁴.

⁵² Η Rosa Luxemburg προειδοποιεί: "έτσι φτάσαμε ευτυχώς στην αρχή της δικαιοσύνης σ' αυτό το παλιό άλογο που το ίππευαν εδώ και χιλιετηρίδες όλοι όσοι ήθελαν να βελτιώσουν τον κόσμο, και που, μην έχοντας κάποια ασφαλή ιστορικά μέσα κίνησης, ίππευαν τον γέρικο Ροζινάντη, πάνω στον οποίο ξεκίναγαν όλοι οι Δον Κιχώτες της ιστορίας για τη μεγάλη παγκόσμια μεταρρύθμιση, για να γυρίσουν τελικά πίσω μόνο με ένα μαυρισμένο μάτι" (Luxemburg, 1988, 126).

⁵³ "Ο σοσιαλισμός είναι μια απόπειρα να βρεθούν υπερατομικές ηθικές αξίες και συλλογικά οργανωτικά σχήματα ταιριαστά στη νέα κατάσταση πραγμάτων που δημιούργησε ο Διαφωτισμός, η Γαλλική Επανάσταση και ο φιλελευθερισμός" (Ραφαηλίδης, 1999, 22 - 23).

⁵⁴ "Το συλλογικό συμφέρον, η κοινωνική χρησιμότητα, οι κοινωνικές ανάγκες, το κοινωνικό κόστος, το κοινωνικό όφελος, η δημοκρατική διοίκηση κ.ά., είναι κεντρικά στοιχεία αυτού που αποκαλείται κοινωνική και αλληλέγγυα οικονομία. Η κοινωνική οικονομία εμφανίστηκε στα τέλη του 19ου αιώνα για να αντιμετωπίσει τις συνέπειες για τους εργαζόμενους από τη λειτουργία και την ανάπτυξη του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής. Οι ρίζες της βρίσκονται στις αντιλήψεις των ουτοπικών σοσιαλιστών: Οουεν (Robert Owen), Σαιν-Σιμόν (Claude Henri de Saint-Simon) και Φουριέ (Charles

Επιπλέον, κι οι τρεις έζησαν την ίδια περίοδο μεταξύ του 1760 και του 1850 (ο μεγαλύτερος Saint-Simon έχει μόλις δώδεκα χρόνια διαφορά από τον μικρότερο Fourier) και επηρεάστηκαν τόσο από τις ιδέες που ενέπνευσαν την Γαλλική Επανάσταση όσο και από τις υλικές αλλαγές που προκαλούσε η έλευση της βιομηχανικής επανάστασης.

Συγκεκριμένα, ο Claude Henri de Rounroy, κόμης του de Saint-Simon (1760 - 1825), "υπήρξε παιδί της Γαλλικής Επανάστασης" (Ενγκελς, 2006, 94) και κατά τη διάρκεια της απαρνείται τα αριστοκρατικά του προνόμια. Ήταν ένας άνθρωπος ο οποίος υποστήριξε με τη δράση του και τις ιδέες του την ανάγκη αλλαγής και υπέρβασης των φεουδαρχικών κατεστημένων, βιώνοντας ταυτόχρονα από κοντά γεγονότα που συνετέλεσαν πράγματι στην καταστροφή του υφιστάμενου τρόπου παραγωγής. Διαφωνούσε εντόνως με τις καταστάσεις ωμής βίας και θεωρούσε ότι η πραγματική επανάσταση μπορεί να επιτευχθεί με την χρήση ειρηνικών μέσων, ενώ οι ελπίδες του για έναν καλύτερο κόσμο βασιζόταν στην πεποίθηση ότι "η επιστήμη και η βιομηχανία ενωμένες από έναν θρησκευτικό δεσμό, προορισμένο να αποκαταστήσει την ενότητα στις θρησκευτικές αντιλήψεις" (Ενγκελς, 2006, 95) θα μπορούσαν να βρουν τους κρυμμένους νόμους που διέπουν την κοινωνία. Από πολλούς θεωρείται, μαζί με τον August Comte ο οποίος διετέλεσε γραμματέας του, ως ο θεμελιωτής της επιστήμης της κοινωνιολογίας, με την έννοια της θετικής αυτής φιλοσοφίας, "της πνευματικής δύναμης και οργάνωσης, της θετικής πλέον θρησκείας, ως της μόνης κατάλληλης να αποκαταστήσει την κοινωνική συναίνεση και αλληλεγγύη στον σύγχρονο κόσμο." (Αντωνοπούλου, 1991, 32)

Πρόκειται για την πεποίθηση ότι η ανθρώπινη γνώση εξελίσσεται και διέρχεται από τρία στάδια ανάπτυξης, το θεολογικό, το μεταφυσικό και το θετικό εξελίσσοντας ταυτόχρονα και την κοινωνία στο σύνολο της. Η θετική γνώση οφείλει να βασίζεται στην παρατήρηση και το πείραμα και να διατυπώνει τους νόμους που προσδιορίζουν τα φαινόμενα βασισμένα αποκλειστικά σε πραγματικά γεγονότα και όχι στην αναγωγή τους "σε απρόσιτες, υπερβατικές οντότητες" (Αντωνοπούλου, 1991, 39). Εντούτοις, οι ιδέες του Saint-Simon και κυρίως αυτές που αφορούν την ιδανική μελλοντική κοινωνία, βασίζονται περισσότερο σε μια πίστη περί προόδου ή περί της ανάγκης εύρεσης μιας νέας κοινώς αποδέκτης θρησκείας, ενός "νέου Χριστιανισμού"

Fourier)." (Νικολόπουλος, *Κρίση, αλληλέγγυα οικονομία και κοινωνική χειραφέτηση*, http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=1223&Itemid=29)

(Αντωνοπούλου, 1991, 95), παρά στην θετικιστική αντιμετώπιση και ερμηνεία των κοινωνικών εξελίξεων.

Πρόκειται επίσης για την έκφραση της ανάγκης αυτονομίησης της επιστήμης από τα εκάστοτε οικονομικά συμφέροντα, καθώς και από την κυρίαρχη πολιτική και ιδεολογία. Μάλιστα, για τον Saint-Simon, η πολιτική θα πρέπει να αφορά τη διαχείριση της παραγωγής και να χαράσσεται με βάση τα επιστημονικά πορίσματα και συμπεράσματα, ενώ "προλέγει την ολοκληρωτική απορρόφηση της πολιτικής από την οικονομία. Αν και η ιδέα πως η οικονομική κατάσταση αποτελεί τη βάση για τους οικονομικούς θεσμούς παρουσιάζεται εδώ εν σπερμάτι μόνο· αυτό που πολύ καθαρά διατυπώνεται, είναι η μετάβαση από την πολιτική κυβέρνηση των ανθρώπων στη διαχείριση πραγμάτων και την διεύθυνση των παραγωγικών λειτουργιών - κατά συνέπεια η κατάργηση του κράτους" (Αντωνοπούλου, 1991, 95). Παρότι η ίδια κατάληξη συνάδει με την μαρξική οπτική, εντούτοις η πρόταση του, πέρα από το ότι απορρίπτει οποιαδήποτε επαναστατική ενέργεια, αφαιρεί από τον άνθρωπο και ιδιαίτερα από το προλεταριάτο την δυνατότητα παρέμβασης και αλλαγής της ιστορίας⁵⁵. Επιπλέον, τόσο η μέθοδος, όσο και η προτεραιότητα των ιδεών και της γνώσης, πέραν από το ότι διαφοροποιούν ριζικά τα επιχειρήματα που στοιχειοθετούνται, εμποδίζουν την κατανόηση και διαχείριση εννοιών, όπως για παράδειγμα η εκμετάλλευση και η ανισότητα.

Πιο συγκεκριμένα, το γεγονός ότι για τον Saint-Simon η επιστήμη, μέσω της γνώσης, αποτελεί τον κινητήριο μοχλό της ιστορίας, του επιτρέπει να δεχθεί αβίαστα την ύπαρξη της ανισότητας μεταξύ των ανθρώπων και την συνεπαγόμενη ταξική δομή της κοινωνίας. Συγκεκριμένα, ο ίδιος πίστευε στην ξεχωριστή ικανότητα κάθε ανθρώπου να παράγει και να συνεισφέρει στο κοινωνικό σύνολο, και έτσι η ανισότητα ήταν ακριβώς η αντανάκλαση και η αναγνώριση της διαφορετικότητας των ικανοτήτων. Αξίζει να υπογραμμιστεί, επίσης, ότι η αναγνώριση, εκ μέρους του, της ύπαρξης της τάξεως των εργατών και της τάξεως των αργόσχολων,⁵⁶ όπου εργάτες δεν ήταν μόνο όσοι διέθεταν ως μοναδική τους ιδιοκτησία την εργασία τους, αλλά γενικότερα όσοι παρήγαγαν, όπως οι εργοστασιάρχες, οι έμποροι και οι

⁵⁵ "Το καθ' αυτό υποκείμενο της επανάστασης, ο κοινωνικός άνθρωπος μέσα στη διαπλοκή των σχέσεων του, στην Σαινσιμονική οπτική παραμερίζεται ως δευτερεύουσα κατηγορία" (Σταυρόπουλος, *Η σοσιαλιστική πτέρυγα της Γαλλικής Επανάστασης*, http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=278&Itemid=29).

⁵⁶ "το να αντιληφθείς, όμως, πως η Γαλλική Επανάσταση υπήρξε ταξική αντιπαράθεση, όχι μόνο ανάμεσα στους ευγενείς και την αστική τάξη, μα και ανάμεσα στους ευγενείς, τους αστούς και τους μη κατέχοντες, αποτελούσε για το 1802 μια ανακάλυψη από τις πιο μεγαλοφυείς" (Ενγκελς, 2006, 95).

τραπεζίτες, και αντίστοιχα αργόσχολοι ήταν όσοι δεν μετείχαν στις διαδικασίες παραγωγής και διανομής, παρότι ήταν ευφυής, δεν τον οδήγησε στην κατανόηση της σημασίας της ταξικής πάλης. Αυτός ο ταξικός διαχωρισμός μεταξύ των αργόσχολων και των εργατών - παραγωγών τον εξυπηρετούσε περισσότερο στο να εξαπολύει τα βέλη του εναντίων των εισοδηματιών αριστοκρατικής προέλευσης, που κατάφερναν να επιβιώνουν χωρίς να παράγουν και να προσφέρουν στο κοινωνικό σύνολο. Πρόκειται για τους κηφήνες που αντιδιαστέλλονται προς τις μέλισσες και που οδεύουν προς τον αφανισμό τους. Πρόκειται για τους εναπομείναντες θεσμούς φεουδαρχικού τύπου, που την εποχή εκείνη αποδομούνται.

Στην ιδανική κοινωνία του άλλωστε, πέρα από το γεγονός ότι διατηρούνται η ατομική ιδιοκτησία και οι ταξικές διακρίσεις, όλοι εργάζονται, αμείβονται αναλόγως και υπακούουν στα κελεύσματα της επιστημονικής γνώσης. Έτσι, στην σκέψη του Saint-Simon το μέλλον δεν οδηγεί στην αταξική κοινωνία, αλλά στην επιβολή της γνώσης και των επιστημόνων στις πράξεις και ιδέες των απλών ανθρώπων. Εξαιτίας λοιπόν της πίστης του στην ύπαρξη ξεχωριστών ατόμων που κατακτούν τη γνώση και κινητοποιούν την υπόλοιπη κοινωνία, καθώς και της άνευ όρων αποδοχής των επιστημονικών συμπερασμάτων, από την πλευρά του, συχνά χαρακτηρίστηκε η σκέψη του ελιτιστική και τεχνοκρατική.

Όπως ο Saint-Simon, έτσι και ο Charles Fourier (1772 - 1837) ήταν παιδί της Γαλλικής επανάστασης. Για τον Fourier, το ακανθώδες θέμα της ανισότητας μεταξύ των ανθρώπων ερμηνευόταν ως αποτέλεσμα της ύπαρξης πληθώρας παθών που καθορίζουν, εν τέλει, τις ζωές τους. Το ερώτημα που τον απασχολούσε ήταν "πώς συμβιβάζεις τα πάθη, τα συγκρουόμενα συμφέροντα, τους ασυμβίβαστους χαρακτήρες, με λίγα λόγια, τις αναρίθμητες ανισότητες, οι οποίες προκαλούν τόσο πολύ διχόνοια;" (http://autopoiesis.squat.gr/files/2012/12/Φαλανστήριο_επιλεγμένα-κείμενα.pdf). Η ζήλια, ο φθόνος, η φιλαυτία, η οκνηρία, η απληστία είναι μερικές από τις ενστικτώδεις δυνάμεις που ελέγχουν, για τον στοχαστή, τη συμπεριφορά μας. Μάλιστα, το αίτημά του για ένα καλύτερο κόσμο ταυτιζόταν με την ανάγκη κατανόησης των παθών και αναζήτησης των δυνατοτήτων που "υπάρχουν για να ξεδιπλωθούν τα πάθη αντί να καταπνιγούν. Τρεις χιλιάδες χρόνια σπαταλήθηκαν με την ανοησία της εξέλιξης κατασταλτικών θεωριών. Είναι ώρα να δώσουμε στην κοινωνική πολιτική μια άλλη στροφή" (ο.π.)

Στη σκέψη του Fourier δεν είναι απαραίτητη η κατάργηση της διαφοράς, αλλά η αποδοχή της. Συγκεκριμένα, αναζητεί τον παγκόσμιο κοινωνικό νόμο, παρόμοιο με

τον νόμο της έλξης των φυσικών σωμάτων, που θα επιτρέψει την ύπαρξη της ισορροπίας μεταξύ διαφορετικών ανθρώπων, όπως ακριβώς ισορροπούν τα ετερόμορφα ουράνια σώματα στον ουρανό. Η διαφορετικότητα των ανθρώπων δεν οφείλεται μόνο στην ύπαρξη των παθών, αλλά και στις ποικίλες ικανότητες και κλίσεις που είναι μοιρασμένες μεταξύ των ανθρώπων.

Η κριτική του Fourier για το υπάρχον σύστημα της εποχής του επικεντρώθηκε αρχικά στο εμπόριο. Με δεδομένο ότι υπήρξε και ο ίδιος έμπορος υφασμάτων και με αφορμή την οικονομική του καταστροφή "άρχισε να αναρωτιέται γιατί χρεωκόπησε, για να καταλήξει τελικά στο συμπέρασμα πως οι έμποροι χρεωκοπούν πιο εύκολα από τους παραγωγούς, γιατί είναι παράσιτα, διότι ζουν σε βάρος και των παραγωγών και των καταναλωτών" (Ραφαηλίδης, 1999, 30). Μάλιστα, φτάνει στο συμπέρασμα ότι τίμιος έμπορος δεν μπορεί να υπάρξει, εφόσον η τιμιότητά του θα τον οδηγήσει αναμφισβήτητα στην χρεοκοπία. Στη συνέχεια η κριτική του επεκτάθηκε στη μισθωτή εργασία και την οικονομική εκμετάλλευση, στην υποδεέστερη θέση της γυναίκας, την κρατική εξουσία και τη καταστολή των παθών.

Αν ακολουθήσουμε, ωστόσο, την ανάλυση του Engels "εκεί που αποδεικνύεται το μεγαλείο του, είναι στην αντίληψή του για την εξέλιξη της κοινωνίας. Χωρίζει ολόκληρη την προηγούμενη ιστορία σε τέσσερις φάσεις εξέλιξης: άγρια κατάσταση, πατριαρχία, βαρβαρότητα και πολιτισμός, τον οποίον ταυτίζει με αυτό που ονομάζουμε σήμερα αστική κοινωνία, δηλαδή με το κοινωνικό καθεστώς που εγκαινιάζεται το 16ο αιώνα. Αποδεικνύει πως «το πολιτισμένο καθεστώς προσδίδει περίπλοκη, ασαφή και διφορούμενη μορφή σε κάθε κακό που επί βαρβαρότητας κυριαρχούσε με απλοϊκό τρόπο». Πως ο πολιτισμός κινείται σ' ένα «φαύλο κύκλο», μέσα σε αντιφάσεις που τις αναπαράγει αδιάκοπα, χωρίς να μπορεί να τις ξεπεράσει, έτσι ώστε πετυχαίνει συνεχώς το αντίθετο απ' αυτό που θέλει ή που προσποιείται ότι θέλει να πετύχει. Έτσι λ.χ. «στον πολιτισμό, τη φτώχεια τη γεννά η ίδια η αφθονία» (Ενγκελς, 2006, 97). Το γεγονός ότι ο Fourier αντιλαμβάνεται με όρους αλλαγής και μετασχηματισμού, θανάτου και γέννησης, την ανθρώπινη ιστορία, αποδεικνύει ότι, εν αντιθέσει με τους σύγχρονους του στοχαστές, χρησιμοποιεί τη διαλεκτική μέθοδο. Όμως δεν μπορεί να δει, εξαιτίας κυρίως της ανωριμότητας των συνθηκών, την πάλη των τάξεων, ως τον κινητήριο μηχανισμό της διαλεκτικής αυτής κίνησης. Δεν μπορεί να κατανοήσει την υλική δύναμη της μάζας, του ανθρώπινου πλήθους και του, υπό διαμόρφωση, προλεταριάτου για τη δημιουργία της ιστορίας.

Η σαφήνεια της κριτικής του και η κατανόηση των δεινών του παρελθόντος και κυρίως του παρόντος, αυτός ο φαύλος κύκλος που η ανθρωπότητα έχει εγκλωβιστεί, καθώς και οι κρίσεις αφθονίας που τόσο εύστοχα έχει περιγράψει, τον ωθούν στο να αντιπροτείνει το προσωπικό του όραμα για την ιδανική κοινωνία του μέλλοντος: τα φαλανστήρια⁵⁷. Εκεί όλα είναι διευθετημένα μέχρι τη τελευταία λεπτομέρεια. Από τον αριθμό των κατοίκων (1500 - 1600 άνθρωποι σε κάθε φαλανστήριο), την εδαφική έκταση (μια επιφάνεια των έξι εκατομμυρίων τετραγωνικών toises, η οποία θα πρέπει να υδροδοτείται με ένα λεπτό ρεύμα νερού ` θα πρέπει να τέμνεται από λόφους, και να προσαρμοστεί σε ποικίλες καλλιέργειες ` θα πρέπει να είναι γειτονική σε ένα δάσος, και όχι πολύ μακριά από μια μεγάλη πόλη), τον καταμερισμό των εργασιών (τουλάχιστον τα επτά όγδοα των μελών πρέπει να είναι καλλιεργητές και κατασκευαστές της μανουφακτούρας ` το υπόλοιπο θα αποτελείται από τους καπιταλιστές, τους λόγιους και τους καλλιτέχνες), την αρχιτεκτονική των κτηρίων, τον λογιστικό επιμερισμό των κερδών. Γιατί, στο πολύπλοκο σύστημα των φαλανστηρίων, υπάρχει και η ατομική ιδιοκτησία και το κινήγι του κέρδους.

Όμως, ο Fourier έχει προνοήσει, έτσι ώστε να μην υπάρχουν μεγάλες ανισότητες στις περιουσίες μεταξύ των κατοίκων. Αυτό πραγματοποιείται με τον καταμερισμό του εισοδήματος, κατά τρόπο με τον οποίο θα μπορούσαν όλοι να είναι ευχαριστημένοι. Συγκεκριμένα, "το εισόδημα καταμερίζεται ανάμεσα στο κεφάλαιο κατά τα 4/12, στο ταλέντο κατά τα 3/12 και στην εργασία κατά τα 5/12" (Ραφαηλίδης, 1999, 32). Έτσι, αυτός που έχει την τύχη να έχει κεφάλαιο και αποφεύγει την εργασία εισπράττει μόνο τα 4/12, ενώ αυτός που δεν διαθέτει κεφάλαιο και δουλεύει εισπράττει τα 5/12 καθιστώντας δυνατή τη συσσώρευση και τη δημιουργία κεφαλαίου. Με άλλα λόγια, ο καπιταλισμός, υπό τη μορφή της επιδίωξης του κέρδους δεν καταργείται αλλά, εξαιτίας της λογιστικής διαχείρισης του, παρέχει στους περισσότερους την ευκαιρία να αποκτήσουν κεφάλαιο, ιδιοκτησία και αξιοπρεπή ζωή.

Τέλος, ο λεπτομερής σχεδιασμός των φαλανστηρίων συνδυάζεται με την απελευθερωτική διαχείριση των παθών και προπαντός του έρωτα⁵⁸. Για τον Fourier, η

⁵⁷ Συνθέτη λέξη από τη φάλαγγα και το μοναστήριο.

⁵⁸ "Δεν γνωρίζουν και οι ίδιοι οι ηθικολόγοι, ότι η αιώνια, αποκλειστική πίστη στον έρωτα αντιτίθεται στην ανθρώπινη φύση; Πως κάποιιοι βλάκες κι από τα δύο φύλα μπορεί να ομολογούν πίστη σε τέτοια έθιμα, ποτέ όμως όλοι οι άντρες και όλες οι γυναίκες; Κι ότι έτσι κάθε νομοθεσία, που προωθεί ιδιότητες, ασυμβίβαστες με τα πάθη, μόνο γελοίους τυχοδιωκτισμούς και αταξία δημιουργεί, γιατί αυτό το δέχεται σιωπηρά όλη η κοινωνία, για να επιδοκιμάσει κατόπιν την καταστρατήγηση αυτών των νόμων; Δεν είναι αυτό το αποτέλεσμα του συστήματος του έρωτα που κυριαρχεί εδώ και 2.500

καταπίεση των παθών και η εμμονή στη μονογαμία αποτελούν και τα σημεία παρακμής του πολιτισμού. Στα φαλανστήρια όλα επιτρέπονται, όλα τα πάθη είναι δεκτά και θεόσταλτα, με την προϋπόθεση ότι "δε βλάπτουν ή δεν προσβάλλουν κανένα συνάνθρωπο". Έτσι, με όπλα του την κατανόηση και αποδοχή των ανθρωπίνων αδυναμιών, καθώς και την λεπτομερειακή περιγραφή των απαραίτητων παραγωγικών συνθηκών (από την κατάσταση της γης, τα είδη και το χρόνο της εργασίας, μέχρι τη διανομή του εισοδήματος), ο Fourier πραγματοποιεί στη σκέψη του την επίτευξη του προσδοκώμενου στόχου: της κοινωνικής αρμονίας εν μέσω της ανισότητας.

Ο Robert Owen (1771 - 1858) είδε τις ιδέες του να εφαρμόζονται στην πράξη επηρεάζοντας τις ζωές χιλιάδων ανθρώπων. Μεγάλωσε στην Αγγλία της βιομηχανικής επανάστασης και είχε την τύχη να γίνει και ο ίδιος πολύ πετυχημένος βιομήχανος, πραγματοποιώντας τις καινοτόμες για την εποχή αντιλήψεις του και αποδεικνύοντας ότι εφαρμογές, όπως η μείωση του ωραρίου, η κατάργηση της παιδικής εργασίας και η καλύτερευση των συνθηκών διαβίωσης των εργατών, μπορούν να συμβάλλουν αποφασιστικά στην αύξηση των κερδών της επιχείρησης.

Οι ιδέες, που με τόσο πάθος υπερασπίστηκε ο Owen, ξεκινούσαν από τη διαπίστωση ότι οι χαρακτήρες των ανθρώπων διαμορφώνονται από τις υλικές κοινωνικές συνθήκες, οι οποίες υφίστανται ως αποτέλεσμα των αποφάσεων των ανθρώπων που κυβερνούν τον κόσμο. Έτσι, το έγκλημα, για παράδειγμα, δεν ερμηνεύεται ως πράξη ανθρώπων με προβληματικό χαρακτήρα, αλλά ως αποτέλεσμα της φτώχειας και των συνθηκών εξαθλίωσης που βιώνει η εργατική τάξη. Αν ο άνθρωπος δε ζει σε συνθήκες ένδειας, δεν έχει κίνητρο για να εγκληματήσει.

Πιο συγκεκριμένα, για τον Owen η ανθρώπινη φύση δεν είναι απλά η μονοδιάστατη έκφραση αμετάβλητων χαρακτηριστικών, αλλά ενέχει την δυνατότητα, μέσω της εκπαίδευσης, της συνεχούς εξέλιξης της. Η δυνατότητα αυτή της προσαρμογής μας, μέσω της αλλαγής, στο περιβάλλον και στις διαφορετικές κάθε φορά υλικές συνθήκες αποτελεί και το έναυσμα για την πειραματική πλέον εξέταση της επίδρασης της αλλαγής των υλικών συνθηκών στους χαρακτήρες των ανθρώπων. Ο Owen αφιέρωσε τη ζωή του και την τεράστια περιουσία του για να αποδείξει την ορθότητα της σκέψης του. Επί της ουσίας, "δεν ενδιαφέρεται για την πολιτική,

χρόνια; Το σύστημα αυτό συμβάλλει μόνο στη διαιώνιση των εθίμων της καταστολής, που κυριαρχούσαν σε σκοτεινούς καιρούς, έθιμα που είναι γελοίο να εμμένουμε σ' αυτά, σε ένα αιώνα, που υπερηφανεύεται για τη λογική του και το σεβασμό της φύσης" (Φουριέ, *Τα δεσμά του έρωτα στον πολιτισμό*, https://athens.indymedia.org/front.php3?lang=el&article_id=242880).

ενδιαφέρεται για την οικονομία και αφήνει την πολιτική να βγει μέσα από αυτήν. Κάνει πριν από τον Μαρξ ότι και ο Μαρξ. Δουλεύει κατά κύριο λόγο στην οικονομική βάση και αφήνει το εποικοδόμημα να διαμορφωθεί σύμφωνα με τη βάση" (Ραφαηλίδης, 1999, 42).

Συγκεκριμένα, για σχεδόν 30 χρόνια διεύθυνε εργοστάσιο βαμβακιού στο Νιου Λάναρκ στη Σκωτία και υπό την καθοδήγηση του "ένας πληθυσμός που σιγά-σιγά έφτασε ως τις 2.500 ψυχές και που αρχικά τον αποτελούσαν τα πιο αποκλίνοντα και στο μεγαλύτερο μέρος τους πολύ διεφθαρμένα στοιχεία, μετατράπηκε σε τέλεια υποδειγματική αποικία, όπου το μεθύσι, η αστυνομία, η ποινική δικαιοσύνη, οι δίκες, η δημόσια πρόνοια και η ανάγκη της φιλανθρωπίας ήταν άγνωστα." (Ένγκελς, 2006, 99) Η αιτία που υπήρξε αυτή η θεαματική αλλαγή είναι η ριζική αλλαγή στις, κατά κύριο λόγο, οικονομικές συνθήκες των εργαζομένων του. Η εξασφάλιση μιας αξιοπρεπούς, για τα δεδομένα της εποχής, διαβίωσης, η απαγόρευση της εργασίας για τα παιδιά ηλικίας μικρότερης των δέκα, η δημιουργία των πρώτων νηπιαγωγείων ως χώρων ειδικά φταγμένων για την απασχόληση και φύλαξη των παιδιών,⁵⁹ η μείωση των καθημερινών ωρών εργασίας από 14 σε 10, ήταν μερικές μόνο από τις ιδέες που εφάρμοσε για να διαπιστώσει ότι, πέρα από τη δημιουργία μιας σχεδόν ιδανικής κοινότητας, εξακολουθούσε να αυξάνεται το κέρδος και η αξία της επιχείρησης.

Η κοινότητά του ήταν σχεδόν ιδανική, γιατί ο ίδιος ο Owen, "παρ' όλα αυτά, δεν ήταν ευχαριστημένος. Η ζωή που είχε επινοήσει για τους εργάτες του απείχε πολύ, κατά τη γνώμη του, από αυτό που θεωρούσε αντάξιο για τον άνθρωπο. «Οι άνθρωποι είναι σκλάβοι στο έλεός μου». Οι σχετικά ευνοϊκές συνθήκες που τους είχε εξασφαλίσει, απείχαν πολύ ακόμη από το να επιτρέπουν μια ολόπλευρη και λογική ανάπτυξη του χαρακτήρα και του μυαλού, και ακόμα περισσότερο μια ελεύθερη ζωτική δραστηριότητα" (Ένγκελς, 2006, 100). Με το πέρασμα των χρόνων ο Owen διαπιστώνει ότι για να μπορέσει ο άνθρωπος να πραγματοποιήσει την κοινωνική μεταρρύθμιση, που θα του επιτρέψει να διαχειριστεί με τον πληρέστερο τρόπο τις δυνατότητες του, θα έπρεπε να ξεπεράσει τρία εμπόδια: την ατομική ιδιοκτησία, τη θρησκεία και τη σύγχρονη μορφή του γάμου.

Η άρνηση της ατομικής ιδιοκτησίας τον ξεχωρίζει από τους Fourier και Saint Simon και δικαιολογεί το χαρακτηρισμό του από τους Μαρξ και Ένγκελς ως του

⁵⁹ "Ήταν ο εφευρέτης των νηπιαγωγείων και ο πρώτος που τα εγκαινίασε στο Νιου Λάναρκ. Από την ηλικία των δύο χρόνων, τα παιδιά πήγαιναν στο σχολείο, όπου περνούσαν τόσο καλά, που δύσκολα τα ξανάφερναν σπίτι." (Ένγκελς, 2006, 99)

πρώτου κομμουνιστή. Όμως, "το πέραςμα στο στόχο του κομμουνισμού ήταν το σημείο καμπής στη ζωή του Όουεν. Όσο καιρό περιοριζόταν στο ρόλο του φιλόανθρωπου, μάζευε μονάχα πλούτη, επιδοκίμασιες, τιμές και δόξα. Ήταν ο πιο δημοφιλής άνθρωπος στην Ευρώπη. Τον άκουγαν με επιδοκίμασία όχι μόνο οι συνάδελφοί του, μα και πολιτικοί και πρίγκιπες. Όταν, όμως, παρουσίασε τις κομμουνιστικές του θεωρίες, όλα άλλαξαν." (Ενγκελς, 2006, 101) Ήταν η αφορμή για να συγκρουστεί με την αγγλική άρχουσα τάξη της οποίας ήταν μέλος.

Στη συνέχεια επιχειρήσε να μεταφέρει τις ιδέες του στην Αμερική δημιουργώντας την "Νέα Αρμονία", μια εξ ολόκληρου πειραματική κοινότητα που όμως, παρότι αρχικά λειτούργησε με επιτυχία, δεν κατάφερε να φέρει την κοινωνική επανάσταση μέσω της οικονομικής διαχείρισης, που οραματιζόταν ο ιδρυτής της. Κύριος λόγος για την αποτυχία αυτή ήταν οι θρησκευτικές διάφορες και πιο συγκεκριμένα η άρνηση του να αποδεχθεί το Χριστιανισμό στην επίσημη μορφή του⁶⁰. Επιστρέφοντας στην Αγγλία συνέχισε τις προσπάθειες του για παρέμβαση, μέσω της οικονομικής διαχείρισης, με σκοπό τη βελτίωση των υλικών όρων διαβίωσης, και κατάφερε, τρόπον τινά, να καταργήσει τον έμπορο και το συνεπαγόμενο κέρδος του, δημιουργώντας την Ανταλλακτική Τράπεζα Εργασίας, στην οποία τα χαρτιά που ανταλλάσσονταν αντιπροσώπευαν εργατοώρες⁶¹.

Μάλιστα, "τα ιδρύματα αυτά, που ήταν αναγκαστικά καταδικασμένα σε αποτυχία, ήταν πραγματικοί πρόδρομοι της «Τράπεζας Ανταλλαγών», που ίδρυσε αρκετά αργότερα ο Προυντόν και διέφεραν από αυτή, μόνο στο ότι δεν διεκδικούσαν ότι αποτελούν την πανάκεια για κάθε κοινωνικό πρόβλημα, αλλά απλώς το πρώτο βήμα προς έναν πολύ πιο ριζοσπαστικό μετασχηματισμό της κοινωνίας" (Ενγκελς, 2006, 102). Ο λόγος που οι προσπάθειες του Owen παρέμειναν ουτοπία και ήταν καταδικασμένες στην αποτυχία ήταν, σύμφωνα με την μαρξική κριτική, πέρα από την

⁶⁰ "Η δυσαρμονία στη Νέα Αρμονία θα εμφανιστεί όταν αρχίσουν οι περί θεού συζητήσεις. Ο Όουεν δεν αγαπάει καθόλου το χριστιανισμό και δεν θέλει τα παιδιά της Νέας Αρμονίας να μεγαλώνουν με το παλιό σύστημα αρμονίας, το βασισμένο στην παιδαγωγική μέθοδο του καρότου και του μαστιγίου διά της οποίας ο εκπαιδευτής μετατρέπει σε ζώο τσίρκου το λαγό που λατρεύει το καρότο [...] Οι παπάδες, λέει ο Όουεν, μας έχουν κάνει λαγούς. Ενώ μας δείχνουν συνέχεια το καρότο που λέγεται παράδεισος, μας βαρούν διαρκώς στ' αυτιά με το μαστίγιο που λέγεται κόλαση. Τελικά στη Νέα Αρμονία θα νικήσει ο χριστιανισμός και ο Όουεν θα αφήσει τους λαγούς λεύτερους στα 150.000 στρέμματα της Νέας Αρμονίας" (Ραφαηλίδης, 1999, 46).

⁶¹ "Με τα χαρτιά αυτά ο παραγωγός, όταν θέλει να αγοράσει πράγματα από ένα άλλο παραγωγό πηγαίνει στην ουενική τράπεζα και τα ανταλλάσσει με άλλα χαρτιά, που αντιπροσωπεύουν άλλα εμπορεύματα. Εν καιρώ πηγαίνει και παίρνει τα εμπορεύματα από την αποθήκη του παραγωγού. Μπορεί μάλιστα και να τα προαγοράσει. Με τον τρόπο αυτό καταργείται ο μεσάζων έμπορος και οι συναλλαγές γίνονται απ' ευθείας μεταξύ παραγωγών. Λιγάκι πολύπλοκο το σύστημα, αλλά το εμπορικό κέρδος πράγματι καταργείται. Ο Όουεν επιτέλους εξαφάνισε τον έμπορο!" (Ραφαηλίδης, 1999, 46).

αντίσταση της άρχουσας τάξης, η ανωριμότητα των συνθηκών και κυρίως των παραγωγικών δυνάμεων.

Συμπερασματικά, καθόλη τη διάρκεια της ιστορίας μας, σκεφτόμαστε ουτοπικά γιατί πραγματικά η εκμετάλλευση, πάντα παρούσα στην κοινωνική πραγματικότητα⁶², συνεχώς αυτοεπιβεβαιώνεται ως πεδίο μάχης και ως πόλεμος όλων εναντίων όλων⁶³. Όμως, ειδικά στις μέρες μας, η κοινωνική πραγματικότητα λειτουργεί ως μηχανισμός παραγωγής κατακερματισμένων και άβουλων υποκειμενικότητων, που δεν μπορούν να λειτουργήσουν και να σκεφτούν ουτοπικά, τουλάχιστον σε συλλογικό επίπεδο. Από την άλλη πλευρά, η οικονομική κρίση που έχει ξεσπάσει παγκοσμίως τα τελευταία χρόνια, και η αποδόμηση της αίσθησης ασφάλειας που προσέδιδε η πρωτοφανής αύξηση των εμπορευμάτων και της αφθονίας, μας υποχρεώνει αρχικά να αντικρύσουμε, και πιθανόν να αντιμετωπίσουμε, τις αντιφάσεις που κρύβει ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής. Αν μη τι άλλο, η κρίση προσφέρει άφθονο υλικό για προβληματισμό.

⁶² Ειδικά στις μέρες μας, όπως σημειώνει και ο John Holloway, "η ασυμφωνία μας προέρχεται από την εμπειρία μας, ωστόσο αυτή η εμπειρία ποικίλλει. Αλλοτε είναι η άμεση εμπειρία εκμετάλλευσης στο εργοστάσιο ή της καταπίεσης στο σπίτι, το άγχος στο γραφείο, η πείνα και η φτώχεια ή η κρατική βία και οι διακρίσεις. Άλλες φορές πρόκειται για τη λιγότερο άμεση εμπειρία της τηλεόρασης, των εφημερίδων ή των βιβλίων που μας ωθεί να εξοργιζόμαστε. Εκατομμύρια παιδιά ζουν στους δρόμους αυτού του πλανήτη. Σε κάποιες πόλεις τα παιδιά δολοφονούνται συστηματικά, με τη δικαιολογία ότι αυτός είναι ο μόνος τρόπος για να ενισχυθεί ο σεβασμός στην ιδιωτική περιουσία. Το 1998, η περιουσία των 358 πλουσιότερων ανθρώπων στον κόσμο ξεπερνούσε το συνολικό ετήσιο εισόδημα του 45% του πληθυσμού της γης (άνω των δύομισι δισεκατομμυρίων). Τα χάσμα μεταξύ πλούσιων και φτωχών διευρύνεται, όχι μόνο μεταξύ των χωρών αλλά και εντός αυτών. Οι χρηματιστηριακοί δείκτες ανεβαίνουν κάθε φορά που σημειώνεται αύξηση της ανεργίας. Φοιτητές φυλακισμένοι επειδή αγωνίζονται για δωρεάν εκπαίδευση, ενώ οι υπεύθυνοι για την εξαθλίωση εκατομμυρίων ανθρώπων συσσωρεύουν τιμές και ανέρχονται στα δημόσια αξιώματα του στρατηγού, του υπουργού Αμύνης, του προέδρου" (Holloway, 2006, 18).

⁶³ "Η μεγάλης κλίμακας βιομηχανία, τέλος, και η δημιουργία της παγκόσμιας αγοράς έκαναν την πάλη οικονομική και ταυτόχρονα της έδωσαν μια πρωτάκουστη σφοδρότητα. Αυτό που καθορίζει σε σημείο ζωής ή θανάτου το αν θα επιβιώσουν οι ξεχωριστοί καπιταλιστές, όπως και ολόκληρες βιομηχανίες και ολόκληρες χώρες, είναι η πρόοδος στις φυσικές και τεχνητές συνθήκες της παραγωγής. Ο ηττημένος εξοντώνεται χωρίς οίκτο. Είναι η δαρβίνεια πάλη για την ατομική επιβίωση, που μεταφέρθηκε από τη φύση στην κοινωνία με πολλαπλάσια μανία. Ο βάρβαρος νόμος της φύσης παρουσιάζεται σαν το απόγειο στην ανάπτυξη της ανθρωπότητας" (Ενγκελς, 2006, 123-124).

Μέρος Β!

Η μαρξική κριτική της ουτοπίας και οι σύγχρονες προεκτάσεις της

Το πέρασμα του σοσιαλισμού από την ουτοπία στην επιστήμη

Γεννημένος στις 5 Μαΐου του 1818, στο Τριέρ της Πρωσίας, ο Καρλ Μαρξ, επέδρασε καταλυτικά στις πράξεις και τις σκέψεις των ανθρώπων. Άνθρωπος της θεωρίας και της δράσης, απέδειξε έμπρακτα ότι πράγματι οι φιλόσοφοι μπορούν να συμβάλλουν στην αλλαγή του κόσμου, παρότι ο ίδιος κατά τη διάρκεια της ζωής του, ίσως δεν μπόρεσε να συνειδητοποιήσει την ριζική μεταμόρφωση που προκάλεσαν οι ιδέες του στις υλικές συνθήκες εκατομμύρια ανθρώπων. Χαρακτηριστικά μπορεί να αναφερθεί ότι οι πωλήσεις των βιβλίων του, όσο ζούσε, δεν ξεπερνούσαν ένα περιορισμένο αριθμό αναγνωστών⁶⁴, ο οποίος αυξήθηκε ραγδαία μετά το θάνατο του, (και κυρίως μετά την νίκη της Ρωσικής επανάστασης), ενώ "έντεκα άτομα μόνο παραβρίσκονταν στην κηδεία του, μεταξύ τους ο Έγκελς, που στον επικήδειο λόγο του, αναφέρει χαρακτηριστικά: «Όπως ο Δαρβίνος ανακάλυψε τον νόμο της εξέλιξης της ανθρώπινης φύσης έτσι και ο Μαρξ ανακάλυψε τον νόμο της ανθρώπινης ιστορίας» (Angus, *Η σύνδεση μεταξύ ιστορικού υλισμού και φυσικής επιλογής*, <http://www.kar.org.gr/2013/04/19/μαρξ-ένγκελς-και-δαρβίνος/>).

Με μια πρώτη ανάγνωση του έργου του, εύκολα κανείς διαπιστώνει ότι ο Μαρξ αρνείται την ουτοπική σκέψη και την ταυτίζει με το ανέφικτο και το απραγματοποίητο. Όμως, εύκολα επίσης, μπορεί κανείς να διαπιστώσει ότι, την ίδια στιγμή που την αρνείται, την αντιμετωπίζει ως προ - στάδιο της επιστήμης⁶⁵. Στόχος του δεύτερου μέρους, είναι η συνοπτική παρουσίαση της μαρξικής κριτικής της ουτοπίας, η οποία, μέσα από τις αντιφάσεις και τις αντιρρήσεις που προκύπτουν αναφορικά με τις προγενέστερες σοσιαλιστικές ιδέες, προβάλλει το όραμα ενός καλύτερου κόσμου. Μιας ουτοπίας που δεν είναι ουτοπία, αλλά συγκεκριμένη δυνατότητα, η οποία μετατρέπεται, εκτός από επαναστατική και επιστημονική

⁶⁴ "Όσο ζούσε ο Μαρξ κυκλοφόρησε μόνο ο Α΄ τόμος του *Κεφαλαίου*. Ο Μαρξ έζησε με την απογοήτευση ότι μόνο 2000 άνθρωποι σε όλο τον πλανήτη έχουν αγοράσει το "Κεφάλαιο". Το δεύτερο τόμο θα τον εκδώσει ο Έγκελς δύο χρόνια μετά το θάνατο του Μαρξ και ο τρίτος τόμος, θα εκδοθεί το 1894, πάλι από τον Έγκελς.

⁶⁵ "Τις δύο αυτές μεγάλες ανακαλύψεις, την υλιστική αντίληψη της ιστορίας και την αποκάλυψη του μυστικού της καπιταλιστικής παραγωγής με την υπεραξία, τις χρωστάμε στο Μαρξ. Χάρη σ' αυτόν, ο σοσιαλισμός έγινε επιστήμη, την οποία πρέπει τώρα να επεξεργαστούμε σε όλες της τις λεπτομέρειες." (Έγκελς, 2006, 114)

πρακτική, σε "πραγματική κίνηση που καταργεί τη σημερινή κατάσταση πραγμάτων" (Μαρξ, χ.χ., 81-82), και η οποία ελλοχεύει τόσο στην αναπόφευκτη ιστορικά συνεχιζόμενη αύξηση των παραγωγικών δυνάμεων⁶⁶, όσο και στη θεωρητική συνειδητοποίηση της ταξικής εκμετάλλευσης και τις συνεπακόλουθες παγκόσμιες επαναστατικές πράξεις. Αυτό θα είναι και "το πέρασμα της ανθρωπότητας από το βασίλειο της αναγκαιότητας στο βασίλειο της ελευθερίας" (Ενγκελς, 2006, 136). Η μαρξική κριτική της ουτοπίας είναι μέρος μιας επιστήμης πρωτίστως ανατρεπτικής και ταυτοχρόνως όμως έντονα προθετικής. Η ελπίδα για την δημιουργία ενός καλύτερου κόσμου παραμένει ζωντανή και η μαρξική επιστήμη είναι εκεί για να μας βοηθήσει να αντικρύσουμε, πέρα από τις εγγενείς αντιφάσεις του υπάρχοντος συστήματος, την κρυμμένη δυνατότητα για την θεμελίωση της αταξικής κοινωνίας, όπου επιτέλους δε θα υφίσταται η εκμετάλλευση μεταξύ των ανθρώπων.

Η νέα αυτή επιστήμη αφορά την πρακτική και θεωρητική αποδόμηση του καπιταλιστικού κόσμου⁶⁷ και των ιδεολογικών του επιστεγασμάτων, και τη συνακόλουθη, σχεδόν αναπόφευκτη, υπέρβασή του από τον κομμουνισμό. Με τον Μαρξ η ουτοπία μεταλλάσσεται σε επιστημονική πρακτική, που ενυπάρχει σε οποιαδήποτε συνειδητή σκέψη και πράξη κριτικής και αλλαγής του συνόλου των κοινωνικών σχέσεων, επιστήμη ικανή να αντιλαμβάνεται τόσο τα πραγματικά αίτια της εκμετάλλευσης όσο και τους τρόπους άρνησής της. Μέσω της κριτικής, τόσο στη μέθοδο, όσο και στο περιεχόμενο των ουτοπικών σοσιαλιστών, γίνεται εφικτή μια εκ νέου κατανόηση της πραγματικότητας που επιτρέπει να αντιληφθούμε την κίνηση και την αλλαγή στην ιστορία ως αποτέλεσμα όχι κάποιας θεϊκής βούλησης ή τυχαιοκρατίας αλλά ανθρωπίνων δράσεων, που στοχεύουν στην παραγωγή της ζωής.

Η επιστήμη, που θεμελιώνεται ως μαρξική κριτική της ουτοπίας, τολμά να θεωρεί και να διεκδικεί ένα καλύτερο μέλλον. Όπως μάλιστα έχει επισημανθεί, το σημαντικό είναι "αυτή η *σύνδεση* (η έμφαση δική μου) που κάνει ο Μαρξ ανάμεσα στην κριτική,

⁶⁶ "Η δυνατότητα να εξασφαλιστεί, με την κοινωνική παραγωγή, σε όλα τα μέλη της κοινωνίας μια ύπαρξη, όχι μόνο εντελώς επαρκής από υλική άποψη, η οποία θα γίνεται πιο πλούσια μέρα με την ημέρα, μα που θα τους εγγυάται και την πιο ελεύθερη ανάπτυξη και ολοκληρωτική εξάσκηση στις φυσικές και πνευματικές ικανότητές τους, η δυνατότητα αυτή είναι σήμερα υπαρκτή- για πρώτη φορά, αλλά είναι υπαρκτή [...] Οι ξένες, οι αντικειμενικές δυνάμεις, που ως τώρα εξουσίαζαν την ιστορία, περνούν πλέον κάτω από τον έλεγχο των ίδιων των ανθρώπων. Μόνο από τη στιγμή αυτή, οι άνθρωποι θα δημιουργήσουν συνειδητά οι ίδιοι την ιστορία τους, μόνο από τη στιγμή αυτή οι κοινωνικές αιτίες που έβαλαν οι ίδιοι σε κίνηση θα έχουν, πριν απ' όλα, και σε όλο και αυξανόμενο βαθμό τα αποτελέσματα που θέλουν οι ίδιοι. Είναι το πέρασμα της ανθρωπότητας από το βασίλειο της αναγκαιότητας στο βασίλειο της ελευθερίας." (Ενγκελς, 2006, 136)

⁶⁷ "Η σύμπτωση της αλλαγής των περιστάσεων και της ανθρωπίνης δραστηριότητας ή αυτοαλλαγής μπορεί να εξεταστεί και να κατανοηθεί ορθολογικά μονάχα σαν *ε π α ν α σ τ α τ ι κ ή* πρακτική." (ο.π.)

στην πράξη και στο μέλλον και η οποία έμελλε να επηρεάσει σχεδόν το σύνολο των κοινωνικών επιστημών, είτε του το αναγνώριζαν είτε όχι. Δηλαδή δημιουργήθηκε μια επιστήμη (με τη φουκωική σημασία του όρου) η οποία χαρακτηριζόταν από ισχυρή προθετικότητα. Δεν μελετούσε αδιάφορα από απλή περιέργεια, τον κόσμο και τις επιμέρους εκφράσεις του. Ήταν ενταγμένη σε διαδικασίες και θεσμούς που αφορούσαν τη μελέτη μεταβολών και, ρητά ή άρητα, την εμπέδωσή τους. Η έννοια του μετασχηματισμού είναι κεντρική σε αυτή την επιστήμη. Είναι αδύνατο να μελετήσεις την ιστορία των κοινωνικών επιστημών χωρίς να προσδιορίσεις πώς αντιλαμβάνονταν την αλλαγή σε κάθε περίοδο της εξέλιξής τους, τι προσδοκούσαν από τη δράση τους. Είναι αδύνατο να κατανοήσεις την εξέλιξη αυτής της σκέψης χωρίς την εμμενή σε αυτήν ουτοπία" (Λιακός, 2005, 10). Πράγματι, η μαρξική επιστήμη, μελετώντας το παρελθόν, κοιτάει προς το μέλλον και ελπίζει. Η ουτοπία, μέσα από την άρση της, είναι παρούσα. Πρόκειται όμως, όχι για την ουτοπία που ζητάει το ανέφικτο, αλλά για την ουτοπία που μέσα από την κατανόηση της πραγματικότητας, γίνεται κίνηση και πράξη μετασχηματισμού. Πρόκειται τέλος, για την ουτοπία, που αποβάλλει το ουτοπικό της χαρακτηριστικό, ακριβώς επειδή μπορεί να μετατραπεί σε συγκεκριμένη αλλαγή και ιστορία.

Μέσω της μαρξικής επιστήμης έγινε σαφές ότι ο κόσμος αλλάζει και μαζί με αυτόν και εμείς, ότι δράση και θεωρία αποτελούν τους δύο πόλους της ίδιας διαλεκτικής πραγματικότητας⁶⁸. "Ειδικότερα, οι επαναστατικές ιδέες, σύμφωνα με τη μαρξική προσέγγιση, λειτουργούν στην κατεύθυνση του ριζικού μετασχηματισμού της κοινωνίας και τείνουν ταυτόχρονα να ικανοποιήσουν το αίτημα της θεμελίωσης και ανάπτυξης μιας «θετικής επιστήμης», σε αντίθεση προς την κυρίαρχη ιδεολογία που όχι μόνο εκφράζει παραμορφωτικά την κοινωνική πραγματικότητα, αλλά συντελεί επίσης στην αναπαραγωγή του κοινωνικού συστήματος. Η βάση μιας τέτοιας «θετικής επιστήμης» δεν βρίσκεται, σύμφωνα με τους Μαρξ και Ένγκελς, σε κάποιο κλειστό (η έμφαση του συγγραφέα) σύστημα Λόγου, αλλά στην ίδια την κοινωνική πράξη, και στηρίζεται στην αναγνώριση του προσδιορισμού της, σε τελευταία ανάλυση, από την πάλη των τάξεων" (Χρύσης, 1993, 40). Η μαρξική κριτική της ουτοπίας μας έδωσε την απαραίτητη θεωρία για να αντιληφθούμε ότι ο

⁶⁸ "Το ζήτημα αν μπορεί να αποδοθεί στην ανθρώπινη σκέψη μια αντικειμενική αλήθεια, δεν είναι ζήτημα θεωρητικό αλλά ζήτημα π ρ α κ τ ι κ ό - η έμφαση του συγγραφέα - . Στην πράξη πρέπει να αποδείχνει ο άνθρωπος την αλήθεια, δηλαδή την πραγματικότητα και τη δύναμη, τη μη υπερβατικότητα της σκέψης του. Η συζήτηση για την πραγματικότητα ή τη μη πραγματικότητα μιας σκέψης που είναι απομονωμένη από την πρακτική, είναι ένα καθαρά σ χ ο λ α κ ι σ τ ι κ ό ζήτημα - η έμφαση του συγγραφέα -" (Μαρξ, χ.χ., 45-46).

κόσμος αλλάζει, ό,τι η κοινωνική πραγματικότητα, που αντιλαμβανόμαστε ως φυσική και αμετάβλητη, οδηγείται σε αναπόφευκτη αλλαγή, εξαιτίας και των δικών μας δυνάμεων και πράξεων.

Στο σημείο αυτό πρέπει να τονιστεί ότι οι Μαρξ και Ένγκελς θεωρούσαν μεγάλους στοχαστές και επαναστάτες τους προαναφερθέντες ουτοπικούς σοσιαλιστές και τους εκτιμούσαν ιδιαίτερα. Πέρα από το γεγονός ότι οι ιδέες τους αντικατοπτρίζανε την αθλιότητα που επικρατούσε στις υλικές συνθήκες της εποχής, κυρίως, εξέφραζαν δριμύτατη κριτική σε ένα σύστημα το οποίο όμως ακόμα δεν είχε πλήρως εγκαθιδρυθεί⁶⁹. Ασφαλώς, "στην ανωριμότητα της καπιταλιστικής παραγωγής, στην ανωριμότητα των τάξεων, αντιστοιχούσαν ανώριμες θεωρίες" (Ένγκελς, 2006, 93). Όπως οι φιλόσοφοι του Διαφωτισμού, ομοίως κι αυτοί "δεν μπορούσαν να ξεπεράσουν τα όρια που τους έθετε η εποχή τους" (ο.π.). Όμως, την εποχή που έδρασαν οι Μαρξ και Ένγκελς ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής είχε ήδη εδραιωθεί⁷⁰ και, κατά συνέπεια, πρόσφερε τα δεδομένα, που θα επέτρεπαν σε μια πληρέστερη ερμηνεία να εμφανιστεί.

Συγκεκριμένα, "η αντίφαση μεταξύ κοινωνικής παραγωγής και καπιταλιστικής ιδιοποίησης αναπαράγεται με τη μορφή του ανταγωνισμού ανάμεσα στην οργάνωση της παραγωγής στο ξεχωριστό εργοστάσιο και την αναρχία της παραγωγής στο σύνολο της κοινωνίας. Ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής κινείται μέσα στις δύο αυτές μορφές αντίφασης, μιας αντίφασης που είναι συνυφασμένη εξαρχής μαζί του, διαγράφοντας ασταμάτητα το «φαύλο κύκλο» που είχε περιγράψει ο Φουριέ. Ωστόσο αυτό που δεν μπορούσε ακόμη να αντιληφθεί στον καιρό του ο Φουριέ, είναι πως ο κύκλος αυτός στενεύει σιγά-σιγά, πως η κίνηση μοιάζει όλο και περισσότερο με μια σπειροειδή γραμμή που, όπως και στους πλανήτες, θα καταλήξει να συγκρουστεί με το κέντρο" (Ένγκελς, 2006, 123-124). Έτσι, για τους εκπροσώπους του

⁶⁹ "Την εποχή εκείνη, όμως, ο κεφαλαιοκρατικός τρόπος παραγωγής και μαζί μ' αυτόν και η αντίθεση ανάμεσα στην αστική τάξη και το προλεταριάτο ήταν ακόμη πολύ λίγο αναπτυγμένα. Η μεγάλη βιομηχανία, που τότε μόλις είχε κάνει την εμφάνισή της στην Αγγλία, ήταν ακόμη άγνωστη στη Γαλλία. Αφ' ενός, όμως, μόνο η μεγάλη κλίμακας βιομηχανία αναπτύσσει τις συγκρούσεις που κάνουν αναπόφευκτη ανάγκη την ανατροπή του τρόπου παραγωγής, την κατάργηση του καπιταλιστικού του χαρακτήρα, συγκρούσεις όχι μονάχα ανάμεσα στις κοινωνικές τάξεις, μα και ανάμεσα στις ίδιες τις παραγωγικές δυνάμεις και τις μορφές συναλλαγής που τις συνοδεύουν. Αφ' ετέρου, μόνο μέσα σ' αυτές τις γιγάντιες παραγωγικές δυνάμεις αναπτύσσονται τα μέσα για να δοθούν λύσεις στις συγκρούσεις αυτές" (Ένγκελς, 2006, 92).

⁷⁰ "Η δυνατότητα αντικατάστασης του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής με τη νικηφόρα πραγματοποίηση της προλεταριακής επανάστασης εμφανίστηκε για πρώτη φορά στην ιστορία, όταν στις βασικές χώρες του κεφαλαίου είχε αναπτυχθεί η μεγάλη βιομηχανία. Ακριβώς τότε έγινε δυνατή η εμφάνιση του επιστημονικού σοσιαλισμού, του μαρξισμού. Ο επιστημονικός σοσιαλισμός είναι γέννημα της μεγάλης βιομηχανίας, της μεγάλης καπιταλιστικής παραγωγής, της νικηφόρας βιομηχανικής επανάστασης." (Μπατίκας, 2012, 99)

επιστημονικού σοσιαλισμού, η προλεταριακή επανάσταση, ως το τέλος του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής και της εκμετάλλευσης του ανθρώπου από τον άνθρωπο, θεωρείται αναπόφευκτη. Και δεν στηρίζεται στην ελπίδα και στα όνειρα των ξεχωριστών ανθρώπων, αλλά στην εγγενή αλλαγή και τον μετασχηματισμό, ως το ουσιαστικότερο χαρακτηριστικό της ιστορικής πραγματικότητας.

Συνοψίζοντας, με αφορμή την κριτική που άσκησε ο Μαρξ στους προγενέστερους σοσιαλιστές και στην ουτοπία τους, μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι η μαρξική επιστήμη που αντιμετώπιζε πλέον την ιδανική κοινωνία, όχι ως διανοητικό παιχνίδι μεταξύ αξιόλογων πεποιθήσεων περί μη υπαρκτών φαινομένων, αλλά ως εμπρόθετο αποτέλεσμα της ιστορικής κίνησης και εξέλιξης, μορφοποιείται. Συγκεκριμένα, "η κομμουνιστική κοινωνία και οι δρόμοι κατάκτησής της στην σκέψη των κλασικών (Μαρξ και Ένγκελς) δεν είναι ουτοπική κατασκευή, που οικοδομείται αυθαίρετα και με μοναδικά υλικά τα διάφορα διανοητικά σχέδια και φαντασιοκοπίες [...] *Ολόκληρο το έργο του Μαρξ και του Ένγκελς είναι αφιερωμένο ακριβώς στην απελευθέρωση του ανθρώπου, στην οικοδόμηση της μελλοντικής κοινωνίας και στους δρόμους που οδηγούν σε αυτή* (η έμφαση του συγγραφέα). Πρόκειται για μια δομημένη αντίληψη, που βαδίζοντας πάνω στη γνώση των αντικειμενικών νόμων κίνησης της ιστορίας, δείχνει την αναγκαιότητα και τη δυνατότητα αυτής της κοινωνίας. Τα στοιχεία αυτής της δομημένης αντίληψής τους οι κλασικοί δεν τα εφεύραν από το μυαλό τους, τα βρήκαν μέσα στον ίδιο τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής, τον οποίο μελέτησαν και υπέβαλαν σε κριτική [...] Και δεν πρόκειται για την κατασκευή μιας ακόμα ουτοπίας αλλά για την αντικειμενική εξέλιξη του πράγματος" (Μπατίκας, 2012, 44).

Θεωρητικές προεκτάσεις

Υλισμός εναντίον Ιδεαλισμού

"Η υλιστική αντίληψη της ιστορίας ξεκινάει από τη θέση ότι η παραγωγή, και μαζί με την παραγωγή η ανταλλαγή των προϊόντων, αποτελεί τη βάση κάθε κοινωνικού συστήματος, πως σε κάθε κοινωνία που αναδύεται ιστορικά, η κατανομή του πλούτου και μαζί με αυτή η διάρθρωση σε τάξεις ή κάστες, καθορίζεται από το τι παράγεται, πως παράγεται, καθώς και από τον τρόπο που ανταλλάσσονται τα πράγματα που παράγονται." (Ενγκελς, 2006, 115)

Τόσο για τους Φουριέ, Σαιν Σιμόν και Όουεν, όσο και για τη διάνοηση της εποχής, σχεδόν στο σύνολο της, η κατανόηση της πραγματικότητας και η ερμηνεία γεγονότων, όπως η φτώχεια, που αφορούσε το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού, και η συνεπαγόμενη η εκμετάλλευση, γινόταν υπό το πρίσμα της κυριαρχίας της Ιδέας, ως απόλυτης Αλήθειας που ενσαρκώνεται στην Ιστορία. Έτσι, "η παλιά, ιδεαλιστική αντίληψη για την ιστορία, που δεν είχε ακόμα παραμεριστεί, δεν αναγνώριζε καμιά πάλη των τάξεων που να στηρίζεται σε υλικά συμφέροντα, και γενικά κανένα υλικό συμφέρον. Η παραγωγή, όπως και όλες οι οικονομικές σχέσεις, παρουσιάζονται σ' αυτή σαν τυχαία, επουσιώδη στοιχεία μέσα στην «ιστορία του πολιτισμού»" (Ενγκελς, 2006, 113). Η μαρξική κριτική, ξεκινάει από την αναγνώριση της σημασίας που ασκούν οι ανθρώπινες δράσεις και οι συνεπαγόμενες υλικές συνθήκες, υπό τη μορφή της παραγωγής, της οικονομίας, των ατομικών και συλλογικών συμφερόντων και των αντίστοιχων σχέσεων, τόσο στη διαμόρφωση της ταξικής πραγματικότητας, όσο και των αντιλήψεων περί αυτής.

Πιο συγκεκριμένα, ο Μαρξ ξεκινάει από τη διαπίστωση ότι οι άνθρωποι αρχίζουν να διακρίνουν τον εαυτό τους από τα ζώα και να δημιουργούν ιστορία "ευθύς μόλις αρχίσουν να παράγουν τα μέσα της συντήρησής τους, βήμα που έχει σαν όρο τη σωματική τους οργάνωση. Παράγοντας τα μέσα της ύπαρξής τους οι άνθρωποι παράγουν έμμεσα την πραγματική τους υλική ζωή [...] αυτό που είναι τα άτομα εξαρτιέται έτσι από τους υλικούς όρους που καθορίζουν την παραγωγή τους" (Μαρξ, χ.χ., 61). Το πρωταρχικό σημείο, η αφετηρία της δράσης και της ίδιας της ζωής είναι οι υλικοί όροι επιβίωσης και αναπαραγωγής. Μελετώντας λοιπόν, οι Μαρξ και

Ένγκελς την ιστορία των πραγματικών ανθρώπων, διαπιστώνουν ότι, πριν απ' όλα, για να επιβιώσουν πρέπει να φάνε, να πιούν και να ντυθούν⁷¹.

Όμως, οι υλικοί όροι, κληροδοτούνται στην κάθε γενιά από την προηγούμενη⁷², και αποτελούν τις αντικειμενικές συνθήκες, μέσω των οποίων διαμορφώνονται, εκτός από τα άτομα, οι αντίστοιχες κοινωνικές σχέσεις⁷³ που τα συνδέουν και οι ανάλογες σκέψεις, ιδέες, πεποιθήσεις και δικαιολογήσεις του συγκεκριμένου τρόπου παραγωγής. Συγκεκριμένα, "στην κοινωνική παραγωγή της ύπαρξής τους, οι άνθρωποι αναπόφευκτα περιέρχονται σε καθορισμένες σχέσεις, οι οποίες είναι ανεξάρτητες από τη θέλησή τους, δηλαδή σε σχέσεις παραγωγής αντίστοιχες προς ένα δεδομένο επίπεδο στην ανάπτυξη των υλικών δυνάμεων παραγωγής. Η ολότητα αυτών των σχέσεων παραγωγής συνιστά την οικονομική δομή της κοινωνίας, το πραγματικό θεμέλιο, επί του οποίου υψώνεται ένα νομικό και πολιτικό εποικοδόμημα, και στο οποίο αντιστοιχούν καθορισμένες μορφές κοινωνικής συνείδησης. Ο τρόπος παραγωγής της υλικής ζωής προσδιορίζει τη γενική διαδικασία της κοινωνικής, πολιτικής και πνευματικής ζωής" (Μαρξ, 2010, 19).

Με άλλα λόγια, οι αντικειμενικές συνθήκες ως υλικές δομές και σχέσεις, ως έκφραση των παραγωγικών δυνάμεων, προηγούνται σαφέστατα της ύπαρξης. Ο άνθρωπος δεν είναι ένα ον στο κενό⁷⁴, αλλά ακόμα και από τις πρώτες στιγμές της ύπαρξής του, ως έμβρυο ακόμα, έρχεται αντιμέτωπο με την συγκεκριμένη κοινωνική πραγματικότητα, δηλαδή με τις ιστορικά θεσμοποιημένες παραγωγικές δυνάμεις και τις ανάλογες σχέσεις και ιδεολογίες που τις συνοδεύουν. Έτσι, οι σκέψεις μας και η

⁷¹ "Με βάση αυτή την άποψη και με την απαραίτητη γνώση της κάθε φορά οικονομικής κατάστασης της κοινωνίας - κάτι που λείπει ολότελα από τους ειδικούς ιστοριογράφους μας - εξηγούνται, με τον πιο απλό τρόπο, όλα τα ιστορικά φαινόμενα. Έτσι, επίσης με τον πιο απλό τρόπο, εξηγούνται οι παραστάσεις και οι ιδέες, που επικρατούσαν σε κάθε ιστορική περίοδο, από τους οικονομικούς όρους ζωής και από τις κοινωνικές και πολιτικές σχέσεις αυτής της περιόδου που καθορίζονται από τους όρους αυτούς. Για πρώτη φορά η ιστορία τοποθετήθηκε στη σωστή της βάση. Το χειροπιαστό γεγονός, που όμως μέχρι τώρα το είχαν εντελώς παραβλέψει, ότι οι άνθρωποι πριν απ' όλα πρέπει να τρώνε, να πίνουν, να έχουν κατοικία και να ντύνονται, ότι πρέπει επομένως να εργάζονται, πριν αρχίσουν να παλεύουν για την κυριαρχία, πριν αρχίσουν να ασχολούνται με την πολιτική, τη θρησκεία, τη φιλοσοφία κτλ. - αυτό το χειροπιαστό γεγονός απόκτησε επιτέλους την ιστορική του δικαίωση" (Ένγκελς, *Καρλ Μαρξ*, www.marxists.org/ellinika/archive/marx/works/1877/06/km.htm).

⁷² Ταυτόχρονα όμως, "ο αισθητός κόσμος δεν είναι ένα πράγμα δεδομένο άμεσα από πάντα, που μένει πάντα το ίδιο [...] αλλά είναι ένα ιστορικό προϊόν, αποτέλεσμα της δραστηριότητας μιας ολόκληρης διαδοχής από γενιές, που κάθε μια τους στέκει πάνω στους ώμους της προηγούμενης, αναπτύσσοντας τη βιομηχανία της και την επικοινωνία της, μεταβάλλοντας το κοινωνικό της σύστημα σύμφωνα με τις μεταβαλλόμενες ανάγκες" (Μαρξ, *χ.χ.*, 71).

⁷³ "Ένας καθορισμένος τρόπος παραγωγής, ή βιομηχανικό στάδιο, συνδυάζεται πάντα μ' ένα καθορισμένο τρόπο συνεργασίας, ή κοινωνικό στάδιο" (Μαρξ, *χ.χ.*, 75).

⁷⁴ "Ο άνθρωπος όμως δεν είναι ένα αφηρημένο ον, που μένει ζαρωμένο έξω από τον κόσμο. Ο άνθρωπος είναι ο *κόσμος του ανθρώπου* (η έμφαση του συγγραφέα), το κράτος, η κοινωνία" (Μαρξ, 1978, 117).

συμπεριφορά μας απορρέουν από τις εκάστοτε ιστορικές και κοινωνικές συνθήκες, που, σε τελική ανάλυση, καθορίζονται από τον τρόπο παραγωγής⁷⁵ και κατανομής του πλούτου. Συνεπώς, ο τρόπος παραγωγής αποτελεί τη βάση πάνω στην οποία στηρίζεται ολόκληρο το θεωρητικό και ταυτόχρονα όμως αντικειμενικό και ιστορικό εποικοδόμημα, που αφορά θεσμούς όπως το κράτος, οι νόμοι και η θρησκεία. Με αυτή τη διαπίστωση, λογικά πλέον, αίρεται η προτεραιότητα των ιδεών και της εξέλιξης τους έναντι της ύλη και το ενδιαφέρον εστιάζεται, στις μεταβολές των υλικών συνθηκών γενικότερα και της παραγωγής και της οικονομίας ειδικότερα.

Συνεπώς, για τον Μαρξ, όπως και για τον συνεργάτη του Ένγκελς, εν αντιθέσει με τους ουτοπικούς σοσιαλιστές, "η ανθρώπινη ουσία δεν είναι μια αφαίρεση που ενυπάρχει μέσα στο απομονωμένο άτομο. Στην πραγματικότητά της, είναι το σύνολο των κοινωνικών σχέσεων" (Μαρξ, χ.χ., 47). Δηλαδή, ο άνθρωπος κατανοείται πρωτίστως ως κοινωνική και ιστορική οντότητα, ως η ύπαρξη εκείνη που προσδιορίζεται από τις υφιστάμενες κοινωνικές σχέσεις και την αντίστοιχη δράση του. Δεν αναζητείται πλέον κάποια υπερβατική ουσία που να τον χαρακτηρίζει, κάποια αιώνια αλήθεια που να τον αποκαλύπτει, κάποιο αμετάβλητο γνώρισμά του ή φυσικό δικαίωμά του ανεξάρτητο από τις συγκεκριμένες ιστορικές και κοινωνικές συνθήκες. Η αναλλοίωτη ουσία της ανθρώπινης φύσης μετατρέπεται στη συνεχώς μεταβαλλόμενη ιστορικότητά της. Επιπλέον, ο άνθρωπος αντιμετωπίζεται και μελετάται όχι ως απομονωμένη μονάδα ανεξάρτητη από τους υπόλοιπους, αλλά ως αναπόσπαστο μέρος ενός κοινωνικού συνόλου.

Κατ ουσίαν, ο ιδεαλισμός και η αναπόφευκτη ουσιοκρατία τόσο των ουτοπικών σοσιαλιστών, όσο και πλήθους στοχαστών, που εναποθέτει αβίαστα τις ελπίδες του για έναν καλύτερο κόσμο σε έννοιες - ουσίες όπως η δικαιοσύνη, ο ορθός Λόγος, ή τα φυσικά δικαιώματα του ανθρώπου, μέσω της κριτικής που τους ασκήθηκε από την μαρξική σκέψη, αποτέλεσαν αντικείμενο ριζικής κριτικής από την πλευρά της αντίστοιχης θετικής επιστήμης, που θεμελιώνεται ανεβαίνοντας "από τη γη στον ουρανό. Αυτό σημαίνει ότι δεν ξεκινάμε από το τι λένε, φαντάζονται, αντιλαμβάνονται οι άνθρωποι, ούτε από τους ανθρώπους έτσι όπως άλλοι τους περιγράφουν, στους σκέφτονται, τους φαντάζονται, τους αντιλαμβάνονται, για να φτάσουμε ύστερα στους ανθρώπους με σάρκα και οστά. Ξεκινάμε από τους

⁷⁵ "Για τη μαρξιστική φιλοσοφία, λοιπόν, η γνώση και εν γένει η συνείδηση συνδέονται και εξαρτώνται από την υλική παραγωγή, από την παραγωγή των υλικών αγαθών, από την προσπάθεια για την ικανοποίηση των βιοτικών αναγκών των ανθρώπων μέσα στην κοινωνία" (Αντωνοπούλου, 1991, 85).

πραγματικούς, δραστήριους ανθρώπους και πάνω στη βάση της πραγματικής διαδικασίας της ζωής τους δείχνουμε την ανάπτυξη των ιδεολογικών αντανάκλασεων και απηχίσεων αυτής της διαδικασίας της ζωής" (Μαρξ, χ.χ., 67). Αποτέλεσμα λοιπόν, αυτής της μεταστροφής - αντιστροφής είναι ο ιστορικός υλισμός, η μέθοδος δηλαδή που απορρίπτει την αιωνιότητα των ιδεών και της αλήθειας που τις συνοδεύει και επικεντρώνεται στην μελέτη των ιστορικών υλικών μεταβολών και πρωτίστως στην εξέλιξη της παραγωγής.

Διαλεκτική εναντίον μεταφυσικής

Μέχρι την περίοδο συγκρότησης της υλιστικής αντίληψης της Ιστορίας, η σκέψη που προσπαθούσε να θεμελιώσει την ουτοπία χαρακτηριζόταν από ανιστορικότητα και στατικότητα. Ενείχε στοιχεία μεταφυσικής⁷⁶ και δεν αναγνώριζε την κίνηση, παρά μόνο την αλληλουχία μεταξύ αιτίας και αποτελέσματος. Εξαιρέση στον αντιδιαλεκτικό τρόπο θεώρησης των πραγμάτων αποτέλεσε η ανάλυση του Φουριέ: "Η σκέψη του Σαρλ Φουριέ χειρίζεται τη διαλεκτική με την ίδια μαεστρία όπως και ο σύγχρονός του Χέγκελ. Με την ίδια διαλεκτική δείχνει πως, αντίθετα από τη φιλολογία για τις απεριόριστες δυνατότητες τελειοποίησης του ανθρώπου, κάθε ιστορική περίοδος διακρίνεται στη φάση της ανόδου και στη φάση της παρακμής, και εφαρμόζει τον τρόπο αυτό αντίληψης και στις προοπτικές της ανθρωπότητας στο σύνολό της" (Ενγκελς, 2006, 97).

Η αναγνώριση της αλλαγής στους κοινωνικούς σχηματισμούς, του γεγονότος δηλαδή ότι όλα είναι προορισμένα για να πεθάνουν, αφήνοντας όμως πάντα στη θέση τους κάτι άλλο, το καινούργιο, έρχεται σε αντίφαση με την θεώρηση της ιστορίας ως στατικών αναπαραστάσεων της ανθρώπινης φύσης και της αλλαγής ως αποτελέσματος τυχαίων συμβάντων. Ο μεταφυσικός τρόπος σκέψης όριζε, ταξινομούσε και οριοθετούσε, έξω από την Ιστορία και χωρίς να αντιλαμβάνεται την κίνηση. Μελετούσε το δέντρο και έχανε το δάσος⁷⁷. Αλλά και για τους ουτοπικούς οι κοινωνικές συνθήκες και η προσδοκώμενη και επιθυμητή κοινωνική αλλαγή, δεν ήταν απόρροια των νόμων της κίνησης και της ιστορίας· ήταν τυχαίο γεγονός, και ανακάλυψη πεφωτισμένων και ιδιαίτερα χαρισματικών ανθρώπων. Η θέσπιση μιας

⁷⁶ "Η μέθοδος αυτή, μας άφησε κληρονομιά τη συνήθεια να αντιλαμβανόμαστε τα φυσικά πράγματα και τις φυσικές λειτουργίες απομονωμένες, έξω από τις μεγάλες αλληλουχίες του συνόλου, κατά συνέπεια όχι στην κίνησή τους, αλλά στην αδράνειά τους, όχι σαν ουσιαστικά μεταβαλλόμενες οντότητες μα σαν σταθερές, όχι στη ζωή τους μα στο θάνατό τους. Και όταν, χάρη στον Μπέικον και τον Λοκ, ο τρόπος αυτός αντίληψης πέρασε από τις φυσικές επιστήμες στη φιλοσοφία, απέκτησε την ειδική εκείνη στενότητα πνεύματος που παρατηρούμε στους τελευταίους αιώνες, το μεταφυσικό τρόπο σκέψης" (Ενγκελς, 2006, 106).

⁷⁷ "Ο μεταφυσικός τρόπος αντίληψης, όσο δικαιολογημένος και όσο αναγκαίος κι αν είναι σε περιοχές που η έκτασή τους μεταβάλλεται ανάλογα με τη φύση του αντικειμένου, θα σκοντάψει αργά η γρήγορα σε κάποιο εμπόδιο, και πέρα απ' αυτό θα γίνει μονόπλευρος, στενός, περιορισμένος, αφηρημένος, θα περιπλανηθεί μέσα σε αζεδιάλυτες αντιφάσεις, γιατί μπροστά στα ξεχωριστά αντικείμενα ξεχνάει το συσχετισμό τους, μπροστά στην ύπαρξή τους ξεχνάει τη γέννηση και το θάνατό τους, μπροστά στην ηρεμία τους ξεχνάει την κίνησή τους. Γιατί τα δέντρα τον εμποδίζουν να δει το δάσος" (Ενγκελς, 2006, 107).

καλύτερης πραγματικότητας, εκτός από ανέφικτη ουτοπία, είχε μετατραπεί σε απλή τύχη, σε τυχαίο γεγονός⁷⁸, ανεξάρτητο από τις ανθρώπινες δράσεις και επιθυμίες.

Στον αντίποδα αυτής της θεώρησης η σκέψη των Μαρξ και Ένγκελς αντιμετωπίζει την ανθρώπινη ιστορία ως το διαλεκτικό κάθε φορά αποτέλεσμα των υλικών συνθηκών, των ανθρώπινων δράσεων, και των αντίστοιχων νόμων που το διέπουν. Πιο συγκεκριμένα, η προτεραιότητα που δίνεται στην ύλη έναντι του πνεύματος, και, σε τελευταία ανάλυση, της οικονομίας έναντι της συνείδησης, θα πρέπει να κατανοηθεί υπό το πρίσμα της διαλεκτικής⁷⁹, της αντίληψης δηλαδή σύμφωνα με την οποία "οι περιστάσεις φτιάχνουν τους ανθρώπους, όπως ακριβώς οι άνθρωποι φτιάχνουν τις περιστάσεις" (Μαρξ, χ.χ., 88). Η διαλεκτική ως αδιάκοπη κίνηση, ως μετατροπή της ποιότητας σε ποσότητα και ως ενότητα αντιθέτων δεν αποτελεί ανακάλυψη των Μαρξ και Ένγκελς. Στην πραγματικότητα, "αυτή η πρωτόγονη, απλοϊκή, μα ουσιαστικά ορθή αντίληψη για τον κόσμο είναι κατάκτηση της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας και διατυπώθηκε για πρώτη φορά καθαρά από τον Ηράκλειτο: όλα υπάρχουν και δεν υπάρχουν, γιατί τα πάντα ρει, όλα βρίσκονται σε αδιάκοπη μεταβολή, όλα γεννιούνται και πεθαίνουν" (Ένγκελς, 2006, 105).

Συγκεκριμένα, για τους Μαρξ και Ένγκελς "η αιτία και το αποτέλεσμα είναι παραστάσεις, που έχουν ισχύ μόνο στην εφαρμογή τους σε επιμέρους περιπτώσεις καθεαυτές· αν όμως πάνε μαζί, όταν εξετάζουμε τη μεμονωμένη περίπτωση στη γενική της αλληλουχία με το σύμπαν, διαλύονται μέσα στη θεώρηση της παγκόσμιας αλληλεπίδρασης, όπου αιτίες και αποτέλεσμα αλλάζουν θέση. Αυτό που είναι εδώ και τώρα αποτέλεσμα γίνεται εκεί και τότε αιτία και αντίστροφα [...]· για τη διαλεκτική, η οποία αντιλαμβάνεται ουσιαστικά τα πράγματα καθώς και τις εννοιολογικές απεικονίσεις τους στην αλληλουχία τους, στην αλληλοπλοκή τους, στην κίνηση τους καθώς και στο γίγνεσθαι και στη φθορά τους, οι παραπάνω διαδικασίες είναι οι ισάριθμες επιβεβαιώσεις του δικού της τρόπου δουλειάς" (Ένγκελς, 2006, 28).

Η έμφαση που δίνει η διαλεκτική στην κίνηση και την αλλαγή κατανοείται πλήρως μόνο μετά από την αναγνώριση τόσο της φυσικής όσο και κοινωνικής

⁷⁸ "Ο σοσιαλισμός για όλους αυτούς είναι η εκδήλωση της αλήθειας, της λογικής και της απόλυτης δικαιοσύνης και αρκεί μόνο να τον ανακαλύψουμε, για να κατακτήσει τον κόσμο χάρη στη δύναμή του. Και καθώς η απόλυτη αλήθεια είναι ανεξάρτητη από το χρόνο, τον τόπο και την ιστορική εξέλιξη των ανθρώπων, η χρονολογία και ο τόπος που θα γίνει η ανακάλυψη αυτή είναι ένα εντελώς τυχαίο γεγονός" (Ένγκελς, 2006, 103).

⁷⁹ "Ο Μαρξ και εγώ ήμασταν μάλλον οι μόνοι οι οποίοι διέσωσαν από τη γερμανική ιδεαλιστική φιλοσοφία τη συνειδητή διαλεκτική και τη μεταβίβασαν στη υλιστική αντίληψη της φύσης και της ιστορίας" (Ένγκελς, 2006, 14).

πραγματικότητας ως πεδίο εφαρμογής των τριών νομών που την διέπουν και σύμφωνα με τους οποίους: 1) "οι δυο πόλοι μιας αντίθεσης, ο θετικός και ο αρνητικός, όσο αδιαχώριστοι κι αν είναι τόσο αντίθετοι είναι, και ότι ο ένας διεισδύει στον άλλο παρόλη την αντιθετικότητά τους" (Ένγκελς, 2006, 28), 2) η ποσότητα μετατρέπεται σε ποιότητα⁸⁰ και 3) κάθε θέση μετατρέπεται στην άρνηση της και αυτή με τη σειρά της στην άρνηση της άρνησης⁸¹, κ.ο.κ.. Η κίνηση λοιπόν, είναι "ο τρόπος ύπαρξης της ύλης. Ποτέ και πουθενά δεν υπήρξε ύλη χωρίς κίνηση, ούτε μπορεί να υπάρξει. Η κίνηση στο σύμπαν, η μηχανική κίνηση μικρότερων μαζών στα επιμέρους ουράνια σώματα, η μοριακή ταλάντωση σαν θερμότητα ή σαν ηλεκτρικό ή μαγνητικό ρεύμα, η χημική αποσύνθεση και ένωση, η οργανική ζωή - το κάθε ξεχωριστό υλικό άτομο στον κόσμο σε κάθε δοσμένη στιγμή βρίσκεται στη μια ή στην άλλη αυτών των μορφών κίνησης ή και σε μερικές ταυτόχρονα. Η κάθε ηρεμία, η κάθε ισορροπία είναι μόνο σχετική, έχει μόνο νόημα σε σχέση με την μια ή την άλλη μορφή κίνησης. [...] Ύλη χωρίς κίνηση είναι το ίδιο αδιανόητο όπως κίνηση χωρίς ύλη" (Ένγκελς, 2006, 76-77).

Για πρώτη φορά, ο υλισμός αποβάλλει τον αποκλειστικά μηχανιστικό τρόπο θέασης της πραγματικότητας, που επικρατούσε μέχρι τον 18ο αιώνα και υιοθετεί τη διαλεκτική ως την κατάλληλη μέθοδο για την μελέτη των ιστορικών γεγονότων. Η υλιστική διαλεκτική και, κατ' επέκταση, η διαλεκτική υλιστική αντίληψη της Ιστορίας έχει δημιουργηθεί, και έτσι, η έμφαση στις παραγωγικές δυνάμεις και την οικονομία ως κινητήριο μοχλό της ιστορίας, συνοδεύεται από την ταυτόχρονη αναγνώριση της κίνησης, της σύγκρουσης και της συνεπαγόμενης αλλαγής ως αναπόδραστων νόμων τόσο της φυσικής, όσο και της κοινωνικής πραγματικότητας.

Έτσι, οι Μαρξ και Ένγκελς, συγκρουόμενοι με τις θεωρητικές πεποιθήσεις που αντιλαμβάνονταν την ιστορία είτε στατικά (σαν πεδίο έκφρασης των αναλλοίωτων

⁸⁰ "Ο κάτοχος χρήματος ή εμπορευμάτων μετατρέπεται πραγματικά σε κεφαλαιοκράτη μόνο απ' τη στιγμή που το ελάχιστο ποσό που προκαταβάλλεται για την παραγωγή ξεπερνά κατά πολύ το μεσαιωνικό ανώτατο όριο. Εδώ, όπως και στις φυσικές επιστήμες, επιβεβαιώνεται η ορθότητα του νόμου που ανακάλυψε ο Χέγκελ στην Λογική του, ότι σε ένα ορισμένο σημείο οι απλώς ποσοτικές αλλαγές μετατρέπονται σε ποιοτικές διαφορές" (Μαρξ, 1996, 323)

⁸¹ Και για να γίνουν όλα τα παραπάνω πιο κατανοητά, θα πάρουμε για παράδειγμα ένα κόκκο από κριθάρι. "Δισεκατομμύρια τέτοιων κόκκων, αλέθονται, παλούνται, ζυθοποιούνται και ύστερα, καταναλώνονται. Όμως, αν ένας κόκκος σιταριού βρει τις κανονικές του συνθήκες, αν πέσει σε ευνοϊκό έδαφος, τότε αλλάζει κάτω από την επίδραση της ζέστης και της υγρασίας: φυτρώνει. Ο κόκκος σαν τέτοιος εξαφανίζεται, γίνεται αντικείμενο άρνησης. Στη θέση του έρχεται το φυτό που βγήκε από αυτόν, η άρνηση του κόκκου. Ποια, όμως είναι η κανονική πορεία ζωής αυτού του φυτού; Αναπτύσσεται, ανθίζει, γονιμοποιείται και παράγει, τελικά, πάλι κόκκους κριθαριού και, μόλις ωριμάσουν και αυτοί πεθαίνει το καλάμι, δηλαδή γίνεται αντικείμενο άρνησης με τη σειρά του. Σαν αποτέλεσμα αυτής της άρνησης της άρνησης, έχουμε πάλι τους αρχικούς κόκκους κριθαριού, όχι, όμως, έναν αλλά δέκα, είκοσι και τριάντα φορές περισσότερους" (Ένγκελς, 2006, 175).

φυσικών ανθρωπίνων χαρακτηριστικών), είτε δυναμικά και ιδεαλιστικά (ως τόπος που ξεδιπλώνεται το ανθρώπινο πνεύμα), θεωρούσαν ότι η ανθρώπινη ιστορία για να κατανοηθεί θα πρέπει να ξαναγραφτεί με γνώμονα την κίνηση στις πραγματικές υλικές συνθήκες και τις αντίστοιχες σχέσεις και ιδέες που διαλεκτικά ενέχουν και τις συγκροτούν⁸², ενώ πίστευαν ότι η εμπειριστατωμένη μελέτη των περιόδων μετασχηματισμού και αλλαγής θα αποκάλυπτε την πραγματική, υλική αλλαγή, πέρα από τις σκέψεις των ανθρώπων, κυρίως στις παραγωγικές δυνάμεις⁸³. Ζητούμενο είναι λοιπόν, η αναγνώριση της σημαντικότητας των παραγωγικών δυνάμεων και της κίνησης τους, με τη μορφή των μεταβαλλόμενων υλικών συνθηκών, για την δημιουργία, τη συντήρηση και το θάνατο των διαφόρων κοινωνικών μορφωμάτων, καθώς και της ιστορίας του ανθρώπινου είδους. Έτσι, "τόρα ο ιδεαλισμός διώχτηκε και από το τελευταίο του καταφύγιο, από την αντίληψη για την ιστορία, και άνοιξε ο δρόμος για να εξηγήσουμε τη συνείδηση των ανθρώπων από το είναι τους, αντί να εξηγούμε το είναι τους από τη συνείδηση τους, όπως γινόταν ως τώρα. Κατά συνέπεια, ο σοσιαλισμός δεν εμφανίζεται τώρα πια σαν τυχαία ανακάλυψη από αυτή η εκείνη την ιδιοφυΐα, μα σαν το αναγκαίο ποιον της πάλης δύο τάξεων που γέννησε η ιστορία, του προλεταριάτου και της αστικής τάξης" (Ενγκελς, 2006, 113).

⁸² "Αυτό το σύνολο παραγωγικών δυνάμεων, κεφαλαίων, και κοινωνικών μορφών επικοινωνίας, που κάθε άτομο και γενιά το βρίσκει να υπάρχει ως κάτι δεδομένο, είναι η πραγματική βάση αυτού που οι φιλόσοφοι το έχουν νοήσει σαν υπόσταση και ουσία του ανθρώπου" (Μαρξ, χ.χ., 88).

⁸³ "Οι αλλαγές στα οικονομικά θεμέλια οδηγούν συντομότερα ή αργότερα στο μετασχηματισμό του όλου τεράστιου εποικοδομήματος. Μελετώντας τέτοιους μετασχηματισμούς είναι πάντοτε αναγκαίο να διακρίνουμε μεταξύ μετασχηματισμού των οικονομικών όρων παραγωγής, που μπορούν να καθοριστούν με την ακρίβεια φυσικής επιστήμης, και των νομικών, πολιτικών, θρησκευτικών, καλλιτεχνικών ή φιλοσοφικών –εν ολίγοις, ιδεολογικών μορφών, με τις οποίες οι άνθρωποι, συνειδητοποιούν αυτή τη σύγκρουση και την φθάνουν ως το τέλος. Ακριβώς όπως δεν κρίνει κανείς ένα άτομο από αυτό που σκέπτεται για τον εαυτό του το ίδιο, έτσι και δεν μπορεί να κρίνει κανείς μια τέτοια περίοδο μετασχηματισμού με βάση τη συνείδησή της, αλλά, αντιθέτως, αυτή η συνείδηση πρέπει να εξηγηθεί με βάση τις αντιφάσεις της υλικής ζωής, με βάση τη σύγκρουση, που υφίσταται μεταξύ των κοινωνικών δυνάμεων παραγωγής και των σχέσεων παραγωγής" (Μαρξ, 2010, 19).

Κοινωνιολογικές παράμετροι

Η κατανόηση της εκμετάλλευσης ως ιστορικού φαινομένου και η άρνηση της ουτοπίας

"Ο πρώιμος σοσιαλισμός άσκουσε κριτική στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής και τις συνέπειές του, όμως δεν μπορούσε να τον ερμηνεύσει, οπότε ούτε να τα βγάλει πέρα μαζί του. Το μόνο που μπορούσε να κάνει ήταν απλά να τον απορρίπτει. Όσο πιο έντονα κατήγγελε την εκμετάλλευση της εργατικής τάξης, που ήταν αξεχώριστη απ' αυτόν τον τρόπο παραγωγής, τόσο λιγότερο ήταν σε θέση να δείξει σε τι συνίσταται η εκμετάλλευση αυτή και ποιές ήταν οι ρίζες της" (Ενγκελς, 2006, 113).

Πράγματι, οι ουτοπικοί σοσιαλιστές άσκησαν δριμύτατη κριτική στην νεοεμφανιζόμενη αστική πραγματικότητα και υπερασπίστηκαν με πάθος τα συμφέροντα των φτωχών και αδυνάτων, χωρίς όμως να μπορέσουν πραγματικά να αντιληφθούν σε τι συνίσταται η πανταχού παρούσα ιστορικά εκμετάλλευση του ανθρώπου από τον άνθρωπο. Τόσο η ανωριμότητα των υλικών συνθηκών, υπό τη μορφή της έλλειψης της βιομηχανίας, όσο και ο εγκλωβισμός της σκέψης στα ιδεαλιστικά και μεταφυσικά στεγανά, δεν τους επέτρεψαν να κατανοήσουν τη σημασία των υλικών συνθηκών και ειδικότερα της ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων για την ιστορική ύπαρξη της εκμετάλλευσης. Έτσι, η εκμετάλλευση, ενώ αναγνωριζόταν, δεν μπορούσε πλήρως να ερμηνευθεί.

Για τους θεμελιωτές του επιστημονικού σοσιαλισμού, η υπόθεση εργασίας, σύμφωνα με την οποία η ιστορία, με εξαίρεση τις αρχέγονες κοινωνίες, αποτελεί τον προνομιακό τόπο εκμετάλλευσης του ανθρώπου από τον άνθρωπο⁸⁴, πρέπει να διερευνηθεί μέσω της διαλεκτικής μεθόδου και της εφαρμογής της με τη μορφή της υλιστικής αντίληψης της Ιστορίας⁸⁵. Έτσι, το γεγονός της εκμετάλλευσης

⁸⁴ "Αυτοί που ελέγχουν το πλεόνασμα γίνονται η κυρίαρχη ομάδα της κοινωνίας. Κάθε τρόπος παραγωγής έχει το δικό του χαρακτηριστικό πρότυπο ταξικών σχέσεων και σε κάθε τρόπο παραγωγής αποσπάται και απαλλοτριώνεται το πλεόνασμα με ξεχωριστή μέθοδο. Αυτό εννοούσε ο Μαρξ με τον όρο εκμετάλλευση" (Hall, 2003, 275).

⁸⁵ "Η υλιστική αντίληψη της ιστορίας ξεκινάει από τη θέση ότι η παραγωγή, και μαζί με την παραγωγή η ανταλλαγή των προϊόντων, αποτελεί τη βάση κάθε κοινωνικού συστήματος, πως, σε κάθε κοινωνία που αναδύεται ιστορικά, η κατανομή του πλούτου και μαζί μ' αυτή η διάρθρωση σε τάξεις ή κάστες, καθορίζεται από το τι παράγεται, πώς παράγεται, καθώς και από τον τρόπο με τον οποίο ανταλλάσσονται τα πράγματα που παράγονται. Κατά συνέπεια, η τελική αιτία όλων των κοινωνικών

αντιμετωπίζεται πλέον όχι ως αναπόδραστο αποτέλεσμα των ατελών φυσικών χαρακτηριστικών του ανθρώπου και της νομοτελειακής πνευματικής του εξέλιξης, ούτε ως άγνωστης προέλευσης φαινόμενο που μπορεί να ξεπεραστεί αποκλειστικά με τη χρήση της Λογικής, αλλά, ως ανθρώπινη, ιστορική και κοινωνική δημιουργία, ως απόρροια της ανάπτυξης των συγκεκριμένων παραγωγικών δυνάμεων και των συναφών υλικών σχέσεων⁸⁶, καθώς της διαλεκτικής διαπλοκής τους.

Πιο συγκεκριμένα, ο Μαρξ, όπως και ο Πλάτωνας, ξεκινάει από την παραδοχή ότι τόσο η ιστορία, όσο και η ίδια η ζωή, έχουν ως αφετηρία, την παραγωγή των μέσων για την ικανοποίηση των βασικών αναγκών του (ανθρώπινου) οργανισμού. "Το δεύτερο σημείο είναι ότι η ίδια η πρώτη ανάγκη που ικανοποιήθηκε, η πράξη της ικανοποίησης της και το όργανο που αποκτήθηκε απ' αυτή την ικανοποίηση, οδηγεί σε καινούργιες ανάγκες. Και αυτή η παραγωγή καινούργιων αναγκών είναι η πρώτη ιστορική πράξη" (Μαρξ, χ.χ., 74). Για να καλυφθούν οι καινούργιες ανάγκες, θα πρέπει ο άνθρωπος να παράγει εκ νέου τα υλικά μέσα για την πραγματοποίησή τους. Και όπως έχει ήδη αναφερθεί, ο άνθρωπος δε ζει μόνος του, αλλά εντός κοινωνικών σχέσεων που δημιουργεί με τους άλλους, πρωτίστως εντός του θεσμού της οικογένειας⁸⁷, που εξυπηρετεί ακριβώς την ανάγκη αναπαραγωγής του είδους.

Παράλληλα, στα βάθη της ιστορίας, εντός της οικογένειας πραγματοποιείται και ο πρωταρχικός καταμερισμός της εργασίας "που αρχικά δεν ήταν τίποτε άλλο από τον καταμερισμό της εργασίας στη σεξουαλική πράξη, και ύστερα, εκείνος ο καταμερισμός εργασίας που αναπτύσσεται αυθόρμητα ή «φυσικά» εξ αιτίας φυσικής προδιάθεσης (π.χ. σωματική δύναμη), αναγκών, τυχαίων γεγονότων, κτλ. κτλ."

μεταβολών και όλων των πολιτικών ανατροπών δεν πρέπει να αναζητηθεί στα κεφάλια των ανθρώπων, στην αυξανόμενη κατανόηση της αιώνιας αλήθειας και δικαιοσύνης, μα στις μεταβολές που συντελούνται στον τρόπο παραγωγής και ανταλλαγής. Δεν πρέπει να αναζητηθεί στη φιλοσοφία της εκάστοτε εποχής, μα στην οικονομία" (Ενγκελς, 2006, 115).

⁸⁶ Συγκεκριμένα, "μόνο από τη στιγμή που οι άνθρωποι κατάφεραν με την εργασία και βγήκαν από τις πρώτες τους ζωώδεις καταστάσεις, από τη στιγμή δηλαδή που η εργασία τους έχει κοινωνικοποιηθεί ως έναν ορισμένο βαθμό, παρουσιάζονται συνθήκες, όπου η υπερεργασία του ενός γίνεται όρος ύπαρξης του άλλου. Στις αρχές του πολιτισμού οι καταχτημένες παραγωγικές δυνάμεις της εργασίας είναι λιγοστές, λιγοστές όμως είναι και οι ανάγκες που αναπτύσσονται μαζί με τα μέσα για την ικανοποίησή τους και σε εξάρτηση από αυτά. Έπειτα, στις πρώτες εκείνες βαθμίδες, τα τμήματα της κοινωνίας που ζούνε από ξένη εργασία είναι μηδαμινά σε σύγκριση με τη μάζα των άμεσων παραγωγών. Άλλωστε, η σχέση του κεφαλαίου γεννιέται πάνω σε ένα οικονομικό έδαφος, που είναι προϊόν ενός μακροχρόνιου προοδευτικού εξελίξης. Η υπάρχουσα παραγωγικότητα της εργασίας, που από αυτήν ξεκινά σαν βάση η σχέση του κεφαλαίου, δεν είναι δώρο της φύσης (η έμφαση δική μου), αλλά δώρο μιας ιστορίας που αγκαλιάζει χιλιάδες αιώνες" (Μαρξ, 2002, 528).

⁸⁷ "Όσο βαθύτερα ανατρέχουμε στην ιστορία τόσο περισσότερο το άτομο - και επομένως και το άτομο που παράγει - εμφανίζεται χωρίς αυτοτέλεια, σαν να ανήκει σε ένα μεγαλύτερο σύνολο: αρχικά, με έναν απόλυτα φυσιολογικό τρόπο μέσα στην οικογένεια και στη φυλή η οποία προκύπτει από τη μεγάλη διεύρυνση της οικογένειας: αργότερα στις κοινότητες διαφόρων μορφών οι οποίες προέκυψαν από τις αντιθέσεις και τις συγχωνεύσεις μεταξύ των φυλών" (Μαρξ, 1 2010, 311).

(Μαρξ, χ.χ., 77). Όμως, σταδιακά, "οι αυξανόμενες ανάγκες δημιουργούν νέες κοινωνικές σχέσεις και ο αυξανόμενος πληθυσμός νέες ανάγκες", ενώ η οικογένεια "που είναι στην αρχή η μόνη κοινωνική σχέση γίνεται αργότερα δευτερεύουσα" (Μαρξ, χ.χ., 74) και αυτό γιατί ο άνθρωπος για να επιβιώσει οφείλει να έρθει σε επαφή και με άλλες οικογένειες, και με άλλους ανθρώπους, δημιουργώντας τις απαραίτητες εκείνες υλικές προϋποθέσεις για την δημιουργία ενός κοινωνικού, πλέον, καταμερισμού της εργασίας.

Για τον Μαρξ όμως, ο καταμερισμός της εργασίας "γίνεται πραγματικά τέτοιος" μονάχα από τη στιγμή που εμφανίζεται ένας καταμερισμός υλικής και πνευματικής εργασίας. "Από αυτή τη στιγμή και πέρα η συνείδηση μπορεί πραγματικά να φαντάζεται ότι είναι κάτι διαφορετικό από τη συνείδηση της υπάρχουσας πρακτικής, ότι π ρ α γ μ α τ ι κ ά αντιπροσωπεύει κάτι, χωρίς να αντιπροσωπεύει κάτι πραγματικό. Από δώ και πέρα η συνείδηση βρίσκεται σε θέση να χειραφετήσει τον εαυτό της από τον κόσμο και να προχωρήσει στη διαμόρφωση της καθαρής θεωρίας, της θεολογίας, της φιλοσοφίας, της ηθικής κλπ" (Μαρξ, χ.χ., 74).

Για παράδειγμα, στις πρωτογονικές κοινωνίες, όπου εμφανίζεται αρχηγός, αυτός είναι άτομο με εξαιρετικές ικανότητες, αποτελεί μορφή αυθεντίας και πρόσωπο με ιδιαίτερες πνευματικές ικανότητες. Ανταποκρίνεται, αρχικά, στην ανάγκη ελέγχου του περιβάλλοντος (φυσικού π.χ. έλλειψη τροφής και κοινωνικού π.χ. ύπαρξη ανταγωνιστικών ομάδων), ενώ ο έλεγχος αυτός πραγματοποιείται κυρίως μέσω μαγικών δυνάμεων. Έτσι, εξαιτίας της αυτόνομης ύπαρξης της πνευματικής εργασίας και των παραγώγων της, όπως η θρησκεία, ο αρχηγός, ως σαμάν πλέον, "μονοπωλεί τους όρους πρόσβασης στο θείο και μπορεί να επενεργεί καλύτερα από κάθε άλλον πάνω στους φαντασιακούς όρους της αναπαραγωγής του συστήματος, επαναφέρει την βροχή όταν λείπει, τα θηράματα όταν σπανίζουν κ.ο.κ. [...] ο ιερέας αυτός δέχεται σαν αντάλλαγμα για τις υπηρεσίες του διάφορα δώρα, μεγαλύτερη μερίδα του θηράματος κ.α. Βλέπουμε εδώ να αναδύονται τα πρώτα στοιχεία μιας *υπέργρασίας*, που αποσκοπεί στην εξασφάλιση των όρων ύπαρξης ενός *εξειδικευμένου* - οι εμφάσεις δικές μου - ιεροτελεστή, ο οποίος σε ορισμένες περιπτώσεις παύει να είναι ο ίδιος άμεσος παραγωγός. Μία οικονομική, θρησκευτική, πολιτική και συμβολική ανισότητα αρχίζει να διαγράφεται στα πλαίσια των πρωτογονικών κοινωνιών" (Godelier 1, 1992, 244).

Έτσι, "μαζί με τον καταμερισμό της εργασίας που μ' αυτόν είναι σύμφυτες όλες οι αντιθέσεις [...] προκύπτει ταυτόχρονα και η δ ι α ν ο μ ή, και στην πραγματικότητα η

ά ν ι σ η διανομή, ποσοτική και ποιοτική της εργασίας και των προϊόντων της. Προκύπτει επομένως ιδιοκτησία" (Μαρξ, χ.χ., 77) και μαζί της η αναπόφευκτη εκμετάλλευση του ανθρώπου από τον άνθρωπο. Η ιδιοκτησία λοιπόν, δεν αντιμετωπίζεται ως φυσικό δικαίωμα του ανθρώπου⁸⁸, αλλά ως αποτέλεσμα μιας ιστορικής και κοινωνικής διαδικασίας των παραγωγικών δυνάμεων και κυρίως του διαχωρισμού της εργασίας σε υλική και πνευματική.

Στο σημείο αυτό πρέπει να τονισθεί ότι οι ουτοπικοί σοσιαλιστές είχαν σταθεί κριτικά έναντι τόσο του θεσμού της ιδιοκτησίας, όσο και της συνεπακόλουθης εκμετάλλευσης. Όμως, οι λύσεις και τα παραδείγματα που πρότειναν χωρίς θεμελίωση στην κοινωνική δυναμική, παρέμειναν ανεκπλήρωτα όνειρα και φαντασίες, ακριβώς διότι δεν αντιλαμβάνονταν την αναγκαιότητα παρουσίας των συγκεκριμένων φαινομένων στην διαδικασία της ιστορικής εξέλιξης.

Από την άλλη πλευρά και σύμφωνα με την κριτική που ασκεί ο Μαρξ στην ουτοπία, καθίσταται σαφές ότι η τόσο απεχθής εκμετάλλευση του ανθρώπου από τον άνθρωπο, εκτός του ότι αποτελεί αποκλειστικά ανθρώπινη, κοινωνική και ιστορική δημιουργία, ανεξάρτητη από τη θεϊκή βούληση ή κάποια ανιστορική ανθρώπινη ουσία, δεν μπορεί να ξεπεραστεί με τον οραματισμό και με την ελπίδα, εφόσον η παρουσία της ανάγεται στην αναγκαιότητα που διέπει τους ταξικούς κοινωνικούς σχηματισμούς και, ιδιαιτέρως, τον κεφαλαιοκρατικό. Με άλλα λόγια, οποιαδήποτε προσπάθεια άρσης της εκμετάλλευσης είναι καταδικασμένη σε αποτυχία, αν δεν έχουν πρώτα αναπτυχθεί οι επαρκείς παραγωγικές δυνάμεις που θα μπορούν, σωστά διαχειριζόμενες, να εξασφαλίσουν μια αξιοπρεπή διαβίωση για το σύνολο της ανθρωπότητας. Στο σημείο αυτό αναδεικνύεται το θεμέλιο της αντίληψης του Μαρξ, που αρνείται την ουτοπία και την ταυτίζει με το απραγματοποίητο, όχι απλά και μόνο εξαιτίας του τυχόν ανέφικτου περιεχομένου της ή της λανθασμένης μεθοδολογίας της, αλλά λόγω της ύπαρξης συγκεκριμένων οικονομικών περιορισμών, που ανάγονται στις ανεπαρκείς παραγωγικές δυνάμεις, και καθιστούν την ταξική εκμετάλλευση, προσωρινά έστω, αναπόδραστη.

⁸⁸ "Η πολιτική οικονομία ξεκινά από το γεγονός της ατομικής ιδιοκτησίας. Δεν το εξηγεί [...] Πρέπει τώρα να αντιληφθούμε την ουσιαστική σχέση μεταξύ της ατομικής ιδιοκτησίας, της πλεονεξίας, του διαχωρισμού της εργασίας, κεφαλαίου και γαιοκτησίας, ανταλλαγής και ανταγωνισμού, αξίας και υποτίμησης του ανθρώπου, μονοπωλίου και ανταγωνισμού κτλ. - τη σχέση ανάμεσα σε όλο αυτό το σύστημα της αποξένωσης και το χ ρ η μ α τ ι κ ό σύστημα. Πρέπει να αποφύγουμε την επανάληψη του λάθους του πολιτικού οικονομολόγου, που βασίζει τις εξηγήσεις του σε κάποια φανταστική πρωταρχική κατάσταση" (Μαρξ, 1975, 90-91).

Και όμως, για τον Μαρξ, έχει φθάσει η στιγμή που η ουτοπική αναζήτηση του σοσιαλισμού μπορεί και θα παραχωρήσει τη θέση της στην επιστημονική θεμελίωση του εξαιτίας "της τόσο τεράστιας αύξησης των παραγωγικών δυνάμεων της σημερινής εποχής, τουλάχιστον στις πιο προηγμένες χώρες, [με την οποία] εξαφανίστηκε και η τελευταία δικαιολογία για το χωρισμό των ανθρώπων σε κυρίαρχους και υπόδουλους, σε εκμεταλλευτές και εκμεταλλεζόμενους." (Ένγκελς, *Καρλ Μαρξ*, www.marxists.org/ellinika/archive/marx/works/1877/06/km.htm)

Η πάλη των τάξεων: η επαναστατική δυναμική της ιστορίας και η ουτοπία

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, μέσω της μεθόδου του διαλεκτικού υλισμού το ενδιαφέρον μετατοπίζεται από την αναζήτηση της ανιστορικής ανθρώπινης ουσίας ή της απόλυτης Αλήθειας, στον ίδιο τον, ως κοινωνικό ον, άνθρωπο, την ιστορική δράση και παραγωγή του, και την αναπόφευκτη, μέσω της κίνησης, εξέλιξή του. Πρόκειται για κίνηση, που, σε τελική ανάλυση, επικαθορίζεται από τη συνεχιζόμενη αύξηση των ιστορικών παραγωγικών δυνάμεων, αλλά και από τις συνεπαγόμενες σχέσεις, σκέψεις και πράξεις των ιστορικά δραστήριων ανθρώπων. Έτσι, για πρώτη φορά, τόσο ο παραγωγικός, δραστήριος άνθρωπος, όσο και οι, με βάση τα κοινά υλικά συμφέροντα, μεταξύ των ανθρώπων συνενώσεις και συνασπισμοί, αντιμετωπίζονται ως τα κατεξοχήν ιστορικά υποκείμενα⁸⁹. Σε αντίθεση με τους ουτοπικούς σοσιαλιστές, δεν είναι ούτε οι βασιλείς και οι αυτοκράτορες, ούτε οι σοφοί και οι τυχαίοι που καθορίζουν την ιστορική εξέλιξη, αλλά ο καθένας από μας, που με το σώμα του παράγει τα μέσα της επιβίωσης του.

Πιο συγκεκριμένα, η ανισότητα που προκύπτει από την διανομή, καθώς και η πρωταρχική εμφάνιση της ιδιοκτησίας⁹⁰, ως απαραίτητος και αναγκαίος όρος για την περαιτέρω αύξηση των παραγωγικών δυνάμεων, δημιουργούν τις τάξεις, δηλαδή τον ιστορικό, κοινωνικό και εκμεταλλευτικό διαχωρισμό μεταξύ των ανθρώπων που έχουν ιδιοκτησία και των ανθρώπων που δεν έχουν. Έτσι, "η ιστορία όλων των ως τώρα κοινωνιών είναι η ιστορία ταξικών αγώνων. Ελεύθερος και δούλος, πατρίκιος και πληβείος, βαρόνος και δουλοπάροικος, μάστορας και κάλφας, με μια λέξη, καταπιεστής και καταπιεζόμενος, βρίσκονταν σε ακατάπαυστη αντίθεση μεταξύ τους, έκαναν αδιάκοπο αγώνα, τότε καλυμμένο, τότε ανοιχτό, έναν αγώνα που τελείωνε

⁸⁹ "Η ανακάλυψη της υλιστικής αντίληψης της ιστορίας ή, πιο σωστά, η συνεπής συνέχιση και επέκταση του υλισμού στην περιοχή των κοινωνικών φαινομένων, εξάλειψε δυο βασικές ανεπάρκειες των προηγούμενων ιστορικών θεωριών. 1). Οι θεωρίες αυτές στην καλύτερη περίπτωση εξέταζαν μόνο τα ιδεολογικά κίνητρα της ιστορικής δράσης των ανθρώπων και δεν ερευνούσαν τί είναι εκείνο που γεννάει αυτά τα κίνητρα, δεν συλλαμβάνανε την αντικειμενική νομοτέλεια της ανάπτυξης του συστήματος των κοινωνικών σχέσεων, δεν έβλεπαν ότι οι σχέσεις αυτές έχουν τις ρίζες τους στο βαθμό ανάπτυξης της υλικής παραγωγής· 2). Οι προηγούμενες θεωρίες δεν έπαιρναν υπόψη τους τη δράση ακριβώς των μαζών του πληθυσμού, ενώ ο ιστορικός υλισμός έδωσε για πρώτη φορά τη δυνατότητα να ερευνηθούν, με ακρίβεια που χαρακτηρίζει τις φυσικοϊστορικές επιστήμες, οι κοινωνικοί όροι της ζωής των μαζών και οι αλλαγές αυτών των όρων" (Λένιν, 2005, 48).

⁹⁰ "Η ανθρώπινη κοινωνία χωρίστηκε σε τάξεις, σε καταπιεστές και καταπιεζόμενους, σε εκμεταλλευτές και εκμεταλλευόμενους, από τη στιγμή που διαλύθηκε η πρωτόγονη κομμουνιστική οργάνωση και τα μέσα της παραγωγής έγιναν ιδιοκτησία μιας μόνης τάξης, δηλαδή από τη στιγμή που επιβλήθηκε ο θεσμός της ατομικής ιδιοκτησίας - η έμφαση του συγγραφέα -" (Ενγκελς, 1963, 35).

κάθε φορά με έναν επαναστατικό μετασχηματισμό ολόκληρης της κοινωνίας ή με την από κοινού καταστροφή των τάξεων που αγωνίζονταν" (Ενγκελς, 1963, 52-53).

Η μαρξική αντιμετώπιση της ανθρώπινης ιστορίας ως πεδίου της ταξικής πάλης, που οφείλεται πρωτίστως στους υλικούς όρους της ύπαρξης, και όχι στην ουσία της, αποτέλεσε αφορμή για ρήξη με όλες τις προηγούμενες θεωρητικές επεξεργασίες της ιστορικής κίνησης και εξέλιξης. Η μαρξική κριτική της ιδεολογίας και της ουτοπίας συγκρούεται με τις θεωρίες περί της παντοδυναμίας και αιωνιότητας των ανθρωπίνων ιδεών ως ρυθμιστών του ανθρώπινου βίου, αλλά και με τις αντιλήψεις περί της ύπαρξης της Θείας Πρόνοιας που κυβερνά και ελέγχει τα πάντα⁹¹.

Η ιστορία προχωρά μέσω αιματηρών αγώνων και συγκρούσεων. Και η ουτοπία, ως ιδέα ανεξάρτητη από την υλική κίνηση και την ταξική σύγκρουση, εκτοπίζεται, μέσω της επιστημονικής κριτικής, στο φανταστικό χώρο του ανέφικτου. Παραμένει, όμως, ζωντανή ως διεκδίκηση μιας καλύτερης ζωής. Ως δράση που στοχεύει στην αλλαγή. Για να φτάσει ο άνθρωπος να δράσει επαναστατικά και να συγκρουστεί προκαλώντας ριζικές αλλαγές στους θεσμούς, στις αντιλήψεις και στον τρόπο παραγωγής και διανομής, θα πρέπει, πέραν από την αδιαμφισβήτητη άρνηση της εκάστοτε κατεστημένης πραγματικότητας, να διαθέτει και μια, ελάχιστη έστω, διαμορφωμένη αντίληψη για το τι επιζητεί, που θέλει να φτάσει. Ασφαλώς, η ουτοπία, ως φανταστική αναζήτηση του διαφορετικού, του βέλτιστου, είναι "εν σπέρματι" παρούσα σε κάθε αλλαγή της κοινωνίας. Άλλωστε, και η επανάσταση, ανεξαρτήτως μάλιστα, της έκβασης της, αποτελεί, τρόπον τινά, απώτερη κατάληξη μιας ου - τοπικής σύλληψης.

Σύμφωνα λοιπόν με την μαρξική οπτική, που αντιμετωπίζει την ιστορική κίνηση μέσα από το πρίσμα της αδιάκοπης πάλης των τάξεων, εμποτισμένης με επαναστατικούς μετασχηματισμούς, μπορούμε να διακρίνουμε την ιστορία σε

⁹¹ "Όλη η μέχρι σήμερα αντίληψη της ιστορίας βασιζόταν στη γνώμη ότι τα τελικά αίτια όλων των ιστορικών αλλαγών πρέπει να αναζητηθούν στις μεταβαλλόμενες ιδέες των ανθρώπων και ότι απ' όλες τις ιστορικές αλλαγές οι πολιτικές είναι οι σπουδαιότερες, είναι αυτές που καθορίζουν την πορεία όλης της ιστορίας. Από πού όμως έρχονται οι ιδέες στους ανθρώπους και ποιες είναι οι κινητήριες αιτίες των πολιτικών αλλαγών; Γι' αυτά δε ρωτούσαν. Μόνο στη νεότερη σχολή των γάλλων και εν μέρει και των άγγλων ιστορικών γεννήθηκε η πεποίθηση ότι, τουλάχιστον από την εποχή του μεσαίωνα, η κινητήρια δύναμη της ευρωπαϊκής ιστορίας είναι ο αγώνας της αναπτυσσόμενης αστικής τάξης ενάντια στη φεουδαρχική αριστοκρατία για την κοινωνική και πολιτική επικράτηση. Τώρα ο Μαρξ απόδειξε ότι όλη η προηγούμενη ιστορία είναι ιστορία ταξικών αγώνων, ότι σ' όλους τους πολλαπλούς και σύνθετους πολιτικούς αγώνες πρόκειται μόνον για την κοινωνική και πολιτική επικράτηση των κοινωνικών τάξεων, για τη διατήρηση της κυριαρχίας από τις παλιές τάξεις, για την κατάκτηση της κυριαρχίας από τις καινούργιες τάξεις που ανεβαίνουν. Από πού όμως πάλι σχηματίζονται και υπάρχουν αυτές οι τάξεις; Από τους κάθε φορά χειροπιαστούς υλικούς όρους, κάτω από τους οποίους, σε κάθε δοσμένη στιγμή, παράγει και ανταλλάσσει η κοινωνία τα μέσα συντήρησής της" (Ενγκελς, *Καρλ Μαρξ*, www.marxists.org/ellinika/archive/marx/works/1877/06/km.htm).

περιόδους που χαρακτηρίζονται από συγκεκριμένους και διαφορετικούς τρόπους παραγωγής, οι οποίοι τροποποιήθηκαν εξαιτίας της επαναστατικής δράσης των υποτελών τάξεων. Έτσι, "σε γενικές γραμμές, ο ασιατικός, ο αρχαίος, ο φεουδαρχικός και ο σύγχρονος αστικός τρόπος παραγωγής μπορούν να αποτυπωθούν ως εποχές, που οριοθετούν την πρόοδο της οικονομικής ανάπτυξης της κοινωνίας" (Μαρξ, 2010, 19).

Σε καμία περίπτωση όμως, μέχρι στιγμής, η επαναστατική εναλλαγή των οικονομικών εποχών δεν μπορεί να ταυτιστεί με την πραγμάτωση της ελευθερίας, με την πραγμάτωση της σοσιαλιστικής ουτοπίας, και την άρση της εκμετάλλευσης του ανθρώπου από τον άνθρωπο. "Στην πραγματικότητα, φυσικά, αυτό που συνέβηκε ήταν ότι οι άνθρωποι απελευθερώνονταν κάθε φορά στο βαθμό που τους υπαγορεύε και επέτρεπε, όχι το ιδεώδες τους για τον άνθρωπο, αλλά η εκάστοτε κατάσταση των παραγωγικών δυνάμεων. Όλες οι κατακτήσεις της ελευθερίας ωστόσο είχαν μέχρι τώρα ως βάση τους περιορισμένες παραγωγικές δυνάμεις, που η παραγωγή τους - ανεπαρκής για το σύνολο της κοινωνίας - έκανε δυνατή μια ανάπτυξη μονάχα αν μερικά άτομα ικανοποιούσαν τις ανάγκες τους σε βάρος άλλων, και έτσι μερικοί - η μειοψηφία - αποκτούσαν το μονοπώλιο της ανάπτυξης, ενώ οι άλλοι - η πλειοψηφία - χάρη στο συνεχή αγώνα για να ικανοποιήσουν τις πιο επιτακτικές τους ανάγκες, αποκλείονταν προσωρινά (δηλαδή μέχρι την δημιουργία καινούργιων, επαναστατικής φύσης, παραγωγικών δυνάμεων) από οποιαδήποτε ανάπτυξη. Έτσι, η κοινωνία μέχρι τώρα αναπτυσσόταν πάντοτε μέσα στα πλαίσια μιας αντίθεσης" (Μαρξ, 1989, 180-181). Μιας αντίθεσης, που στο πλαίσιο της ανθρώπινης ιστορίας, οδηγούσε στην εκδήλωση επαναστατικών μετασχηματισμών, τόσο εξαιτίας της δυσαρέσκειας και της διεκδίκησης, όσο και χάρη στις συντονισμένες δράσεις των υποτελών, κάθε φορά, τάξεων.

Καθώς, όμως, η εκμεταλλευτική ανισότητα αναπαράγεται και συνεχίζει να υφίσταται στους κόλπους της αστικής κοινωνίας, οδηγείται ο επιστημονικός σοσιαλισμός στον προσδιορισμό του τρόπου για την επίλυση της βασικής ταξικής αντίθεσης, αστικής τάξης και προλεταριάτου. Με άλλους όρους, πρόκειται για την αντίθεση ανάμεσα στις παραγωγικές δυνάμεις που ιστορικά συνεχώς αυξάνονται και στις παραγωγικές σχέσεις που συνήθως συντηρούν και ενισχύουν την εκάστοτε ταξική κοινωνική πραγματικότητα και την ιδιοποίηση της κοινωνικής παραγωγής από τους λίγους, τους ελάχιστους. Πρόκειται για την αντίθεση μεταξύ της οργάνωσης της εργασίας σε κάθε ξεχωριστή επιχείρηση και της αναρχίας που επικρατεί στην

παραγωγή, στο σύνολο της. Πρόκειται για την καθημερινή και δημόσια ταξική αντίθεση μεταξύ εκμεταλλευτών και εκμεταλλευομένων. Πρόκειται ταυτόχρονα για την επαναστατική δράση της πλειοψηφίας, εκ μέρους όχι μιας οποιαδήποτε υποτελούς τάξης, αλλά της τάξης που αρνείται τις τάξεις, του προλεταριάτου, που διεκδικεί την άρση του αποκλεισμού του από την κοινωνία. Πρόκειται επίσης για την τελευταία ταξική επανάσταση εφόσον το προλεταριάτο, μέσω του αγώνα και των διεκδικήσεων του, είναι ιστορικά και εξελικτικά υποχρεωμένο να απελευθερώσει την κοινωνία στο σύνολο της. Άλλωστε, δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι, σε αντίθεση προς τους χρόνους των μεγάλων ουτοπιών που υπέβαλε στην κριτική του ο Μαρξ, "σήμερα, έχουν για πρώτη φορά στην ιστορική πορεία της ανθρωπότητας διαμορφωθεί οι αντικειμενικές προϋποθέσεις (τα τεχνολογικά μέσα, η επιστημονική γνώση, η παραγωγική ικανότητα και η συνακόλουθη αφθονία υλικών αγαθών) για να καταστεί η ουτοπία του χθες η κοινωνική πραγματικότητα του αύριο" (Σεραφετινίδου, 2002, 46). Σε κάθε περίπτωση, και μέσα από το πρίσμα της μαρξικής κριτικής της ουτοπίας, η αταξική κοινωνία προκύπτει, όχι ως υποκειμενική βούληση ή ως ιδεατή αφήγηση του Λόγου, αλλά ως αναπόφευκτο αποτέλεσμα της ιστορικής εξέλιξης και του καθοριστικού επαναστατικού ρόλου του προλεταριάτου.

Το προλεταριάτο: το επαναστατικό υποκείμενο και η ουτοπία

"Εκεί που οι μεγάλοι ουτοπικοί έβλεπαν στο προλεταριάτο μια μάζα να υποφέρει, ανήμπορη και ανίκανη για οποιαδήποτε ιστορική πρωτοβουλία, οι ιδρυτές του μαρξισμού βλέπουν σε αυτό τη μοναδική επαναστατική κοινωνική δύναμη, που είναι σε θέση να ανατρέψει τον καπιταλισμό. Βλέπουν στο προλεταριάτο μια τάξη όχι μόνο ικανή αλλά και αναγκασμένη από την ίδια την πραγματικότητα να αναλάβει ιστορική πρωτοβουλία, να απελευθερωθεί και, απελευθερώνοντας ταυτόχρονα όλη την κοινωνία, να οδηγήσει προς τα μπρος την κοινωνική εξέλιξη" (Μπατίκας, 2012, 125-126).

Ο Ένγκελς αναφερόμενος στους Σαιν Σιμόν, Φουριέ και Όουεν, τονίζει ότι "και οι τρεις έχουν ένα κοινό μεταξύ τους: ότι δεν παρουσιάζονται σαν εκπρόσωποι των συμφερόντων του προλεταριάτου, που στο μεταξύ έφερε στον κόσμο η ιστορική εξέλιξη. Όπως οι φιλόσοφοι της εποχής του Διαφωτισμού, έτσι κι αυτοί δε θέλουν να ελευθερώσουν μια συγκεκριμένη τάξη, μα ολόκληρη την ανθρωπότητα" (Ένγκελς, 2006, 90). Όπως έχει ήδη αναφερθεί, ωστόσο, και για τους πατέρες του επιστημονικού σοσιαλισμού, η απελευθέρωση της εργατικής τάξης θα ταυτιστεί με την απελευθέρωση ολόκληρης της κοινωνίας. Με αυτή την έννοια, το προλεταριάτο, ως το ιστορικό υποκείμενο της επαναστατικής αλλαγής, είναι ταυτόχρονα και ο φορέας της ου - τοπίας της κοινωνικής απελευθέρωσης. Το προλεταριάτο, ως σύνολο αλλά και ο καθένας ξεχωριστά, θα δυσανεστηθεί, θα αρνηθεί, θα αντιληφθεί την ύπαρξη κοινών συμφερόντων, θα συνειδητοποιήσει την ιστορία και την συνεπαγόμενη εκμετάλλευση ως ανθρώπινη δημιουργία που μπορεί, εξαιτίας της αδιαμφισβήτητης επάρκειας των παραγωγικών δυνάμεων, για πρώτη φορά να άρει, θα ονειρευτεί μια καλύτερη κοινωνία, χωρίς χρήμα και ιδιοκτησία και θα πραγματώσει την κομμουνιστική ου - τοπία. Για να γίνει όμως, περισσότερο κατανοητός ο ρόλος του προλεταριάτου θα πρέπει να λάβουμε υπόψη μας τις αρχικές συνθήκες δημιουργίας του, σε αυτές ακριβώς που προηγήθηκαν των μαρξικών παρατηρήσεων και που οι ουτοπικοί σοσιαλιστές έζησαν από κοντά.

Για να πραγματοποιηθεί το επαναστατικό πέρασμα από τον φεουδαρχικό τρόπο παραγωγής στο κεφαλαιοκρατικό τρόπο παραγωγής, έπρεπε να αντικατασταθεί η οικονομική και ιδεολογική κυριαρχία της τάξης των φεουδαρχών από αυτή της

αστικής τάξης, εκφράζοντας στο επίπεδο των ανθρωπίνων δράσεων την υλική ρήξη ανάμεσα στις παραγωγικές δυνάμεις και τις παραγωγικές σχέσεις⁹². Προηγουμένως όμως, έπρεπε να διαμορφωθεί η αστική τάξη, αρχικά με τη μορφή των αντικειμενικών, υλικών όρων που επικαθορίζουν τη ζωή των μελών της, και στη συνέχεια με τη συνειδητοποίηση, μέσω της κοινής δράσης των ατόμων που την απαρτίζουν, της κοινωνικής τους ύπαρξης ως τάξης. Σύμφωνα με τον ίδιο τον Μαρξ, εξάλλου, "τα ξεχωριστά άτομα διαμορφώνουν μια τάξη μονάχα εφόσον έχουν να διεξάγουν ένα κοινό αγώνα εναντίον μιας άλλης τάξης, αλλιώς βρίσκονται σε εχθρική κατάσταση ανάμεσα τους όντας ανταγωνιστές. Από την άλλη μεριά, η τάξη με τη σειρά της αποκτάει μια ανεξάρτητη ύπαρξη και απέναντι στα άτομα, έτσι που τα τελευταία βρίσκουν τους όρους της ύπαρξης τους προδιαγραμμένους, και επομένως η θέση τους στη ζωή και η προσωπική τους εξέλιξη έχουν προσδιοριστεί από την τάξη τους, έχουν υποταχθεί σε αυτή" (Μαρξ, χ.χ., 114-115). Έπρεπε δηλαδή να διαμορφωθεί, πέρα από τους αντικειμενικές υλικές συνθήκες, η αντίστοιχη ταξική συνείδηση, που θα επιτρέπει και ταυτοχρόνως θα επιβάλλει την κατανόηση του εαυτού και των πράξεων του, ως μέλους της συγκεκριμένης τάξης. Τότε μόνο, η επαναστατική αλλαγή και η εμφάνιση του καινούργιου τρόπου παραγωγής θεωρείται αναπόφευκτη και η αναζήτηση της περνά από τη σφαίρα της ουτοπίας σε αυτή της επιστήμης.

Ας μη λησμονούμε ότι, όσον αφορά τους υλικούς όρους της ύπαρξης, ο φεουδαρχικός τρόπος παραγωγής βασιζόταν στην γεωργία και χαρακτηριζόταν από το καθεστώς της οικονομίας της αυτάρκειας⁹³. Οι άνθρωποι ζούσαν ως επί το πλείστον σε μικρά χωριά την λειτουργία και προστασία των οποίων είχε αναλάβει η φεουδαρχική τάξη, ως επίσημη και νόμιμη κάτοχος της ιδιοκτησίας. Παράλληλα, οι δουλοπάροικοι διέθεταν τα μέσα παραγωγής εκείνα που τους επέτρεπαν να επιβιώσουν εκμεταλλευόμενοι τη γη που τους είχε παραχωρηθεί, με σχετική αυτάρκεια και αυτονομία. Η διευρυμένη οικογένεια και αργότερα η συντεχνία

⁹² "Με την ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων έρχεται ένα στάδιο που παραγωγικές δυνάμεις και μέσα επικοινωνίας, έρχονται σε μια κατάσταση, που κάτω από τις υπάρχουσες σχέσεις, φέρνουν μονάχα κακό, και δεν είναι πια παραγωγικές αλλά καταστροφικές δυνάμεις" (Μαρξ, χ.χ., 85) και "έτσι, όλες οι συγκρούσεις στην ιστορία έχουν την πηγή τους, κατά την άποψη μας, στην αντίφαση ανάμεσα στις παραγωγικές δυνάμεις και τη μορφή επικοινωνίας" (Μαρξ, χ.χ., 112).

⁹³ "Στην κοινωνία του Μεσαίωνα, ιδιαίτερα στους πρώτους αιώνες, η παραγωγή ήταν ουσιαστικά προσανατολισμένη στην προσωπική κατανάλωση. Ικανοποιούσε, πάνω απ' όλα, μόνο τις ανάγκες του παραγωγού και της οικογένειάς του. Όπου υπήρχαν σχέσεις προσωπικής εξάρτησης, όπως στην ύπαιθρο, η παραγωγή ικανοποιούσε και τις ανάγκες του φεουδάρχη. Δεν γινόταν λοιπόν καμιά ανταλλαγή και, συνεπώς, τα προϊόντα δεν έπαιζαν το ρόλο εμπορευμάτων" (Ένγκελς, 2006, 122).

αποτελούσαν τα όρια του καταμερισμού της εργασίας. Το εμπόριο, ως η θεσμοποιημένη διάσταση της ανταλλαγής, ήταν ακόμα περιορισμένο και έτσι το χρήμα, παρότι ήδη υπήρχε με την μορφή των μεταλλικών νομισμάτων, δεν οδηγούσε ακόμα στην αναγκαία εκείνη πρωταρχική συσσώρευση που θα επέτρεπε την μετατροπή του σε κεφάλαιο.

Η σχέση μεταξύ δουλοπάροικου και φεουδάρχη ήταν σχέση εξάρτησης του ενός από τον άλλο. Χωρίς την παρουσία του φεουδάρχη ο δουλοπάροικος δεν θα μπορούσε να επιβιώσει, εν μέσω ποικίλων εχθρικών συνθηκών (όπως για παράδειγμα οι εξωτερικοί εχθροί και οι ληστές) και αντίστοιχα για τον φεουδάρχη η εργασία του δουλοπάροικου ήταν απαραίτητη προϋπόθεση για την διατήρηση της περιουσίας του. Επιπλέον, ο φεουδάρχης είχε δικαιώματα αλλά και υποχρεώσεις έναντι των δουλοπάροικων, όπως για παράδειγμα το δικαίωμα της πρώτης νύχτας του γάμου σύμφωνα με το οποίο ο φεουδάρχης μπορούσε αν επιθυμούσε να ασκήσει τη σεξουαλική πράξη σε οποιαδήποτε κοπέλα την νύχτα που παντρευόταν καθώς και την υποχρέωση να συντηρεί και να βοηθά την οικογένεια του δουλοπάροικου σε περίπτωση ανάγκης. Σαφέστατα, διέθετε τον πλήρη έλεγχο τόσο της ζωής τους, όσο και κυρίως του θανάτου τους. Η βία, ως μέσο άσκησης της εξουσίας, ήταν προϊόν ιστορικής αναγκαιότητας⁹⁴, συνεπώς και η κατάργησή της δεν μπορούσε να είναι απόρροια μιας ουτοπικά σχεδιασμένης κοινωνίας.

Οι υλικές συνθήκες σταδιακά αλλάζουν, αρχικά με την ανακάλυψη της νέας γης και την επέκταση του εμπορίου, καθώς και με τον σχηματισμό της βιομηχανίας και επέκταση των πόλεων. Η οικονομική δύναμη μετατοπίζεται, σε τελική ανάλυση, νομοτελειακά, στην αστική τάξη. Άλλωστε, η αστική τάξη, πριν κατακτήσει την πολιτική εξουσία, είχε στα χέρια της τον αυξανόμενο κοινωνικό πλούτο. Ταυτόχρονα, όμως, με τη δημιουργία των πόλεων και τη ραγδαία αύξηση του εμπορίου, δημιουργούνται και οι υλικοί όροι για τη δημιουργία του προλεταριάτου, του ανθρώπου δηλαδή εκείνου, συνήθως του πρώην δουλοπάροικου, και του τεχνίτη που αποχωρίζεται από τα μέσα παραγωγής. Του ανθρώπου που αναγκάζεται να μετακινηθεί προς τις πόλεις, για να ζήσει, εφόσον έχει χαθεί κάθε άλλη δυνατότητα επιβίωσης. Μοναδική του περιουσία και εμπόρευμα ο ίδιος του ο εαυτός, μέσω της

⁹⁴ "Ο νόμος της κατανομής της εργασίας αποτελεί τη βάση για το χωρισμό της κοινωνίας σε τάξεις. Αυτό όμως, δεν εμποδίζει καθόλου να γίνει ο διαχωρισμός αυτός σε τάξεις με τη βοήθεια της βίας, της κλοπής, της κατεργαρίας και της απάτης, και μόλις η κυρίαρχη τάξη βρεθεί από πάνω, δεν θα παραλείψει να εδραιώσει την κυριαρχία της σε βάρος της εργαζόμενης τάξης και να μετατρέψει την κοινωνική διεύθυνση σε εκμετάλλευση των μαζών" (Ενγκελς, 2006, 134 - 135).

εργασίας του. Έτσι, στον καινοφανή τρόπο παραγωγής, που αρχίζει να σχηματίζεται, η αποξένωση του εργάτη από τα μέσα παραγωγής και η αντίστοιχη εξάρτηση του από τις συνθήκες εύρεσης εργασίας και από τον μισθό αποτελούν ιστορικά αναγκαία έκφραση της νέας υλικής πραγματικότητας.

Η σκληρότητα των συνεπειών του αποχωρισμού του δουλοπάροικου από τα μέσα παραγωγής υποκρύπτεται και δικαιολογείται, υπό το πρίσμα της ανάκτησης της ελευθερίας⁹⁵ από τους εξαρτητικούς δεσμούς του παρελθόντος. Η βιαιότητα με την οποία ασκούσε τα δικαιώματά του ο φεουδάρχης, αντικαταστάθηκε από τα αστικά δεσμά της εκμετάλλευσης των προλεταριάτων. Με τη συνεχιζόμενη αύξηση και διεύρυνση του εμπορίου και της βιομηχανίας, ο τρόπος παραγωγής έχει αλλάξει πλέον ριζικά και στη θέση του φεουδαρχικού έχει κυριαρχήσει ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής. Σταδιακά η σημασία της ιδιοκτησίας της γης και της εκμετάλλευσής της αντικαταστάθηκε από την ιδιοκτησία του βιομηχανικού και εμπορικού κεφαλαίου και την εντατικοποίηση της εκμετάλλευσης της εργασίας.

Συγκεκριμένα, ο μισθός του εργάτη ως αντίκρισμα της πολύωρης και καθημερινής εργασίας του επαρκούσε ίσα ίσα για τη στοιχειώδη συντήρηση του τις ελάχιστες στιγμές που δεν δούλευε. Έτσι, "η ατομική κατανάλωση των εργατών από τη μια φροντίζει για τη δική τους συντήρηση και αναπαραγωγή, και από την άλλη, εκμηδενίζοντας τα μέσα συντήρησης, εξασφαλίζει τη συνεχή επανεμφάνιση των εργατών στην αγορά εργασίας. Ο ρωμαίος δούλος ήταν δεμένος στον ιδιοκτήτη του με αλυσίδες, ο μισθωτός εργάτης είναι δεμένος στον δικό του ιδιοκτήτη με αόρατα νήματα" (Μαρξ, 2002, 594). Αυτή η νέου είδους αόρατη σκλαβιά που παράγει απελευθερωμένους εργάτες⁹⁶, συντηρείται και διαιωνίζεται από τους ίδιους τους εργάτες. Είναι η μισθωτή εργασία τους αυτή που κατοχυρώνει, αυξάνει και νομιμοποιεί την ιδιοκτησία του αστού και την αντίστοιχη συσσώρευση του

⁹⁵ "Αλλά το δικαίωμα του ανθρώπου, η ελευθερία, δεν στηρίζεται πάνω στις σχέσεις του ανθρώπου με τον άνθρωπο, αλλά κυρίως πάνω στο χωρισμό του ανθρώπου από τον άνθρωπο [...] Η πρακτική εφαρμογή του δικαιώματος της ελευθερίας είναι το δικαίωμα της ατομικής ιδιοκτησίας [...] είναι το δικαίωμα να απολαμβάνει ο καθένας την περιουσία του και να τη διαθέτει κατά τα γούστα του, χωρίς να σκοτίζεται για τους άλλους ανθρώπους και ανεξάρτητα από την κοινωνία· είναι το δικαίωμα του εγωισμού. Αυτή η ατομική ελευθερία με την πρακτική εφαρμογή της είναι η βάση της αστικής κοινωνίας η οποία κάνει κάθε άνθρωπο να βλέπει στον όμοιο του όχι την πραγματοποίηση, αλλά τον περιορισμό της ελευθερίας του" (Μαρξ, 1978, 178-179).

⁹⁶ "Οι απελευθερωμένοι δουλοπάροικοι ή σκλάβοι βρίσκονται ξαφνικά σε έναν κόσμο, στον οποίο η μόνη πιθανότητα πρόσβασης στα μέσα του πράττειν (και επομένως της ζωής) είναι να πουλήσουν την ικανότητά τους να πράττουν (την εξουσία για πράττειν, που έχει πλέον μετασηματιστεί σε δύναμη για εργασία ή εργατική δύναμη) σε αυτούς που κατέχουν τα μέσα του πράττειν. Η ελευθερία τους σε καμία περίπτωση δεν τους απελευθερώνει από την υποταγή του πράττειν τους στις διαταγές των άλλων" (Holloway, 2006, 76).

απαραίτητου εκείνου ποσού χρημάτων που θα επιτρέπει, μέσω της μετατροπής του σε κεφάλαιο, στους λίγους να εκμεταλλεύονται την εργασία των πολλών.

Έτσι, "η μισθωτή εργασία, που πρώτα ήταν εξαίρεση και βοηθητική πηγή, έγινε τώρα κανόνας και βασική μορφή για ολόκληρη την παραγωγή. Από βοηθητική απασχόληση έγινε η αποκλειστική απασχόληση του εργάτη. Ο περιστασιακά μισθωτός μετατράπηκε σε ισόβιο μισθωτό εργάτη. Επιπλέον, το πλήθος των ισόβια μισθωτών αυξήθηκε σε τεράστιο βαθμό, μετά την ταυτόχρονη κατάρρευση του φεουδαρχικού καθεστώτος. Ο χωρισμός ανάμεσα στα παραγωγικά μέσα από τη μια, τα οποία συγκεντρώθηκαν στα χέρια των καπιταλιστών, και τους παραγωγούς από την άλλη, που κατάντησαν να μην έχουν τίποτε άλλο εκτός από την εργατική τους δύναμη, ολοκληρώθηκε. Η αντίφαση ανάμεσα στην κοινωνική παραγωγή και την καπιταλιστική ιδιοποίηση εκδηλώνεται σαν ανταγωνισμός ανάμεσα στο προλεταριάτο και την αστική τάξη" (Ενγκελς, 2006, 121). Η πάλη των τάξεων αποδεικνύεται, για άλλη μια φορά, κινητήριο μοχλός της ανθρώπινης ιστορίας, ενώ ο μισθός με τη μορφή του χρήματος, μετατρέπεται στη νέα, καθολική εξάρτηση⁹⁷. Ο νέος καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής θεμελιώνεται τόσο με τη διατήρηση των ταξικών αντιθέσεων και της εκμετάλλευσης, όσο και με την αντικατάσταση της ωμής και πλέον αδικαιολόγητης και περιττής βίας από την νομιμοποιημένη χρήση της άορατης οικονομικής βίας.

Στη βάση του νέου τρόπου παραγωγής, η αστική τάξη κυριαρχεί όχι μόνο εντός του πεδίου των υλικών όρων, αλλά επιπροσθέτως και στο πεδίο των ιδεών.⁹⁸ Στόχος των κυρίαρχων ιδεών αναδεικνύεται η προάσπιση και διατήρηση των συμφερόντων της αστικής τάξης καθώς της υπάρχουσας κατάστασης. Από την άλλη πλευρά, όμως, και η αντίστοιχη επαναστατική αλλαγή στις υλικές συνθήκες προετοίμασε το έδαφος για την σταδιακή μετατόπιση της ανθρώπινης σκέψης από την πίστη και την θρησκεία, καθώς και από την ουτοπία, ως, εν πολλοίς, συναισθηματική - φαντασιακή αντίδραση στην υπάρχουσα τάξη πραγμάτων, στην κριτική θεωρία και την επιστήμη.

⁹⁷ "Αν το χρήμα είναι ο δεσμός που δένει εμένα με την ανθρώπινη ζωή και την κοινωνία σε μένα, που συνδέει εμένα με τη φύση και τον άνθρωπο, δεν είναι τότε το χρήμα ο δεσμός όλων των δεσμών; Δεν είναι σε θέση να δέσει και να λύσει όλους τους δεσμούς; Δεν είναι λοιπόν, το καθολικό μέσο του διαχωρισμού; Είναι το πραγματικό στοιχείο του διαχωρισμού και το πραγματικό συγκολλητικό στοιχείο, είναι η χημική δύναμη της κοινωνίας" (Μαρξ, 1975, 164).

⁹⁸ "Γιατί κάθε καινούργια τάξη που μπαίνει στη θέση μιας άλλης που κυριαρχούσε πριν απ' αυτήν, είναι υποχρεωμένη, απλώς για να πραγματοποιήσει τον σκοπό της, να παρουσιάζει το συμφέρον της σαν κοινό συμφέρον όλων των μελών της κοινωνίας, ή, για να το εκφράσουμε με ιδεατή μορφή: πρέπει να δώσει στις ιδέες της τη μορφή της καθολικότητας, και να τις παρουσιάσει σαν τις μόνες λογικές και καθολικά έγκυρες" (Μαρξ, χ.χ., 94 - 95).

Διατυπώνοντας τις βασικές θέσεις της δικής του κριτικής της πολιτικής οικονομίας ο Μαρξ, και οριοθετούμενος από κάθε ουτοπική σύλληψη του κομμουνισμού, αντιμετωπίζει πράγματι, το κεφάλαιο, μέσα από την αντικειμενική τάση να συσσωρεύεται. Αποδεικνύει συγκεκριμένα, "πως η ιδιοποίηση απλήρωτης εργασίας αποτελεί τη θεμελιώδη μορφή του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής και της εκμετάλλευσης του εργάτη. Ακόμα κι όταν ο καπιταλιστής πληρώνει την εργατική δύναμη του εργάτη του σε όλη την αξία που αυτή έχει στην αγορά σαν εμπόρευμα, βγάζει από αυτή περισσότερη αξία απ' όση πλήρωσε και η υπεραξία αυτή αποτελεί, σε τελική ανάλυση, το ποσό της αξίας από το οποίο προέρχεται η ολοένα αυξανόμενη μάζα του κεφαλαίου που συσσωρεύεται στα χέρια των ιδιοκτητριών τάξεων. Έτσι ερμηνεύεται τόσο η διαδικασία της καπιταλιστικής παραγωγής, όσο και της παραγωγής κεφαλαίου" (Ενγκελς, 2006, 113-114).

Η ύπαρξη της υπεραξίας και η απόσπαση απλήρωτης εργασίας από τον εργαζόμενο είναι το κρυμμένο μυστικό του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής· το γεγονός, που επιτρέπει στο χρήμα να μετατρέπεται *φυσικά* και χωρίς ουδεμία αμφισβήτηση και κριτική, σε κεφάλαιο, και διαρκώς να αυξάνεται και να συσσωρεύεται, παράγοντας, πέρα από τις αντίστοιχες σχέσεις εξάρτησης και εκμετάλλευσης, όλο και λιγότερους πλούσιους, όλο και περισσότερους, ακόμα πιο εξαθλιωμένους, φτωχούς⁹⁹. Με άλλα λόγια, πέρα από τις θεσμικές δομές και τις συνειδητές προσπάθειες διατήρησης της πραγματικότητας, είμαστε εμείς οι ίδιοι, η πραγματική πλειοψηφία, το ανθρώπινο πλήθος, που μετατρέπεται σε προλεταριάτο και που με την εργασία μας, την παραγωγή της υπεραξίας, την αποδοχή του μισθού μας και της εντεινόμενης φτωχοποίησής μας, διατηρούμε την εκμετάλλευση εναντίων μας¹⁰⁰.

⁹⁹ "Όσο μεγαλύτερος είναι ο κοινωνικός πλούτος, το κεφάλαιο που λειτουργεί, η έκταση και η ένταση της αύξησής του, επομένως και το απόλυτο μέγεθος του προλεταριάτου και η παραγωγική δύναμη της εργασίας του, τόσο μεγαλύτερος είναι ο βιομηχανικός εφεδρικός στρατός [...] όσο πιο μεγάλο είναι το εξαθλιωμένο στρώμα της εργατικής τάξης και ο βιομηχανικός εφεδρικός στρατός, τόσο πιο μεγάλος είναι ο επίσημος παπουρισμός. Αυτός είναι ο απόλυτος, γενικός νόμος της κεφαλαιοκρατικής συσσώρευσης (η έμφαση του συγγραφέα)" (Μαρξ, 2002, 667).

¹⁰⁰ "Λένε για τον Rothschild ότι, βλέποντας την περιουσία του να απειλείται από την Επανάσταση του 1848, εφάρτε το εξής τέχνασμα: είμαι αρκετά πρόθυμος να παραδεχτώ είτε ότι η περιουσία μου συσσωρεύτηκε εις βάρος άλλων, αλλά αν μοιραζόταν αύριο μεταξύ τόσων εκατομμυρίων Ευρωπαίων το μερίδιο του καθενός θα ήταν μόνο ένα τάληρο. Πολύ καλά, λοιπόν, αναλαμβάνω να αποδώσω σε κάθε έναν το τάληρό του αν μου το ζητήσει. Έχοντας δώσει ανάλογη δημοσιότητα στην υπόσχεσή του, ο εκατομμυριούχος μας έκανε ήσυχα τη βόλτα του στους δρόμους της Φρανκφούρτης. Τρεις ή τέσσερις περαστικοί του ζήτησαν τα τάληρα τους, τους οποίους αποζημίωσε με ένα σαρδόνιο χαμόγελο και το κόλπο του πέτυχε. Η οικογένεια του εκατομμυριούχου έχει ακόμα στην κτήση της τον πλούτο της [...] λίγη σκέψη θα αρκούσε, ωστόσο, για να δείξει ότι αυτές οι περιουσίες γεννιούνται από την ανέχεια των φτωχών" (Κροποτκίν, χ.χ., 35).

Έτσι, για να συντηρείται η σημερινή πραγματικότητα απαιτείται η δική μας συγκατάθεση, η λειτουργία μας ως "αντικειμένων εκμετάλλευσης" αντί ως ενεργών υποκειμένων. Οι θεσμοί και η κυρίαρχη ιδεολογία μας εκπαιδεύουν από πολύ μικρή ηλικία ότι έτσι είναι τα πράγματα. Ακίνητα. Αιώνια. Και ότι η ανθρώπινη βούληση δεν μπορεί να τα αλλάξει. Η παντοδυναμία του κέρδους συντηρείται εξαιτίας της έλλειψης κριτικής και αμφισβήτησης και της επαναστατικής πράξης. Είμαστε οι φορείς της ου - τοπίας, της Άρνησης, τα, εν δυνάμει επαναστατικά υποκείμενα που μοιάζει να έχουμε απολέσει τόσο την αυθεντική κριτική σκέψη, όσο και την ικανότητα να ονειρευόμαστε και να επιδιώκουμε ριζικές κοινωνικές αλλαγές. Αγνοούμε ότι, όπως ο εργάτης χρειάζεται τον καπιταλιστή, που μέσω του μισθού θα τον βοηθήσει να επιβιώσει, έτσι και ο καπιταλιστής εξαρτάται από τον εργάτη για την διατήρηση της περιουσίας του¹⁰¹. Αγνοούμε ότι "η φύση δεν παράγει από τη μια μεριά κατόχους χρήματος ή εμπορευμάτων και από την άλλη ανθρώπους που κατέχουν μόνο τις εργατικές τους δυνάμεις. Η σχέση αυτή δεν είναι ούτε φυσικοϊστορική σχέση, ούτε κοινή για όλες τις ιστορικές περιόδους κοινωνική σχέση. Η ίδια είναι ολοφάνερα το αποτέλεσμα μιας ιστορικής εξέλιξης που προηγήθηκε, το προϊόν πολλών οικονομικών ανατροπών, της καταστροφής μιας ολόκληρης σειράς παλαιότερων σχηματισμών της κοινωνικής παραγωγής" (Μαρξ, 2002, 181-182). Ξεχνάμε ότι και ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής δεν είναι αιώνιος και αμετάβλητος, αλλά ιστορικός και, ως εκ τούτου, υπόκειται κι αυτός με τη σειρά του στην γέννηση και την ανάπτυξη, τον θάνατο και την αντικατάστασή του.

Η μαρξική κριτική της ουτοπίας, μέσω των συμπερασμάτων της, ήρθε ακριβώς να τονίσει αυτό το γεγονός, έτσι ώστε το προλεταριάτο να αντιληφθεί την καθοριστική σημασία της παρουσίας του τόσο στην ανθρώπινη ιστορία, όσο και στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής ειδικότερα. Η μαρξική κριτική της ουτοπίας επιδίωξε να αφυπνίσει πρωτίστως την εργατική τάξη, τονίζοντας τόσο την ιστορικότητα των εκμεταλλευτικών σχέσεων, όσο και τη συνεχιζόμενη αύξηση των

¹⁰¹ "Κάθε ταξική κοινωνία χαρακτηρίζεται από μια αστάθεια που προκύπτει από την εξάρτηση του κυρίαρχου από τους κυριαρχούμενους [...]: φαινομενικά, πρόκειται για μια μονόπλευρη σχέση εξάρτησης στην οποία οι εξουσιαζόμενοι εξαρτώνται από τους εξουσιαστές. Στην πραγματικότητα ωστόσο η ίδια η ύπαρξη του εξουσιαστή ως τέτοιου εξαρτάται από τον εξουσιαζόμενο [...]· αν και είναι σαφές πως κάθε τάξη εξαρτάται κατά κάποιο τρόπο από την άλλη, η εκμεταλλεζόμενη τάξη εξαρτάται από την εκμεταλλεύτρια τάξη μόνο για την αναπαραγωγή της κατάστασής της ως εκμεταλλεζόμενης, ενώ η εκμεταλλεύτρια τάξη εξαρτάται από την εργασία των εκμεταλλευόμενων για την ίδια της την ύπαρξη" (Holloway, 2006, 342-343).

παραγωγικών δυνάμεων. Κυρίως όμως να τονίσει την σημασία της ταξικής πάλης, ως προωθητικής δύναμης της Ιστορίας.

Συμπερασματικά, και με όρους μιας θετικής επιστήμης, όπως την προσδιόρισαν ο Μαρξ και ο Ένγκελς ήδη από τη *Γερμανική Ιδεολογία* "ο σοσιαλισμός δεν εμφανίζεται τώρα πια σαν τυχαία ανακάλυψη από αυτή ή εκείνη την ιδιοφυΐα, μα σαν το αναγκαίο προϊόν της πάλης δύο τάξεων που γέννησε η ιστορία, του προλεταριάτου και της αστικής τάξης. Το καθήκον του δεν ήταν πια να επινοήσει ένα κοινωνικό σύστημα όσο το δυνατόν πιο τέλει, αλλά να μελετήσει την ιστορικο-οικονομική διαδικασία απ' όπου αναγκαστικά ξεπήδησαν οι δύο αυτές τάξεις και ο ανταγωνισμός τους, και να ανακαλύψει στην οικονομική συγκυρία που διαμορφώθηκε τα μέσα για να λήξει η σύγκρουση αυτή" (Ένγκελς, 2006, 92).

Με άλλα λόγια, η ουτοπία, μέσω του Μαρξ, μετατράπηκε από ατελέσφορη αναζήτηση ατομικών ιδανικών σε πραγματική, επιστημονικά αναγνωρίσιμη δυνατότητα: πρόκειται για το σοσιαλισμό, ως σπόρο αντιθέσεων και συγκρούσεων, που ενυπάρχουν ήδη εντός του καπιταλισμού, και που η επιστημονική σκέψη οφείλει να αποκαλύψει, ενώ η ανθρώπινη δράση οφείλει να διεκδικήσει. Ο επιστημονικός σοσιαλισμός, υπερβαίνοντας εκείνους της ουτοπίας, είναι πλέον παρών στην ιστορία και στόχος του η ανατροπή, μέσω της κριτικής κατανόησης και της επαναστατικής δράσης, του υπάρχοντος εκμεταλλευτικού συστήματος.

Αντί επιλόγου

"Πώς είναι άραγε δυνατόν σε μια κοινωνία που σπαράσσεται κυριολεκτικά από ένα πολλαπλό κοινωνικό καταμερισμό εργασίας, το προλεταριάτο να υπερβεί τη βαθιά αλλοτρίωση, στην οποία το υποβάλλει το ίδιο το καπιταλιστικό σύστημα και να μετατραπεί από τάξη καθαυτή σε τάξη για τον εαυτό της; Το θεμελιώδες αυτό ερώτημα [...] γίνεται ακόμα πιο αναπάντητο στις μέρες μας που η ολοένα και βαθύτερη αλλοτρίωση, που υφίσταται ο σύγχρονος προλετάριος, συνοδεύεται από ένα συνεχή κατακερματισμό της εργατικής τάξης· έναν κατακερματισμό που καθιστά όλο και πιο δύσκολη την αναφορά στην τάξη αυτή με την έννοια ενός (δυνάμει) καθολικού υποκειμένου, όπως την αντιμετώπιζε ο νεαρός Μαρξ και όπως την κατανόησε η μαρξιστική κριτική της ιδεολογίας" (Χρύσης, 1993, 238).

Πράγματι, "ο νόμος της κατανομής της εργασίας αποτελεί τη βάση για το χωρισμό της κοινωνίας σε τάξεις" (Ενγκελς, 2006, 135). Στις μέρες μας, ο καταμερισμός της εργασίας έχει ξεπεράσει κάθε ιστορικό προηγούμενο και η παρατήρηση αυτή ισχύει εξίσου για την χειρωνακτική και την πνευματική εργασία. Το γεγονός αυτό σε συνδυασμό με την ταυτόχρονη ύπαρξη πολλαπλών διαφορετικών συμφερόντων καθιστούν εξαιρετικά δύσκολη την δημιουργία συλλογικοτήτων μεταξύ των ανθρώπων. Ταυτόχρονα, ο καπιταλισμός αποδείχθηκε πολύ ανθεκτικός στο πέρασμα του χρόνου. Είναι ακόμα εδώ, ζωντανός, σχεδόν 150 χρόνια μετά την μαρξική κριτική. Η αισιοδοξία του Μαρξ για αναμενόμενη επανάσταση και μάλιστα σε σύντομο χρονικό διάστημα, δεν έχει ακόμα επιβεβαιωθεί. Πολλοί βιάστηκαν να πουν ότι η σκέψη του έχει καταρρεύσει μαζί με την Σοβιετική Ένωση. Κάποιοι επιμένουν ότι επιζεί ακόμα στην Κίνα. Ξεχνούν τον απαραίτητο όρο που υπαγορεύει το πέρασμα σε ένα νέο τρόπο παραγωγής και διαχείρισης, όχι πλέον των εμπορευμάτων αλλά των αγαθών: το προλεταριάτο μπορεί να συσταθεί σε τάξη και να απελευθερώσει ολόκληρη την κοινωνία *μόνο* σε παγκόσμια κλίμακα¹⁰². Το αίτημα "προλετάριοι όλου του κόσμου ενωθείτε" ακόμα εκκρεμεί.

Στον καπιταλισμό, η ανεξέλεγκτη, απρόβλεπτη και απρόσωπη αγορά έχει μεταμορφωθεί στον νέο Θεό. Για άλλη μια φορά, ο άνθρωπος έχει κυριαρχηθεί από

¹⁰² «Το προλεταριάτο μπορεί να υπάρξει μονάχα παγκόσμια – ιστορικά, και όπως ο κομμουνισμός, η δραστηριότητά του προλεταριάτου, μπορεί να έχει μονάχα μια παγκόσμια – ιστορική ύπαρξη» (Μαρξ, χ.χ., 82).

το δημιούργημα του, από τις δυνάμεις του, από την ιστορία του. Πλέον, η οικονομία και οι απαιτήσεις της παρουσιάζονται σαν αξεπέραστα δόγματα, σαν τους απαράβατους όρους για να μην επέλθει το χάος. Για την διατήρηση της ασφαλείας. Για την εμμονή μας στην καθημερινότητα. Γιατί πλέον δεν σκεφτόμαστε διαλεκτικά και κατά συνέπεια κριτικά. Έχουμε εμποτιστεί από μικρή ηλικία με έναν μονοδιάστατο και ανιστορικό τρόπο σκέψης, που δεν αναγνωρίζει την κίνηση και την αλλαγή ως την εμμενή διάσταση τόσο της ύλης, όσο και της ιστορίας, αλλά αντιμετωπίζει σαν ζωντανά, στατικά, και αμετάβλητα τα ανθρώπινα δημιουργήματα.

Η κυρίαρχη ιδεολογία, η ιδεολογία της αστικής τάξης, στηρίζει και στηρίζεται σε ένα αυξανόμενο κατακερματισμό της εργασίας και στη δημιουργία συνεχώς νέων ειδικοτήτων. Ως εκ τούτου, στις μέρες μας, και η κριτική σκέψη εμφανίζεται ανεπαρκής και αποπροσανατολισμένη, εξαιτίας και της πληθώρας των θεωρητικών ρευμάτων που υποτάσσονται προς το παρόν στην τυραννία της "μοναδικής σκέψης". Ο επιστημονικός στοχασμός αφιερώνεται εξολοκλήρου στις θέσεις και τα πιστεύω του εξιδεικευμένου, σχεδόν συρρικνωμένου, χώρου του, εφόσον ο επιστήμονας αναγκάζεται να ακολουθήσει τυποποιημένο τρόπο σκέψης και να ευθυγραμμίζεται με τις όποιες άμεσες και έμμεσες εκφράσεις της κυρίαρχης ιδεολογίας.

Το πρόβλημα της απομόνωσης μεταξύ των επιστημόνων καθίσταται ακόμα πιο οξύ, αν αναλογιστούμε τις πιθανές εξελίξεις που προκύπτουν, στα υπόλοιπα πεδία επιστημονικής γνώσης, όπως για παράδειγμα αυτών των επιστημών του ανθρώπου, της ψυχολογίας, της κοινωνιολογίας, των πολιτικών επιστημών που, ενώ αφορούν επίσης, τον άνθρωπο και την δράση του, αντιμετωπίζονται συχνά απαξιωτικά από τους κρατούντες. Σε αντίθεση ακόμη κι προς τον ολιστικό χαρακτήρα της ουτοπικής σκέψης, ο σύγχρονος επιστημονισμός δεσπόζει στην ερευνητική και συγγραφική θεματολογία, στην μεθοδολογία και στις τεχνικές επεξεργασίας και ερμηνείας, προκαλώντας ένα πολυδιάστατο καλειδοσκόπιο αποσπασματικών και αντιμαχόμενων γνωστικών προτάσεων και συμπερασμάτων.

Επιπλέον, φαινόμενα όπως η κοινωνική ανισότητα ακόμα και από τους περισσότερους επιστήμονες, δεν αντιμετωπίζεται ως αποτέλεσμα του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, αλλά σαν φυσικοποιημένο αίτιο, που στηρίζεται στην διαφορετικότητα των ανθρώπινων ικανοτήτων (η οποία πιστοποιείται και από το σχολείο). Έτσι, «η επιστημονική οπτική μας για την κοινωνία έχει την τάση να είναι εκείνο που ο Μαρξ αποκαλούσε ψευδής συνείδηση» (Μπέργκερ, 2003, 171), δηλαδή μια αντιδιαλεκτική στρέβλωση, της κοινωνικής πραγματικότητας, που συσκοτίζει το

χαρακτήρα της ως διαρκούς ανθρώπινης δημιουργίας και την εξετάζει υπό το πρίσμα της κυρίαρχης ιδεολογίας. «Παραδόξως, δηλαδή, ο άνθρωπος είναι ικανός να παράγει μία πραγματικότητα η οποία τον αρνείται» (Μπέργκερ, 2003, 171). Η διαπίστωση αυτή μας επιτρέπει να κατανοήσουμε περαιτέρω, γιατί ο άνθρωπος, ανεξαρτήτως τάξεως, δικαιολογεί και νομιμοποιεί με τις σκέψεις του, και κυρίως με τις δράσεις του, την καπιταλιστική πραγματικότητα, όπου η εκμετάλλευση του ανθρώπου από τον άνθρωπο, είναι «πιο ανοιχτή, ξεδιάντροπη, άμεση και σκληρή από ποτέ».

Η επιστήμη, λοιπόν, είτε αυτοεπιβεβαιώνεται μέσα από αποδείξιμες παρατηρήσεις και πειράματα, είτε περιμένει από το κριτήριο της διαψευσιμότητας να την αναιρέσει, είτε αρέσκεται σε μεταμοντέρνες ερμηνείες, είτε περιορίζεται από τεχνολογικά επιτεύγματα με σκοπό το κέρδος, έχει αφήσει μετέωρη την ανθρωπότητα. Δεν υπάρχουν εναλλακτικές προτάσεις. Και αντί να μας ανακουφίζει και να μας γεμίζει ελπίδα η ιδέα κατάρρευσης του καπιταλισμού, μας τρομάζει. Μας αναιρεί την αίσθηση συνέχειας. Η κατάλυση της υφιστάμενης κατάστασης συνεπάγεται την αντιμετώπιση ενός ρήγματος. Αυτό που προκαλεί στη σκέψη μας ο επικείμενος θάνατος της ζωής μας ως έχει. Της οριστικής αλλαγής. Μιας επαναστατικής αλλαγής που είτε θα περιμένει από τον άνθρωπο να άρει τις ψυχολογικές του αντιστάσεις, να συνενωθεί με τους άλλους, και να τολμήσει να πράξει επαναστατικά διεκδικώντας πάντα την ουτοπία του, είτε οι εσωτερικές αντιφάσεις του συστήματος τον θα οδηγήσουν αντιμέτωπο με το χάος ούτως ή άλλως.

Στον καπιταλισμό, οι πραγματικά πλούσιοι είναι πολλοί λίγοι και έχουν την τάση συνεχώς να γίνονται λιγότεροι. Σε αυτούς και τις ιδιωτικές τράπεζες τους χρωστάνε κράτη και ιδιώτες. Και το χρέος δημιουργεί εξάρτηση. Ο Μαρξ είχε προβλέψει ότι η συνεχιζόμενη αύξηση του χρέους σε συνδυασμό με την αναρχία μιας ανεξέλεγκτης παραγωγής, σε παγκόσμιο επίπεδο, και η αντίθεση τους με την άνιση διανομή και με την εκμεταλλευτική ιδιοποίηση του κεφαλαίου, καθιστούν αδύνατη την κατανάλωση των προϊόντων που η κοινωνία παράγει, και οδηγούν, αναπόφευκτα στις οικονομικές κρίσεις.

Στις μέρες μας, η κρίση έχει χτυπήσει την πόρτα, όχι μόνο της Ελλάδας αλλά σχεδόν ολόκληρης της Νότιας Ευρώπης. Πολλοί ισχυρίζονται ότι η κρίση είναι παγκόσμια. Ότι ακόμα και η Αμερική διαθέτει μια εξαιρετικά εύθραυστη οικονομία. Στις κρίσεις "το εμπόριο σταματάει, οι αγορές είναι υπερπλήρεις, τα προϊόντα μένουν σε σωρούς απούλητα, το μετρητό χρήμα γίνεται άφαντο, η πίστωση εξαφανίζεται, τα

εργοστάσια σταματούν, οι εργαζόμενες μάζες στερούνται τα μέσα διαβίωσης γιατί άπλα παρήγαγαν πάρα πολλά, η μια χρεωκοπία διαδέχεται την άλλη, ο ένας αναγκαστικός πλειστηριασμός ακολουθεί τον άλλο" (Ενγκελς, 2006, 127). Αυτή η περιγραφή της κρίσης, ταυτίζεται με όσα βιώνουμε στην Ελλάδα σήμερα. Ζούμε "το ειρωνικό γεγονός πως, εν μέσω μιας εποχής τεράστιας παραγωγής πλούτου, βλέπουμε ανθρώπους να ψάχνουν σε κάδους απορριμμάτων για φαγητό" (Eagleton, *Γιατί ο Μαρξ είχε δίκιο*, <http://www.maxome.gr/terry-eagleton-γιατι-ο-μαρξ-ειχε-δικιο/>).

Επίσης, ο Μαρξ είχε προβλέψει, εξαιτίας της κοινωνικής δομής της παραγωγής, την αύξηση των παραγωγικών δυνάμεων και της επικοινωνίας. Το αν είχε στο μυαλό του, τις αδιανόητες δυνατότητες που προσφέρει, για παράδειγμα, το Internet για συνένωση και για τη δημιουργία συλλογικοτήτων, που μοιράζονται κοινές ιδέες και στόχους, είναι κάτι που δεν θα γνωρίσουμε ποτέ¹⁰³. Αυτό όμως που σαφέστατα γνωρίζουμε είναι ότι ακριβώς πάνω σε αυτή την αντίφαση μεταξύ της κοινωνικοποίησης της παραγωγής και της ιδιωτικοποίησης του κέρδους, του νόμου της κεφαλαιοκρατικής συσσώρευσης που παράγει ακόμα λιγότερους πλούσιους και περισσότερους ακόμα πιο φτωχούς, στηρίζεται και η, μέχρι στιγμής, ου - τοπία της ανατροπής του καπιταλισμού.

Στη μαρξική θεωρία της αλλοτρίωσης βεβαιώνεται ουσιαστικά ότι ο εργάτης θα εξαθλιωθεί με τέτοιο τρόπο, την ίδια στιγμή που θα παράγει υπέρμετρες ποσότητες εμπορευμάτων, ώστε αναπόφευκτα κάποια στιγμή θα συνειδητοποιήσει ότι η ανάπτυξη της τεχνικής και της επιστήμης έχει φθάσει σε τέτοιο βαθμό, ώστε να μπορούμε να επιβιώσουμε όλοι αξιοπρεπώς. Αν ο σύγχρονος προλετάριος, θύμα μιας δυσ - τοπίας της εποχής, ζει σε καθεστώς υποδούλωσης, αν έχει γίνει εμπόρευμα στη θέση του εμπορεύματος, αν αυτοί που τον εκμεταλλεύονται γίνονται ακόμα πιο πλούσιοι και το κεφάλαιο ελέγχει τον κόσμο, η μαρξική κριτική από την πλευρά της κατανοεί τις τάσεις κίνησης του καπιταλισμού και υποδεικνύει σε βάση επιστημονικού ρεαλισμού και όχι ουτοπικού στοχασμού τη δυνατότητα ανατροπής του κεφαλαιοκρατικού συστήματος.

¹⁰³ Το κίνημα Zeitgeist, το κίνημα Occupy, τα κινήματα των αγανακτισμένων, είναι μερικά μόνο παραδείγματα των δυνατοτήτων επικοινωνίας και συνένωσης που προσφέρει το internet. Μετατρέποντας τον κόσμο σε ένα μικρό χωριό, καταργώντας την απόσταση, αναδεικνύοντας τις ιδέες ως κοινό κτήμα όλων, επιβάλλει έναν τρόπο σκέψης που μπορεί κατανοήσει το άτομο ως μέρος ενός παγκόσμιου συνόλου.

Ο Μαρξ, στη βάση των επιστημονικών του αναλύσεων υποστηρίζει ότι ο άνθρωπος, όπως είχε επαναστατήσει στο παρελθόν θα επαναστατήσει ξανά¹⁰⁴. Θα επαναπροσδιορίσει τη θέση του απέναντι στο καπιταλιστικό σύστημα και θα αγωνιστεί μαζί με άλλους για έναν κοινό σκοπό. Το γεγονός ότι οι μορφές επικοινωνίας μεταξύ μας έχουν καταστεί ήδη παγκόσμιες, μπορεί να επιτρέψει την ανάδυση ενός κοινού οράματος. Για μια νέα πραγματικότητα. Για την συγκεκριμένη *ουτοπία*. Τον κομμουνισμό. Ο Μαρξ θεωρεί ότι ο κομμουνισμός, ως η αναγκαία κατάργηση της ατομικής ιδιοκτησίας και της συνεπαγόμενης ταξικής εκμετάλλευσης του ανθρώπου από τον άνθρωπο, βρίσκεται ήδη ως δυνατότητα μέσα στη βιαιότητα και τον παραλογισμό της κρίσης. Με μαρξιστικούς όρους, στις συνθήκες που δημιουργούνται αναγκαστικά, εξαιτίας του νόμου της κεφαλαιοκρατικής συσσώρευσης, των τραστ και των μονοπωλίων, "η εκμετάλλευση γίνεται τόσο καταφανής, που πρέπει να γκρεμιστεί. Κανένας λαός δεν θα ανεχόταν μια παραγωγή που θα τη διευθύνουν τα τραστ, μια τόσο ωμή εκμετάλλευση της κοινωνίας από μια μικρή συμμορία εκδοτών κουπονιών" (Ενγκελς, 2006, 130).

Σήμερα, μοιάζει σαν να ζούμε στην τρικυμία που μας περιέγραψε ο Ανδρέε. Τα κύματα της αστικής πραγματικότητάς μας χτυπάνε από παντού. Στις μέρες μας, μέρες κρίσεις, όλο και περισσότεροι είναι οι ναυαγοί. Αλλά ακόμα και αυτοί που βρίσκονται πάνω σε πλοία δεν είναι ασφαλείς. Ο φόβος είναι διάχυτος. Όλοι, εκτός ελαχίστων, κινδυνεύουμε να βρεθούμε στα άγρια νερά που προκαλεί η "λογική" και οι αντιθέσεις του καπιταλισμού. Το ζήτημα που τίθεται είναι το αν θα ψάξουμε ο καθένας ξεχωριστά για τη δική του σωτηρία, ή επιτέλους θα διεκδικήσουμε, μέσα από τη δημιουργία νέων συλλογικοτήτων και προταγμάτων, αλλά κυρίως μέσω πράξεων κοινωνικής αλλαγής, το δικό μας κοινό νησί, τη δική μας ουτοπία, το νησί όπου η παραγωγή όπως κοινωνικά δημιουργείται, έτσι κοινωνικά θα διανέμεται κιάλας, όπου δεν θα υπάρχει φτώχεια και πείνα, όπου δε θα έχεις λόγο να εγκληματήσεις. Δε θα υπάρχει ατομική ιδιοκτησία, το κυνήγι του κέρδους, ο

¹⁰⁴ "Πυρήνας του μαρξικού σχήματος ιστορίας είναι η αντίφαση ανάμεσα στις παραγωγικές δυνάμεις και στις παραγωγικές σχέσεις, γιατί στην εκδήλωση τούτης της αντίφασης και στο ξεπέραςμα της οφείλεται η διαδοχή του ενός παραγωγικού τρόπου από τον άλλο, που συγκροτούν τον κορμό της ιστορικής εξέλιξης. Χωρίς την τελευταία τελική σύγκρουση η οποία θα απελευθερώσει τις παραγωγικές δυνάμεις που ανέπτυξε ο καπιταλισμός από τον ίδιο τον καπιταλισμό, δεν μπορούν να σταθούν όλες οι προηγούμενες, επομένως και το σχήμα. Μαρξισμός χωρίς Επανάσταση είναι Χριστιανισμός χωρίς Ανάσταση" (Λιάκος, 2011, 213)

βάρβαρος νόμος της ζούγκλας και οι θεσμικές τους αντανάκλασεις, ως υποχρεωτικές συνθήκες επιβίωσης.

Εκεί η επιστήμη θα δημιουργεί στο όνομα της ανθρωπότητας για την βελτίωση των συνθηκών όλων, χωρίς να γίνεται η αφορμή για την διαιώνιση και την αύξηση της μεταξύ μας ανισότητας. Δεν θα υπάρχει η διάκριση εκμεταλλευτή εκμεταλλεζόμενου, διευθυντή και διευθυνόμενου. Και ο άνθρωπος για πρώτη φορά θα ελέγχει πραγματικά τόσο τις παραγωγικές του δυνάμεις, όσο και την ιστορία¹⁰⁵. Και εξαιτίας αυτού του ελέγχου θα είναι ελεύθερος. Δεν πρόκειται για ουτοπία. Πρόκειται για τη μαρξική κριτική του καπιταλισμού στη βάση ενός επιστημονικού ρεαλισμού.

Από κει και πέρα, κανείς δεν μπορεί να προβλέψει που θα μας οδηγήσει η ανθρώπινη δημιουργικότητα, αυτή που μας έφερε από την ανακάλυψη του τροχού στο Internet. Στην μαρξική κριτική της κοινωνικής πραγματικότητας τίποτα δεν εξασφαλίζει την έλλειψη του πόνου, της θλίψης και της αγωνίας από την ανθρώπινη ύπαρξη. Αυτό που εξασφαλίζεται όμως, είναι η δημιουργία των κατάλληλων συνθηκών για να γίνει ο καθένας από μας αυτό που πραγματικά επιθυμεί.

Η μαρξική κριτική της ουτοπίας, η συνεπαγόμενη επιστήμη του διαλεκτικού και ιστορικού υλισμού, η πίστη στις δυνάμεις που απελευθερώνει η επαναστατική πράξη και η προοπτική του σοσιαλισμού, εξακολουθούν να αλλάζουν τον κόσμο. Είτε ως πολιτικό προτάγμα, είτε ως ενδεχόμενη απειλή, είτε ως σχολική ύλη, είτε ως απαγορευμένο βιβλίο, η σκέψη του Μαρξ είναι παρούσα. Η επιρροή της στην κοινωνία συνεχίζεται ακόμα¹⁰⁶. Και βρίσκεται εδώ, έστω ως θεωρία, για να μας θυμίζει όσα έχουμε ξεχάσει. Έχουμε ξεχάσει ότι ο θάνατος, ακόμα και για ένα κοινωνικό σύστημα δεν είναι παρά μια νέα αρχή. Ότι η αλλαγή παραμένει δυνατότητα. Ότι ο κόσμος, το βασίλειο της κίνησης και των αντιθέσεων, αλλάζει. Το αν θα διαχειριστούμε εμείς τη γέννα και θα ελέγξουμε το δημιούργημά της ή θα

¹⁰⁵ «Αυτή η καθολική εξάρτηση, φυσική μορφή της παγκόσμιας ιστορικής συνεργασίας των ατόμων, θα μετατραπεί από αυτή την κομμουνιστική επανάσταση σε έλεγχο και συνειδητή κυριαρχία αυτών των δυνάμεων, που γεννημένες από την ενιαία δράση των ατόμων ανάμεσά τους έχουν ως τώρα επιβληθεί πάνω στους ανθρώπους και έχουν κυριαρχήσει πάνω τους σε δυνάμεις τελείως ξένες προς αυτούς» (Μαρξ, χ.χ., 85).

¹⁰⁶ «Ο αντίκτυπος του Μαρξ μπορεί να συγκριθεί μόνο με εκείνον θρησκευτικών μορφών, όπως του Χριστού ή του Μωάμεθ [...] η επίδραση του Μαρξ δεν έχει περιοριστεί μόνο στις κομμουνιστικές κοινωνίες. Συντηρητικές κοινωνίες επέφεραν κοινωνικές μεταρρυθμίσεις με σκοπό να ανακόψουν τυχόν επαναστατικά μαρξιστικά κινήματα της αντιπολίτευσης [...] από τις ιδέες του Μαρξ ξεπήδησε η σύγχρονη κοινωνιολογία, μεταμορφώθηκε η μελέτη της ιστορίας και επηρεάστηκε βαθιά η φιλοσοφία, η λογοτεχνία και οι τέχνες. Με αυτή την έννοια του όρου – ομολογουμένως όχι με την πιο αυστηρή – τώρα είμαστε όλοι μαρξιστές» (Singer, 2006, 15-17).

υποστούμε μοιραίοι και άβουλοι τη δυναμική της είναι κάτι που θα δειχθεί σε βάθος χρόνου και μόνο.

Η ανθρωπότητα, για πρώτη φορά, βρίσκεται αντιμέτωπη με το γεγονός ότι μπορεί πλέον να πραγματώσει ό,τι, μέχρι χθες, θεωρείτο ουτοπία. Απαιτείται ωστόσο γνώση και βούληση. Η κοινωνία δε θα αλλάξει χωρίς την δικιά μας θέληση και δράση. Δεν υπάρχει αυτομάτως μηχανισμός που εγγυάται την επαναστατική ανατροπή του συστήματος. Αποτελεί αντιδραστική ουτοπία η θεωρία για κατάρρευση του καπιταλισμού χωρίς επαναστατική δράση.

Μάλιστα, στις μέρες μας, η ανατροπή του συστήματος μοιάζει πιο δύσκολη από ποτέ. Όμως οι κρίσεις και τα αδιέξοδα, στα οποία οδηγούν μπορεί και να μας αφυπνίσουν. Κάθε δομική οικονομική κρίση, κάθε περαιτέρω εξαθλίωση του εργάτη και της οικογένειάς του, κάθε νέος άνεργος, κάθε νέα μείωση μισθού, η σταδιακή αποδόμηση του κράτους πρόνοιας και των θεσμών υγείας και παιδείας, αποτελούν και ευκαιρία για αναγνώριση της ταξικής πραγματικότητας και της συνεπαγόμενης εκμετάλλευσης στις πραγματικές διαστάσεις τους: ως ιστορικές και, ως εκ τούτου, πρόσκαιρες ανθρώπινες δημιουργίες.

Βιβλιογραφία

- Αντωνοπούλου, Μαρία, (1991), *Θεωρία και Ιδεολογία στη σκέψη των κλασικών της κοινωνιολογίας*, Παπαζήση: Αθήνα.
- Ένγκελς, Φ., (2006), *Ουτοπικός Σοσιαλισμός και Επιστημονικός Σοσιαλισμός*, Θεμέλιο, Αθήνα.
- Ένγκελς, Φρίντριχ, (1963), *Αντί - Ντόρινγκ*, Αναγνωστίδης: Αθήνα.
- Καστοριάδης, Κορνήλιος, (2007), *Η ελληνική ιδιαιτερότητα*, Κριτική: Αθήνα.
- Λένιν, Βλαντιμίρ, (2005), τόμος 26, *Άπαντα*, σελ. 43-80, Σύγχρονη εποχή: Αθήνα.
- Λιάκος, Αντώνης, (2011), *Αποκάλυψη, Ουτοπία και ιστορία*, Πόλις: Αθήνα.
- Μάμφορντ, Λίους, (1998), *Η ιστορία των ουτοπιών*, Νησίδες: Αθήνα.
- Μανχάιμ, Καρλ, (1997), *Ιδεολογία και ουτοπία*, Γνώση: Αθήνα.
- Κ. Μαρξ, Φ. Ένγκελς, (-), *Η γερμανική ιδεολογία τομ. Α*, Gutenberg: Αθήνα.
- Κ. Μαρξ, Φ. Ένγκελς, (1989), *Η γερμανική ιδεολογία τομ. Β*, Gutenberg: Αθήνα.
- Μαρξ, Καρλ, 1 (2010), *Κριτική της πολιτικής οικονομίας*, Σύγχρονη εποχή: Αθήνα.
- Μαρξ, Καρλ, 2 (2010), *Το μανιφέστο του κομμουνιστικού κόμματος*, Λαμπράκη: Αθήνα.
- Μαρξ, Καρλ, (1978), *Το εβραϊκό ζήτημα*, Θεμέλιο: Αθήνα.
- Μαρξ, Καρλ, (2002), *Το κεφάλαιο*, Σύγχρονη εποχή: Αθήνα.
- Μαρξ, Καρλ, (1975), *Οικονομικά και φιλοσοφικά χειρόγραφα*, Γλάρος: Αθήνα.
- Μουρ, Τόμας, (1984), *Η ουτοπία*, Κάλβος: Αθήνα.
- Μπατίκας, Κώστας, (2012), *Η μαρξιστική θεωρία της επαναστατικής μετάβασης στο σοσιαλισμό-κομμουνισμό*, Εργατική πολιτική: Αθήνα.
- Μπέργκερ Π, Λούκιαν Τ, (2003), *Η κοινωνική κατασκευή της πραγματικότητας*, Νήσος: Αθήνα.
- Μπερνέρι, Μαρία - Λουίζα, (1999), *Περιήγηση στην ουτοπία*, Νησίδες: Αθήνα.
- Ραφαηλίδης, Βασίλης, (1999), *Η μεγάλη περιπέτεια του μαρξισμού*, Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου: Αθήνα.
- Σεραφετινίδου, Μελίνα, (2002), *Εισαγωγή στην Πολιτική Κοινωνιολογία*, Gutenberg: Αθήνα.
- Σκουτερόπουλος, Ν. Μ., (2002), *Πλάτων Πολιτεία*, Πόλις: Αθήνα.
- Χρύσης, Αλέξανδρος, (1993), *Ιδεολογία και κριτική*, Στάχυ: Αθήνα.
- Χρύσης, Αλέξανδρος, (2009), *Για τη διαλεκτική εξουσίας και επανάστασης*, ΚΨΜ: Αθήνα.
- Bloch, Ernst, (1985), *Ουτοπία και επανάσταση*, Έρασμος: Αθήνα.
- Godelier 1, Maurice, (1988), *Μαρξιστικοί ορίζοντες στην κοινωνική ανθρωπολογία, τόμ. Α'*, Gutenberg: Αθήνα.
- Godelier 2, Maurice, (1988), *Μαρξιστικοί ορίζοντες στην κοινωνική ανθρωπολογία, τόμ. Β'*, Gutenberg: Αθήνα.
- Holloway, John, (2006), *Πως να αλλάξουμε τον κόσμο χωρίς να καταλάβουμε την εξουσία*, Σαββάλας: Αθήνα.
- Kropotkin, Peter, (χ.χ.), *Η κατάκτηση του ψωμιού*, Ελεύθερος Τύπος: Αθήνα.
- Lafargue, Paul, (1998), *το δικαίωμα στην τεμπελιά*, Ροές: Αθήνα.
- Levi Strauss, Claude, (1977), *θλιβεροί τροπικοί*, Χατζηνικολή: Αθήνα

Luxemburg, Rosa, (1976), *Η πρωτόγονη κομμουνιστική κοινωνία*, Κοροντζή: Αθήνα.
Singer, Peter, (2006), *Μαρξ*, Πολύτροπον: Αθήνα.

Αναφορές από το διαδίκτυο:

Ένγκελς, Φρεντερίκ, *Λουδοβίκος Φόιερμπαχ*, <http://www.marxistbooks.gr/frintrihe.htm>
και *Καρλ Μαρξ*, www.marxists.org/ellinika/archive/marx/works/1877/06/km.htm
Νικολόπουλος, Ηλίας, *Κρίση, αλληλέγγυα οικονομία και κοινωνική χειραφέτηση*,
http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=1223&Itemid=29
Σταυρόπουλος, Θόδωρος, *Η σοσιαλιστική πτέρυγα της Γαλλικής Επανάστασης*,
http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=278&Itemid=29
Φουριέ, Σαρλ, *Το Φαλανστήριο*,
http://autopoiesis.squat.gr/files/2012/12/Φαλανστήριο_επιλεγμένα-κείμενα.pdf)
και *Τα δεσμά του έρωτα στον πολιτισμό*,
https://athens.indymedia.org/front.php3?lang=el&article_id=242880
Angus, Ian, *Η σύνδεση μεταξύ ιστορικού υλισμού και φυσικής επιλογής*,
<http://www.kar.org.gr/2013/04/19/μαρξ-ένγκελς-και-δαρβίνος/>
Eagleton, Terry, *Γιατί ο Μαρξ είχε δίκιο*, <http://www.maxome.gr/terry-eagleton-γιατι-ο-μαρξ-ειχε-δικο/>